CHANTAL MOUFFE

Sol Popülizm

ÇEVİREN
AYBARS YANIK

iletişim

CHANTAL MOUFFE • **Sol Popülizm**

CHANTAL MOUFFE Westminster Üniversitesi'nde politika teorisi profesörüdür. Radikal demokrasi üzerine yazdıkları ve hegemonyayı kendine özgü kavrayışı akademik mecralarda hararetli tartışmalara neden olmuştur. Podemos, Boyun Eğmeyen Fransa gibi siyasal hareketlerin benimsediği sol popülist stratejinin önde gelen kuramcılarından biridir. Önde gelen yapıtları: *The Return of the Political* (*Siyasetin Dönüşü*, Epos Yayınları), Ernesto Laclau'yla birlikte yazdıkları *Hegemony and Socialist Strategy* (*Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, İletişim Yayınları), *The Democratic Paradox* (*Demokratik Paradoks*, Epos Yayınları), *On The Political* (*Siyasal Üzerine*, İletişim Yayınları) ve *Agonistics* (*Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, İletişim Yayınları). Ayrıca *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community* (Londra:Verso) ve *The Challenge of Carl Schmidt* (*Carl Schmidt'in Meydan Okuması*, İletişim Yayınları) başlıklı derlemelerin editörlüğünü yapmıştır.

For a Left Populism
© 2018 Chantal Mouffe
Bu kitabın yayın hakları Verso Edition NLB'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2775 • Politika Dizisi 192
ISBN-13: 978-975-05-2686-2
© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2019, İstanbul

EDİTÖR Ahmet İnsel
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CHANTAL MOUFFE

Sol Popülizm

For a Left Populism

ÇEVİREN ***Aybars Yanık***

iletişim

Ernesto'ya...

İnsanlar talihin ilerlemesine yardım edebilir fakat ona karşı koyamaz (...) Talihin çözgülerini dokuyabilir fakat koparıp atamaz. Aslına bakılırsa, insanlar, asla pes etmemelidirler; talihin amacını bilmediklerinden ve talih kestirilemez, dolambaçlı bir biçimde ilerlediği için daima ümit etmek durumundadırlar. Ümit ettikleri için de, kendilerini ne tür bir talihin ve ne tür bir eziyetin içerisinde bulurlarsa bulsunlar, pes edemezler.[1]

– NICCOLÒ MACHIAVELLI, *Discourses on Livy*

1 Kitap boyunca, atıf yapılan eserlerden bazılarının Türkçe çevirilerini kullandım. Kullandıklarımı, alıntılanan kısmın Türkçe eserdeki sayfa numarasına yer vererek gösterdim – ç.n.

İçindekiler

TEŞEKKÜR 11

Giriş 13

1 **Popülist Moment** 21

2 **Thatcherizm'den Ders Çıkarmak** 37

3 **Demokrasiyi Radikalleştirmek** 51

4 **Bir Halk İnşa Etmek** 69

Sonuç 89

Kuramsal İlave 97
Özcülük karşıtı bir yaklaşım 97
Agonistik bir demokrasi kavrayışı 100

Chantal Mouffe'la Sol Popülizm Üzerine Söyleşi: "Devrimci Reformist Bir Sosyal Demokrat"
Ahmet İnsel 105

Kaynakça 131
Dizin 135

TEŞEKKÜR

Sol popülizm kavrayışımı titizlikle detaylandırmama gerek kamuya açık tartışmalar gerekse de özel sohbetlerle katkıda bulundukları için Íñigo Errejón, Jean-Luc Mélenchon, François Ruffin'e ve argümanlarımı geliştirmeme farklı biçimlerde destek sunduğu için Yannis Stavrakakis'e müteşekkirim.

Kitabın çeşitli bölümlerine faydalı öneri ve yorumlar getirdikleri için Pauline Colonna D'istria, Leticia Sabsay, James Schneider ve Christophe Ventura'ya minnettarım.

Son olarak Avusturya Beşeri Bilimler Enstitüsü'ne (IWM), kitabın taslağının hatırı sayılır bir bölümünü yazdığım 2017'nin ilkbaharı boyunca ilham verici ve cana yakın bir ortam sunduğu için teşekkür etmek isterim.

Giriş

Solun, mevcut konjonktürün doğasını ve "popülist moment"in temsil ettiği meydan okuyuşu ivedilikle kavraması gerektiğine dair kanaatim bu kitabın temelini oluşturuyor. Şimdilerde neoliberal hegemonik oluşumun bir krizine tanıklık ediyoruz ve bu kriz daha demokratik bir düzenin inşa edilme olasılığına kapı aralıyor. Bu fırsatı tepmemek için, son otuz yıldır maruz kaldığımız dönüşümlerin doğasıyla ve bu dönüşümlerin demokratik politika açısından sonuçlarıyla yüzleşmemiz şart.

Sosyalist ve sosyal demokrat partilerin pek çoğunun yetersiz bir politika kavrayışına sıkı sıkıya bağlı kalmaları nedeniyle darmadağın bir halde olduklarına inanıyorum – ki bu kavrayışın eleştirisi, yıllardır benim düşüncemin merkezini teşkil ediyor. Bu eleştiriye ilk olarak Ernesto Laclau ile birlikte, 1985'te yayımlanan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru* adlı kitabımızda yer vermiştik.

Bizi bu hususta harekete geçiren, –Marksist olsun, sosyal demokrat olsun– sol politikaların yetersizliğiydi. Yeter-

sizlikten kastımız, 1968 isyanlarının hemen ertesinde ortaya çıkan ve sınıfsal koşullar içerisinden açıklanamayan çeşitli tahakküm biçimlerine karşı gelişen bir dizi direniş hareketini gerektiği gibi dikkate almamaktır. İkinci dalga feminizm, eşcinsel hareketi, ırkçılık karşıtı mücadeleler ve çevre ile ilgili meseleler politik manzarayı ciddi bir biçimde dönüştürmüştü, fakat geleneksel sol partiler politik mahiyetini kabullenemedikleri söz konusu taleplere açık değillerdi. Bu bir eksiklikti ve bu eksikliğe çare bulma ihtiyacı, bizi böylesi bir durumun nedenlerini soruşturmaya itti.

Sonradan farkına vardık ki üstesinden gelinmesi gereken engeller, sol düşüncede baskın olan özcü bir perspektiften kaynaklanıyor. Bizim "sınıf özcülüğü" diye adlandırdığımız bu perspektife göre, politik kimlikler toplumsal faillerin üretim ilişkileri içerisindeki konumlarının ifadesiydi ve politik kimliklerin çıkarlarını bu konum tayin ediyordu. Böyle bir perspektifin "sınıf" üzerine temellenmeyen talepleri anlamaktan aciz olması hiç de şaşırtıcı değildi.

Kitabın önemli bir bölümünü, post-yapısalcı kavrayıştan istifade ederek, bu özcü perspektifi çürütmeye vakfettik. Post-yapısalcılığın bize sunduklarıyla Gramsci'nin katkılarını birleştirip tahakkümün farklı biçimlerine karşı gelişen mücadelelerin çokluğunu kavramaya eğilimli alternatif bir "özcülük karşıtı" yaklaşım geliştirdik. Bu mücadelelerin eklemlenmesini politik bir dile tercüme etmek için sosyalist projeyi "demokrasinin radikalleşmesi" anlamında yeniden tanımlamayı önerdik.

Böylesi bir proje, Gramsci'nin "geniş kapsamlı hegemonya" diye adlandırdığı şeyin yaratılmasını amaçlayan bir "ortak irade"yi inşa etmek amacıyla yeni hareketlerin talepleriyle işçi sınıfının taleplerini eklemleyen bir "eşdeğerlikler zincirinin" tesisine bağlıydı. Sol projeyi "radikal ve çoğulcu demokrasi" üzerinden yeniden tanımlayarak, onu, özgürle-

şimi hedefleyen birden çok mücadelenin temelinde toplumsal faillerin ve bu toplumsal faillerin mücadelelerinin çoğulluğunun bulunduğunu gösteren demokratik devrimin daha geniş bir alanı içine kazıdık. Toplumsal çatışmanın alanı, böylelikle, işçi sınıfı gibi bir "ayrıcalıklı fail"e kilitlenmektense, genişlemiş oldu. Açıkçası, bizim argümanımızı kötüye kullanan yorumların tam aksine, bu, işçi sınıfının talepleri pahasına yeni hareketlerin taleplerine öncelik tanıdığımız anlamına gelmez. Herhangi birine *baştan* [*a priori*] bir merkezîlik atfetmeksizin, farklı tabiiyet biçimlerine karşı verilen mücadeleleri eklemlemekte bir sol politikaya duyulan ihtiyacı vurguladık.

Aynı zamanda, demokratik mücadelelerin genişlemesinin ve büyümesinin tamamen özgürleşmiş bir toplumun asla garantisi olamayacağına ve artık bir özgürleşim projesinin devletin tasfiye edilmesi olarak tasarlanamayacağına işaret ettik. Antagonizmler, mücadeleler ve toplumsal olanın kısmi saydamsızlığı daima var olacaktır. Tam da bu nedenle saydam ve ahenkli bir toplum olarak komünizm mitinin –ki bu açıkça politikanın sonunu ima eder– terk edilmesi gerekiyordu.

Kitap, savaş sonrası yıllarda tesis edilmiş olan sosyal demokrat hegemonik oluşumun krizinin damga vurduğu bir konjonktürde yazıldı. Neoliberal taarruz sosyal demokrat değerlere meydan okuyordu, fakat bu değerler Batı Avrupa'nın ortak duyusunu şekillendirmekte hâlâ etkiliydi ve biz bu değerleri nasıl müdafaa edebilir ve radikalleştirebiliriz diye kafa yormayı amaçlamıştık. Heyhat, 2000 senesinde *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'nin ikinci baskısı yayımlandığında, yazdığımız yeni önsözde, kitabın ilk yayımlandığı tarihin üzerinden geçen on beş senede, ciddi bir gerilemenin vuku bulduğunu not etmiştik. "Yenilenme" bahanesiyle pek çok sosyal demokrat parti "sol" kimliğini bir kenara bı-

raktı ve kendilerini hüsnütabirle "merkez sol" olarak yeniden tanımladı.

Anthony Giddens tarafından kuramlaştırılan ve Britanya'da Tony Blair'in Yeni İşçi Partisi'nin[1] peşinden gittiği "üçüncü yol"un etkisini *Siyasal Üzerine*'de (2005) irdelemiştim ve orada tahlil ettiğim işte bu yeni konjonktürdü: Yeni merkez sol hükümetlerin neoliberal küreselleşme karşısında nasıl Thatcher'ın şu meşhur "başka bir alternatif yok" ("There is no alternative" - "TINA") dogması çerçevesinde pekiştirilen hegemonik mıntıkayı kabul edip, Stuart Hall'un "neoliberalizmin sosyal demokrat bir yorumu" diye adlandırdığı şeyi uygulayarak kendilerini tükettiklerini gösterdim. Hasımcı [*adversarial*] politik modelin ve sol-sağ karşıtlığının artık hükümsüz olduğunu iddia edip, merkez sağ ve merkez sol arasında "merkezdeki konsensüsü" selamlayan sözde "radikal merkez", politikanın teknokratik biçimine katkıda bulundu – buna göre politika partizanca bir karşı karşıya geliş değil, kamusal meselelerin yansız bir biçimde idaresiydi.

Tony Blair'in bir zamanlar dediği gibi: "Tercih, sol ve sağ iktisat politikaları arasında değildir, iyi ve kötü iktisat politikaları arasındadır." Neoliberal küreselleşme kabul etmemizin şart olduğu bir kader olarak görüldü ve politik sorunlar ancak uzmanların halledebileceği teknik meselelere indirgendi. Yurttaşların farklı politik projeler arasında gerçek bir seçim yapma imkânları kalmadı ve rolleri, sözü edilen uzmanların özenle hazırladığı "rasyonel" politikaları onaylamakla sınırlıydı.

Böylesi bir durumu demokrasinin olgunlaşmasına dair bir ilerleme olarak görenlerin aksine, ben demokratik kurumla-

1 "Yeni İşçi Partisi" [*New Labour*] ifadesi, İşçi Partisi'nin tarihi içerisinde, 1990'ların ortasından 2010'a kadar Tony Blair ve Gordon Brown yönetimi altındaki dönemi adlandırmak için kullanılır ve bu kitabın bağlamında pejoratif anlamda neoliberal hegemonyaya/projeye teslim oluşu ima eder – ç.n.

ra duyulan güvensizlik sürecinin –ki bu süreç, gitgide artan bir sakınma [oy kullanmama eğilimi de buna dahildir] olarak tezahür etti– arkasında bu post-politik durumun olduğunu ileri sürdüm. Ayrıca, müesses nizamın elitleri tarafından el konulan söz hakkını sanki halka geri teslim edecek bir alternatif öneriyormuş gibi görünen sağ popülist partilerin artmakta olan başarısına karşı uyarıda da bulundum. Post-politik konsensüsle köprüleri atmak ve politikanın partizan doğasını yeniden sahiplenmek ihtiyacında ısrarcı olmamın nedeni muhtemel alternatiflerle ilgili "agonistik" bir çekişmenin koşullarını yaratmaktı.

Şimdi farkına varıyorum ki, o sıralarda, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de savunduğumuz üzere, hâlâ sosyalist ve sosyal demokrat partilerin demokrasinin radikalleştirilmesini hedefleyen bir projeyi gerçekleştirmesi için dönüştürülebileceğini düşünmüşüm.

Şurası açık ki böyle bir şey gerçekleşmediği gibi, sağ popülizm hızla yol alırken, sosyal demokrat partiler Batılı demokrasilerin çoğunda düşüşe geçti. Öte yandan 2008 ekonomik krizi neoliberal modelin çelişkilerini görünür kıldı ve bugün neoliberal hegemonik oluşum, gerek sağdan gerek soldan çeşitli müesses nizam karşıtı hareketlerce sorgulanır hale geliyor. İşte bu, benim "popülist moment" diyeceğim ve detaylandırmayı amaçladığım yeni konjonktürdür.

Bu kitabın temel argümanı, içinde bulunduğumuz hegemonik krize müdahil olabilmek için bir politik sınır inşa etme gerekliliğidir, "halk" ve "oligarşi" arasında inşa edilecek politik sınırın söylemsel bir stratejisi olarak anlaşılabilecek sol popülizmin mevcut konjonktürde demokrasiyi iyileştirmek ve derinleştirmek için gereken tarzda bir politikayı oluşturmasıdır.

Siyasal Üzerine adlı kitabımda sol ve sağ arasındaki sınırı tekrar canlandırmayı önermiştim fakat geleneksel anlamıy-

la yapılandırıldığı müddetçe böylesi bir sınırın demokratik taleplerin bugünkü çeşitliliğini içerecek bir ortak iradeyi eklemlemekte artık yeterli olamayacağına ikna olmuş durumdayım. Popülist moment, yalnızca kesin bir biçimde belirlenmiş toplumsal kategorilere bağlı çıkarlar açısından oluşturulamayan bir dizi heterojen talebin ifadesidir. Üstelik neoliberal kapitalizmde, yeni tabiiyet biçimleri üretken süreçlerin dışında ortaya çıkıyor. Bu yeni tabiiyet biçimleri, artık sosyolojik terimlerle ve toplumsal yapı içindeki konumlarıyla tanımlanan toplumsal kesimlere tekabül etmeyen talepleri meydana getiriyor. Bu tür talepler –çevrenin korunması, cinsiyetçiliğe, ırkçılığa ve diğer tahakküm biçimlerine karşı mücadeleler– gitgide merkezî hale geliyor. Tam da bu nedenle bugün politik sınırın yatay bir "popülist" tarzla kurulması gerekiyor. Yine de "popülist" boyutun, mevcut konjonktür için gerekli olan bir politika türünü nitelendirmekte yeterli olmayacağını ileri süreceğim. Takip edeceği değerleri belirlemek için popülizmin "sol" bir yorumla vasıflandırılması gerekir.

Sol popülist bir strateji, toplumlarımızın politik muhayyilesinde demokratik söylemin oynadığı hayati rolü kabul ederek ve tabiiyet karşısında konumlanan türlü çeşit mücadeleler arasında –demokrasi etrafında hegemonik gösteren olarak– bir eşdeğerlik zinciri tesis etmesiyle, insanların büyük bölümünün özlemlerinde yankı uyandırır. Önümüzdeki birkaç yıl içinde, politik çatışmanın temel ekseninin sağ popülizm ve sol popülizm arasında konumlanacağını iddia ediyorum ve sonuç olarak bir "halk"ın, eşitlik ve sosyal adaleti savunan ortak duygulanımların harekete geçirilmesiyle meydana gelecek bir ortak iradenin inşasıyla, sağ popülizmin teşvik ettiği yabancı düşmanı politikalara karşı mücadele mümkün hale gelecek.

Politik sınırların yeniden yaratılması durumunda, "popülist moment", post-politikanın revaçta olduğu onca yıl-

dan sonra "politik olanın geri dönüşü"ne işaret eder. Bu geri dönüş, liberal demokrasinin kurumlarını zayıflatan rejimler vasıtasıyla otoriter çözümlere meydan verebilir vermesine ama demokratik değerlerin yeniden tasdik edilmesinin ve genişlemesinin yolunu da açabilir. Her şey, politik güçlerin mevcut demokratik talepleri hegemonik hale getirmekte başarılı olup olamamasına ve post-politikaya galebe çalan bir tür popülizmin su yüzüne çıkmasına bağlıdır.

1

Popülist Moment

Daha baştan netleştirmek isterim; halihazırda patlama yapan "popülizm çalışmaları" alanına bir katkı da ben yapayım gibi bir amacımın yok. "Popülizmin hakiki doğası"na dair steril akademik tartışmaya dahil olmak gibi bir niyetim de yok. Bu kitap politik bir müdahale anlamına geliyor ve partizan doğasını apaçık beyan ediyor. Burada, "sol popülizm"den ne anladığımı tarif edeceğim ve mevcut konjonktürde sol popülizmin kolektif bir politik özneyi inşa etmek için uygun bir strateji sunduğunu, demokratik bir politikanın kurucu unsuru olan halk egemenliği ve eşitlik idealini geri kazanmada ve derinleştirmede bir güzergâh önerdiğini savunacağım.

Bir siyaset kuramcısı olarak, benim kuramlaştırma tarzım kerterizini, Althusser'in bize hatırlattığı üzere, kendini daima "konjonktürün ötesini" yansıtan bir yerde değil de, "konjonktürün içerisinde" konumlandıran Machiavelli'den alır. Machiavelli'nin örneğini takip ederek, şu an Batı Avrupa'da tanıklık ettiğimiz "popülist moment"in Machiavelli'nin tabiriyle *verità effettuale della cosa*'sını (bir şeyin fi-

ilî gerçekliği) arayıp, düşüncelerimi belirli bir konjonktürün içine kazıyacağım. Çözümlememi Batı Avrupa ülkeleriyle sınırlandıracağım çünkü popülizm meselesi şüphesiz Doğu Avrupa ile de ilgili olmasına rağmen, oradaki ülkeler daha özel bir çözümlemeye muhtaçtır. Söz konusu ülkelere komünizm hâkimiyetindeki kendine özgü bir tarih damga vurmuştur ve politik kültürleri farklı özellikler arz eder; tıpkı Latin Amerika'daki çeşitli popülizm biçimlerinde olduğu gibi. Çeşitli popülizmler arasında "akrabalıklar" bulunmakla birlikte, bu popülizmler ayırt edici konjonktürlere tekabül ederler ve bağlamlarına göre kavranmaları gerekir. Batı Avrupa konjonktürü üzerine düşüncelerimin biraz da olsa diğer popülist durumları irdelemeyi mümkün kılacak bir anlayış sunacağını ümit ediyorum.

Politik bir amacım olsa da, düşüncelerimin dikkate değer kısmı kuramsal nitelikte olacak çünkü savunacağım sol popülist strateji tanımlayıcı özelliğini, toplumun daima bölünmüş olduğunu ve hegemonik pratikler vasıtasıyla söylemsel olarak inşa edildiğini ileri süren özcülük karşıtı kuramsal bir yaklaşımdan ediniyor. "Sol popülizm"i hedef alan eleştirilerin çoğu bu yaklaşımı kavrayamadığı için, bu eksikliği burada açıkça ortaya koymak gerekir. Argümanımdaki birkaç nokta için özcülük karşıtı yaklaşımın temel ilkelerine başvuracağım ve kitabın sonunda yer alan kuramsal bir ek bölümde bunları daha da açıklığa kavuşturacağım.

Olası bir kafa karışıklığına yol açmamak için, "popülizm"den ne anladığımı belirterek başlayacağım. Terimin, medya tarafından statükoya karşı olan herkesi ehliyetsiz kılmak amacıyla dayatılan aşağılayıcı anlamından uzak durup, popülizm meselesinin üzerine benim özellikle verimli bulduğum şekilde giden Ernesto Laclau'nun analitik yaklaşımını benimseyeceğim.

Popülist Akıl Üzerine isimli kitabında Laclau, popülizmi,

toplumu iki kampa bölen politik sınırları inşa etmek ve "iktidar sahiplerine" karşı ezilenleri/kaybedenleri seferber etmek için başvurulan söylemsel bir strateji olarak tanımlar.[1] Popülizm bir ideoloji değildir ve ona programatik bir içerik atfedemeyiz. Popülizm siyasi bir rejim de değildir. Zamana ve mekâna göre çeşitli biçimler alabilen bir politika yapma yöntemidir ve çeşitli kurumsal işleyiş alanlarıyla uyumludur. Politik ve sosyoekonomik dönüşümlerin baskısı altında, hâkim ideoloji –giderek çoğalan– doyurulmamış taleplerden [*unsatisfied demands*] dolayı istikrarsızlaştırıldığında bir "popülist moment"ten söz edebiliriz. Bu tür durumlarda, mevcut kurumlar var olan düzeni müdafaa etmeye çabaladığında halkın bağlılığını sağlamakta başarısız olurlar. Sonuç olarak bir hegemonik oluşumun toplumsal temelini sağlayan tarihsel blok parçalarına ayrılır ve bunun neticesinde, adaletsizlikle malul toplumsal bir düzeni yeniden yapılandırabilmeye mahir yeni bir kolektif özneyi –halk– inşa etme ihtimali ortaya çıkar.

Bu, iddiam o ki, tam da günümüz konjonktürünü niteleyen şeydir ve bize "popülist bir moment" adlandırmasının niçin yerinde bir adlandırma olduğunu söyler. Bu popülist moment, 80'ler boyunca tedricen tesis edilmiş neoliberal hegemonik oluşumun krizine işaret eder. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden otuz yıl sonra, Batı Avrupa'daki demokratik ülkeler için asli bir sosyoekonomik model temin eden sosyal demokrat Keynesçi refah devletinin yerini bu neoliberal hegemonik oluşum doldurmuştu. Bu yeni hegemonik oluşumun temeli, piyasanın egemenliğini dayatmaya –kuralsızlaştırma, özelleştirme, kemer sıkma– ve özel mülkiyet haklarını, serbest piyasayı ve serbest ticareti korumakla devletin rolünü sınırlamaya yönelik bir dizi politik-eko-

1 Ernesto Laclau, *On Populist Reason* (New York ve Londra: Verso, 2005) [*Popülist Akıl Üzerine*, çev. Nur Betül Çelik, Ankara: Epos, 2013].

nomik uygulamayla atılmıştır. Neoliberalizm şu anda, iktisadi etkinlik alanıyla sınırlandırılamayacak ölçüde, sahiplenici bireycilik [*possessive individualism*] esasına dayanan bütün bir toplum ve birey kavrayışını ifade eden bu yeni hegemonik oluşumu adlandırmak için kullanılan bir terimdir.

80'lerden bu yana çeşitli ülkelerde uygulanagelen bu model, kayda değer herhangi bir meydan okumayla yüz yüze gelmedi; ta ki ciddi ciddi modelin kendi sınırlarına ulaşmaya başladığı 2008 finansal krizine kadar. 2007 senesinde yüksek riskli konut kredilerinin darmadağın olmasıyla uç veren bu kriz, sonraki sene, yatırım bankası *Lehman Brothers*'ın iflasıyla birlikte tam teşekküllü bir uluslararası bankacılık krizine evrildi. Finans kurumlarının devasa kurtarma paketleri dünya finans sisteminin çöküşünü engellemek için harekete geçirilmeliydi. Derinleşmeye devam eden küresel iktisadi gerileme Avrupa ekonomilerinin birçoğunu etkiledi ve Avrupa borç krizini tetikledi. Krizle başa çıkmak için, bilhassa güney ülkelerinde yıkıcı sonuçları olan kemer sıkma politikaları yürürlüğe kondu.

Ekonomik kriz nedeniyle bir dizi çelişkinin keskinleşmesi Gramsci'nin *interregnum*[2] diye adlandırdığı şeyi beraberinde getirdi: bir hegemonik proje etrafında tesis edilmiş konsensüsün ilkelerinden birkaçına meydan okunduğu sıradaki bir kriz devresini. Krize bir çözüm bulunabilecek gibi görünmüyor ve bu, bugün kendimizi içinde bulduğumuz "popülist moment"i niteliyor. Bu nedenledir ki "popülist moment", neoliberal hegemonya süresince şahit olunan politik ve iktisadi dönüşümlere karşı çeşitli direnişlerin ifadesidir. Bu dönüşümler, adına "post-demokrasi" diyebileceğimiz, demokratik idealin iki temel direğini –eşitlik ve halk egemenliği– aşındıran bir duruma yol açtı: Böyle bir aşın-

2 Eskinin ölmekte olduğu, yeninin henüz doğamadığı durumu tanımlamak için kullandığı kavram – ç.n.

manın nasıl bir momentte meydana geldiğini açıklayacağım ama ondan önce "post-demokrasi"nin ne anlama geldiğini irdelemek bana kıymetli geliyor.

İlk kez Colin Crouch'un önerdiği "post-demokrasi" kavramı, neoliberal küreselleşmenin neticesinde parlamentoların rolünün gerilemesini ve egemenliğin yitimini işaret eder. Crouch'a göre:

> Günümüz siyasetinde demokrasideki gerilemenin esas sebebi, şirket çıkarlarının rolü ile neredeyse diğer tüm grupların rolü arasında artmakta olan büyük dengesizliktir. Demokrasinin kaçınılmaz entropisi ile birlikte ele alındığında bu, tıpkı demokrasi öncesi zamanlarda olduğu gibi, politikanın, bir kez daha kendileri dışında herkese kapalı olan elitlerin [*closed elites*] bir meşgalesi haline gelmesine sebep oluyor.[3]

Jacques Rancière de aşağıda tanımladığı şekliyle kullanır bu terimi:

> Post-demokrasi, *demos*'tan *sonraki* bir demokrasinin, halkın görünüşünü, yanlış-say(ıl)ımını (*mécompte/miscount*) ve çekişmesini eleyip dışarıda bırakmış ve böylelikle de bir tek devlet mekanizmalarının ve toplumsal enerji ve çıkar bileşimlerinin etkileşimine indirgenebilir olan bir demokrasinin yönetim pratiği ve kavramsal meşrulaştırılışıdır.[4]

Benim post-demokrasi terimini ele alışım, yukarıdaki her iki tanımla uyuşmuyor değilse de, onlardan bir parça farklı. Ben post-demokrasiyi, liberal demokrasinin doğası üzerine bir düşünüşten istifa ederek neoliberalizmin farklı bir

3 Colin Crouch, *Post-Democracy* (Cambridge, UK: Polity, 2004), s. 104 [Türkçesi: *Post-Demokrasi*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost, Ankara, 2016].

4 Jacques Rancière, *Disagreement: Politics and Philosophy*, çev. Julie Rose (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), s. 102 [Türkçesi: *Uyuşmazlık: Politika ve Felsefe*, çev. Hakkı Hünler, Ara-lık Yayınları, İzmir, 2005, s. 140-141].

çehresi olarak öne çıkarmayı amaçlıyorum. İyi bilindiği üzere, etimolojiye başvurursak, "demokrasi", "halkın iktidarı" anlamına gelen Yunanca *demos/kratos* sözcüklerinin birleşiminden türer. Gelin görün ki Avrupa'da "demokrasi"den söz ettiğimizde, özel bir tarihsel bağlamdaki demokratik bir ilkeye atıftan doğan özgül bir modele, yani Batılı bir modele gönderme yaparız. Bu model çeşitli isimlerle ifade edilmiştir: temsilî demokrasi, anayasal demokrasi, liberal demokrasi, çoğulcu demokrasi.

Her durumda bahis konusu olan şey, iki farklı geleneğin eklemlenmesiyle ayırt edicilik kazanan bir politik rejimdir. Bir yanda siyasi liberalizm, yani hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı ve bireysel özgürlüğün korunması; diğer yanda temel ilkeleri eşitlik ve halk egemenliği olan demokratik gelenek. Bu iki gelenek arasında zorunlu bir ilişki yoktur, olumsal bir tarihsel eklemlenme vardır. Bu eklemlenme, C. B. Macpherson'ın ortaya koyduğu gibi, mutlakıyetçi rejimler karşısında liberallerin ve demokratların müşterek mücadeleleri sayesinde gerçekleşmişti.[5]

Carl Schmitt gibi kimi yazarlar bu eklemlenmenin ayakta kalabilecek bir rejim meydana getiremeyeceğini ileri sürer çünkü liberalizm demokrasiyi, demokrasi de liberalizmi reddeder. Jürgen Habermas gibi bazıları eşitlik ve özgürlük ilkelerinin "benzemez birliği"ni [*co-originality*] savlar. Schmitt, evrenselliği ve "insanlığa" referansı koyutlayan liberal "gramer" ile halkın ve bir "biz" ve "onlar" sınırının inşasına ihtiyaç duyan demokratik eşitlik "gramer"i arasındaki bir çatışmanın varlığına işaret ederken kesinlikle haklıdır. Lakin bana kalırsa, çatışmayı, çoğulcu bir liberal demokrasinin kaçınılmaz bir biçimde kendi kendini ortadan kaldırmasına sebep olacak bir çelişki olarak sunma hususunda yanılıyor.

5 C. B. Macpherson, *The Life and Time of Liberal Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 1977).

Demokratik Paradoks adlı kitabımda, aslına bakarsanız en nihayetinde uzlaşmaz olan bu iki geleneğin eklemlenişini paradoksal bir kurulum şeklinde düşündüm: –liberal demokrasinin çoğulcu karakterini güvence altına alan– bir *politeia*, yani bir politik topluluk biçimi olarak liberal demokrasinin özgünlüğünü tanımlayan bir *gerilim mahalli* olarak.[6] Bir halk inşa etmenin ve eşitlikçi pratikleri savunmanın demokratik mantığı bir *demos* tanımlamak ve soyut evrenselciliğe meyilli liberal söylemi altüst etmek zorundadır. Fakat demokratik mantığın liberal mantık ile eklemlenişi, hüküm sürecek halkı belirlemeye dair politik pratiklerin tabiatında olan dışlama biçimlerine meydan okumamıza imkân tanır.

Demokratik liberal politika, bu kurucu gerilimin farklı hegemonik kurulumları sayesinde sürekli devam eden bir müzakere işleminden ibarettir. Sağ ve sol arasındaki sınırın yanı sıra politik terimlerde ifadesini bulan bu gerilim, politik güçler arasındaki pragmatik müzakereler aracılığıyla, yalnızca geçici olarak istikrarlı hale getirilebilir. Bu müzakereler daima birinin bir diğeri üzerindeki hegemonyasını tesis eder. Liberal demokrasinin tarihine baktığımızda bazı durumlarda liberal mantığın, bazı durumlarda ise demokratik mantığın galebe çaldığını keşfederiz. Yine de iki mantık geçerli durumdadır ve liberal demokrat rejime özgü sağ ve sol arasındaki "agonistik" müzakere olanağı daima işler haldedir.

Önceki değerlendirmeler liberal demokrasiye yalnızca bir politik rejim tasarımı olarak bakar fakat politik kurumların bir iktisadi sistem içerisine yerleştirilmelerinden bağımsız olarak var olmalarının asla mümkün olmayacağı gün gibi ortadadır. Örneğin neoliberalizm özelinde, liberalizmin belir-

6 Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox* (New York ve Londra: Verso, 2000) [Türkçesi: *Demokratik Paradoks*, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, Epos, Ankara, 3. baskı, 2015].

li bir biçimini finansal kapitalizmle eklemleyen bir toplumsal oluşum söz konusudur. Kendine has bir toplumsal oluşumu incelerken, bu eklemlenmenin hesaba katılması gerekiyor olsa da, analitik düzeyde, bir toplumun politik biçimi olarak liberal demokrat rejimin evrimini, onun ayırt edici özelliklerinden bazılarını öne çıkarmak amacıyla, tetkik etmek mümkündür.

Şimdiki durum "post-demokrasi" olarak tanımlanabilir çünkü son yıllarda, neoliberal hegemonyanın bir sonucu olarak liberal ve demokratik ilkeler arasındaki agonistik gerilim –ki bu liberal demokrasinin kurucu niteliğidir– bertaraf edildi. Eşitlik ve halk egemenliğinin demokratik değerlerinin terk edilmesiyle birlikte, farklı toplum tasarımlarının birbiriyle karşılaşabildiği agonistik mekân ortadan kayboldu ve yurttaşlar demokratik haklarını kullanma imkânından yoksun bırakılmış oldu. Elbette hâlâ "demokrasi" diye bir şeyden söz edilebilir ancak demokrasi, kendisinin liberal bileşenine indirgenmiş durumdadır ve yalnızca özgür seçimleri ve insan hakları savunusunu ifade eder bir haldedir. Gitgide merkezî olan şey serbest piyasayı koruyan iktisadi liberalizmdir ve siyasi liberalizmin pek çok veçhesi, tamamen ortadan kalkmadıysa bile, ikincil bir konuma sürgün edilmiştir. "Post-demokrasi"den kastım da budur.

Politika arenasında post-demokrasiye doğru evrim, sağ ve sol arasındaki politik sınırları bulanıklaştıran, *Siyasal Üzerine*'de benim "post-politika" diye adlandırmayı önerdiğim şey aracılığıyla görünür kılınmıştı.[7] Sosyal demokrat partiler, küreselleşmenin dayattığı "yenilenme"nin arkasına saklanarak finansal kapitalizmin *dikte ettiği şeyleri*, devlet müdahalesine ve onun yeniden bölüşümcü politikalarına uygulanan sınırlamaları kabul etmekte bir beis görmediler.

7 Chantal Mouffe, *On the Political* (Abingdon, UK: Routledge, 2005) [Türkçesi: *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratip, İletişim, İstanbul, 2010].

Sonuç olarak, yurttaşlara politik kararlar üzerinde etkide bulunma imkânı tanıyan parlamentoların ve kurumların rolü ciddi anlamda azaldı. Seçimler artık yönetimde bulunan geleneksel siyasi partiler aracılığıyla gerçek alternatifler üzerinde karar vermeye imkân tanımıyor. Post-politikanın izin verdiği tek şey, iktidarın sırasıyla el değiştirdiği, merkez sağ ve merkez sol partilerden oluşan iki partili bir sistem. "Merkezdeki konsensüse" ve neoliberal küreselleşmeden başka bir yol yok dogmasına karşı duran herkes ya "aşırılık yanlısı" ya da "popülist" olarak teşhir ediliyor.

Politika da haliyle, uzmanların at koşturacağı bir etkinlik alanı, müesses nizam içerisinde bir idare meselesi haline geldi ve halk egemenliği modası geçmiş bir şey olarak ilan edildi. Demokratik idealin temel sembolik direklerinden biri, yani halkın iktidarının altı oyuldu çünkü post-politika halk egemenliğinin icrasının önemli bir koşulu olan farklı toplum tasarımlarının agonistik mücadelesini bertaraf ediyor.

İş post-demokratik durumun nedenlerini anlamaya geldiğinde, post-politikanın yanında, hesaba katılması gereken bir başka gelişme daha vardır: Batı Avrupa toplumlarının gitgide "oligarşik" hale gelmesi. Politik düzeyde değişimler, finans sermayesinin merkezî bir yeri işgal ettiği kapitalizmin yeni bir düzenleniş şekli bağlamında vuku buldu. Ekonominin finansallaşmasıyla beraber, üretime dayalı ekonominin aleyhine gelişen devasa bir finans sektörü var. Bu da, son birkaç yıldır şahitlik ettiğimiz eşitsizlik uçurumunu açıklıyor.

Özelleştirmeye ve kuralsızlaştırmaya dönük politikalar işçilerin yaşam şartlarının ağırlaşmasına katkıda bulundu. Teknolojik değişimlerin ve fabrikaların emeğin ucuz olduğu yerlere taşınmasının katkısıyla sanayisizleşmenin etkisinin birleştiği durumda, önemli sayıda insan işinden gücünden oldu.

Bu durum aynı zamanda, 2008 krizi sonrasında dayatılan kemer sıkma politikalarının etkisiyle beraber, prekaryalaşma ve muhtaçlaşmaya doğru yol alan orta sınıftan büyük bir kesimi de etkiledi. Oligarşileşmenin bu safhasının sonucu olarak demokratik idealin bir diğer ayağı da, yani eşitliğin savunusu da liberal demokrat söylemin söz dağarcığından uçtu gitti. Artık piyasanın sunduğu özgürlüğü ve tüketim toplumunu göklere çıkaran bireyci liberal bakışın borusu ötüyor.

İşte "popülist moment"in anlaşılabileceği bağlam, demokratik ideallerin (eşitlik ve halk egemenliği) erozyona uğradığı post-demokratik bağlam budur. Bu bağlamın ayırt ediciliği bir politik-iktisadi sisteme karşı vücut bulan çeşitli direnişlerden ileri gelir ki bu sistem gittikçe toplumdaki diğer grupların taleplerini duymazdan gelen ayrıcalıklı elitlerin kontrol ettiği bir sistem olarak algılanıyor. Başlangıçta, post-demokratik konsensüse karşı gelişen politik direncin kahir ekseriyetini sağ oluşturdu. 90'larda, Avusturya'daki Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Fransa'daki Ulusal Cephe [*Front National*] gibi sağ popülist partiler kendilerini, halkın elitler tarafından gasp edilen sesini "halk"a geri kazandırmayı amaçlayan partiler olarak sunmaya başladılar. "Halk" ve "politik müesses nizam" arasına sınır çekerek, hâkim konsensüsün dışında bırakılan halk kesimlerinin taleplerini milliyetçi bir dile tercüme edebildi.

Jörg Haider'in Avusturya Özgürlük Partisi'ni nasıl "dev koalisyon"a karşı çıkan bir partiye dönüştürdüğü buna bir örnektir. Halk egemenliği temalarını harekete geçirerek, gerçek anlamda bir demokratik tartışmaya ket vuran elitler koalisyonunun ülkeyi yönetme şekline karşı gitgide büyüyen direnişleri eklemlemeyi başardı.[8]

8 "'Siyasetin Sonu' ve Sağ-kanat Popülizmin Meydan Okuması" makalesinde Jörg Haider yönetimindeki Avusturya Özgürlük Partisi'nin yükselişini ince-

Çeşitli küreselleşme karşıtı hareketle birlikte bize sol radikalleşmenin işaretlerini gösteren politik panorama 2011 senesinde önemli ölçüde değişti. Kemer sıkma politikaları nüfusun geniş kesimlerinin yaşam koşullarını etkilemeye başladığında, birçok Avrupa ülkesinde halk sokağa indi ve post-politik konsensüs çözülmeye başladı. Yunanistan'da *Aganaktismenoi* [Öfkeliler] İspanya'da *Indignados* [Öfkeliler] "Demokrasi Hemen Şimdi!" çağrısıyla meydanları işgal etti. Onları, Amerika'da doğan *Occupy* [İşgal Et] hareketi takip etti. Bu hareket çeşitli Avrupa şehirlerinde de tezahür etti; bilhassa Londra ve Frankfurt'ta. Yakın zamanda, 2016'da Fransa'da *Nuit Debout* [Gece Ayakta], "meydan hareketleri" diye anılan bu protesto biçimlerinin bir ifadesiydi.

Yılların ilgisizliğinin/hissizliğin ardından bu protestolar bir politik uyanışın işaretleriydi. Ancak bu yatay hareketlerin politik kurumlarla yakın ilişki kurmayı reddetmesi, hareketlerin etkisini sınırladı ve kurumsal politikayla bir eklemlenme biçiminin yokluğunda bu hareketler dinamiklerini yitirmeye başladı. Bu türden protesto hareketleri politik bilincin dönüşümünde önemli bir rol oynasa da, yalnızca, iyi düzeyde örgütlenmiş politik hareketlere evrildiklerinde ve politik kurumlarla yakın ilişki kurmaya hazır olduklarında kayda değer kazanımlar elde edebildiler.

Demokrasiyi iyileştirmeyi ve derinleştirmeyi amaçlamış bir popülizm biçimini ortaya koyan ilk politik hareketlere Yunanistan ve İspanya'da tanıklık ettik. Yunanistan'da Syriza (eski Avrupalı komünist parti *Synaspismós* [Sol Hareketler ve Ekoloji Koalisyonu] etrafındaki farklı sol hareketlerin bir koalisyonundan doğan birleşik toplumsal cephe) hedefi parlamento yoluyla neoliberal hegemonyaya meydan oku-

lemiştim. Bkz. Francisco Panizza (ed.), ***Populism and the Mirror of Democracy*** (New York ve Londra: Verso, 2005) içinde, s. 50-71 [Türkçesi: "Siyasetin Sonu ve Sağ-kanat Popülizmin Meydan Okuması", çev. Erdem Evren, ***Birikim***, sayı 163-164, 2002, s. 94-105].

mak olan yeni tip bir radikal partinin meydana çıkışının işaretini verdi. Syriza toplumsal hareketler ve parti politikaları arasında bir sinerji oluşturarak çeşitli demokratik talepleri bir kolektif iradeye eklemleyebildi; bu da Syriza'yı Ocak 2015'te iktidara taşıdı.

Syriza Avrupa Birliği'nin bir "finansal darbe" ile mukabele etmesi ve partiyi Troyka'nın[9] *dikte ettiklerini* kabule zorlaması gibi gaddar tepkiler nedeniyle ne yazık ki kemer sıkma politikalarına karşı olan programını uygulayamadı. Bu, iktidara gelmeye olanak sağlayan popülist stratejiyi hükümsüz kılmaz, aksine Avrupa Birliği üyeliğinin neoliberalizme meydan okuyan politikaları hayata geçirme üzerinde dayattığı sınırlamaya ilişkin önemli hususları tartışmasız bir biçimde ortaya koyar.

İspanya'da 2014 senesinde *Podemos*'un ani yükselişi, *Indignados*'un yarattığı alandan istifade etmek isteyen bir grup genç entelektüelin becerisi sayesinde gerçekleşmişti. Bu, tükenmişliği artık su yüzüne çıkmış, demokrasiye geçiş sürecinde tesis edilmiş konsensüse dayalı politikanın açmazını kırmayı hedefleyen bir parti hareketinin önünü açtı. Podemos'un müesses nizamın elitleri (la "casta") ile "halk" arasında bir sınır inşa ederek halka dayalı kolektif irade oluşturma stratejisi henüz hükümetteki sağcı Halk Partisi'ni [*Partido Popular*] yerinden etmeyi sağlayamadı fakat Podemos üyeleri, Halk Partisi'nin milletvekillerinin önemli bir kısmını görevi bırakmaya zorladıkları Parlamento'ya girebildiler. O andan itibaren İspanya siyasetinde önemli bir gücü temsil ettiler ve İspanya'da siyasetin manzarasını ciddi bir biçimde dönüştürdüler.

Benzer gelişmeler başka ülkelerde de yaşandı: Almanya'da *Die Linke* [Sol Parti], Portekiz'de *Bloco de Esquerda* [Sol

9 Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu'ndan oluşan üçlü grup kastediliyor – ç.n.

Blok], Fransa'da Jean-Luc Mélenchon'un *La France insoumise*'i [Boyun Eğmeyen Fransa]. Boyun Eğmeyen Fransa kurulduktan bir sene sonra Haziran 2017'de Parlamento'ya on yedi milletvekili soktu ve şimdi Emmanuel Macron'un hükümetine karşı ana muhalefeti temsil ediyor. Son olarak Jeremy Corbyn'in liderliğinde Britanya İşçi Partisi'nin sürpriz biçimde –aynı zamanda Haziran 2017'de de– iyi sonuçlar alması birçok Avrupa ülkesinde meydana çıkan yeni bir radikalizm biçiminin bir diğer işaretidir.

Pek çok ülkede neoliberal politikaların uygulanmasında önemli bir rol oynayan sosyal demokrat partiler popülist momentin doğasını kavrayamıyor ve bu momentin temsil ettiği meydan okumayla yüzleşmeyi beceremiyor. Post-politik dogmalarının esiri ve hatalarını kabullenmekte gönülsüz olmaları nedeniyle, sağ popülist partilerin dile getirdiği taleplerin çoğunun ilerici bir yanıt verilmesi şart olan talepler olduğunu fark edemiyorlar. Bu taleplerin çoğu neoliberal küreselleşmenin asıl kaybedenlerinden geliyor ve neoliberal projenin bu talepleri karşılayamayacağı açık.

Sağ popülist partileri "aşırı sağ" yahut "neo-faşist" diye sınıflandırmak ve bu partilerin itirazlarını/çağrılarını eğitimsizlikle izah etmek kuşkusuz özellikle merkez sol güçler için kullanışlıdır. Böyle bir ortaya çıkışta merkez solun kendi sorumluluğunu fark etmeyip bu partileri yetersiz/ehliyetsiz olarak tanımlamak kolaydır. "Cici demokratlar", "aşırılık yanlılarını" demokratik tartışmanın dışında bırakmak amacıyla "ahlâki" sınırlar tesis ederek "irrasyonel" tutkuların yükselişini durdurabileceklerine inanıyor. İkili konsensüsün "düşmanlarını" şeytanlaştırmaya dönük bu tür bir strateji ahlâki olarak rahatlatıcı olsa da politik anlamda güçten düşürür.

Sağ popülist partilerin yükselişini durdurmak için, postdemokrasinin karşısında tüm demokratik mücadeleleri bir

araya toplayacak sol popülist bir hareket vasıtasıyla, adamakıllı bir politik yanıt tasarlamak gerekir. Sağ popülist partilere oy verenleri zorunlu olarak böyle gelmiş böyle gider arzusuyla hareket ediyorlar diyerek *baştan* dışlamak ve ilelebet bu arzunun esiri olacaklar diye mahkûm etmek yerine, onların taleplerinin çoğunun merkezinde yer alan demokratik cevherin farkına varmak gerekir.

Sol popülist bir yaklaşım söz konusu talepleri çok daha eşitlikçi amaçlara doğru yönlendirmek için farklı bir lügatle donanmayı denemelidir. Bu, sağ popülist partilerin politikalarını hoş görmek anlamına gelmez, aksine onlara oy verenlerin taleplerinin bu partiler tarafından dile getiriliş tarzının sorumluluğunu onlara oy verenlere yüklemeyi reddetmek anlamına gelir. Gerici değerlerle herhangi bir sorunu olmayan insanlar vardır, bunun farkındayım ancak sorunlarını dikkate alanların yalnızca bu partiler olduğunu düşünerek onlara yanaşanların da olduğuna inanıyorum. Eğer farklı bir dil oluşturulabilirse, pek çok insanın kendi konumunu bambaşka bir yoldan deneyimleyebileceğine ve ilerici mücadelenin saflarına katılabileceğine inanıyorum.

Elimizde, halihazırda, bu tür bir stratejinin işe yaradığı örnekler var. Örneğin Fransa'da 2017'deki milletvekili seçimlerinde, Jean-Luc Mélenchon ve Boyun Eğmeyen Fransa'nın François Ruffin gibi diğer adayları daha önce Marine Le Pen'e oy veren seçmenlerin desteğini kazanabildi. Eylemciler, Ulusal Cephe'nin etkisi altında yoksunluklarının nedeni olarak göçmenleri gören insanlarla tartışıp bu seçmenlerin görüşlerini değiştirmelerini sağlayabildiler. Daha önceden yabancı düşmanı bir dille ifade edilen terk edilmişlik hisleri ve demokratik tanınmaya dair arzuları farklı bir lügat içerisinde ifade edilebildi ve bir başka hasıma yönlendirilebildi. Benzer bir şey Haziran 2017 seçimlerinde Britanya'da oldu: Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin (*UK Indepen-*

dence Party - UKIP) seçmenlerinin % 16'sı Jeremy Corbyn'e oy verdi.

Müesses nizam karşıtı söylem ilerici bir taraftan da geldiğine ve soldaki politik güçler sınırı "halk" ve "oligarşi" arasından çektiğine göre, gerçekten de "popülist moment"in tam ortasında duruyoruz. O halde mesele post-demokrasiye karşı olan direnişlerin nasıl eklemleneceği ve "halk"ın nasıl inşa edileceğidir. Bunun yapılabileceği pek çok yol vardır ve politik sınırın popülist inşaları, iktidarın halka geri verilmesi adına mevcut sistem reddedildiğinde dahi, her zaman eşitlikçi hedefler barındırmaz.

Popülizmin her iki tipi de doyurulmamış talepleri bir araya toplamayı hedefler ancak bunu farklı yollardan yapar. Fark, "biz"in terkibinde ve hasmın, yani "onlar"ın nasıl tanımlandığında kendini gösterir.

Sağ popülizmin iddiası halk egemenliğini geri getirmek ve demokrasiyi eski konumuna döndürmektir fakat bu egemenlik "ulusal egemenlik" olarak telakki edilir ve "memleketin asıl sahiplerine" mahsustur. Sağ popülistler eşitlik talebini umursamazlar; genellikle, [ulusal] kimliğe ve ulusun refahına tehdit olarak gördükleri göçmenleri ve pek çok [toplumsal] grubu dışarıda bıraktıkları bir "halk" inşa ederler. Şuna işaret etmek gerekir: Sağ popülizm post-demokrasiye karşı pek çok direnişi eklemlemesine rağmen –neoliberal güçlerce tayin edilmiş olduğundan– zorunlu olarak halkın hasımlığını temsil etmez. Sağ popülizmin post-demokrasiye karşı çıkışını neoliberalizmin reddi olarak tanımlamak hatalı olur. Onların zaferi, demokrasiyi kurtarmak adı altında ama aslında onu şiddetli bir biçimde sınırlandırdıkları milliyetçi otoriter bir neoliberalizm biçimini beraberinde getirebilir.

Buna karşılık, sol popülizm demokrasiyi derinleştirmek ve geliştirmek için geri kazanmak ister. Sol popülist bir stra-

teji ortak bir hasmın (oligarşinin) karşısına dikilecek bir "biz"i, yani bir "halk"ı inşa etmek için demokratik talepleri bir kolektif irade altında birleştirmeyi amaç edinir. Bu, güvencesiz/yarınsız orta sınıfın, göçmenlerin ve işçilerin taleplerinin arasında olduğu kadar, diğer –örneğin LGBT topluluklarının– demokratik taleplerinin arasında da bir eşdeğerlik zinciri tesis etmeyi gerektirir. Bu tür bir zincirin tesis edilmesinin amacı, demokrasinin radikalleştirilmesini olanaklı kılacak yeni bir hegemonyanın yaratılmasıdır.

2

Thatcherizm'den Ders Çıkarmak

Batı Avrupa genelinde tanıklık ettiğimiz "popülist moment", şimdilerde krizde olan neoliberal hegemonik oluşuma bir alternatif yaratma fırsatı sunuyor. Bu geçişin nasıl sağlanacağı ise hayati bir sorudur. Önümüzde hangi adımları atacağımızı tasarlayabilmek için ders çıkarabileceğimiz örnekler var mı? Batı Avrupa'da neoliberal modelin hegemonik hale geldiği koşulları tetkik etmek hegemonik bir dönüşümün nasıl gerçekleşebildiğine dair bize bazı ipuçları verebilir. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de incelediğimiz konjonktür budur, dolayısıyla oradaki bazı tahlilleri yeniden ele almak anlamlı olabilir.

Hegemonya ve Sosyalist Strateji, İşçi Partililer ve Muhafazakâr Partililer [*Tories*] arasında Keynesçi refah devleti etrafında tesis edilen savaş sonrası konsensüsün krize girdiği sıralarda yazıldı. Sol politikanın geleceği üzerine geliştirdiğimiz düşünceler, asıl olarak Britanya bağlamını göz önünde bulunduruyordu ancak bu düşüncelerin ufkunun Britanya ile sınırlı olduğunu söyleyemem. Wolfgang Streeck'in dikkat çektiği üzere:

> Emek ve sermaye arasındaki savaş sonrası anlaşmanın yapısı, demokratik kapitalizmin tesis edilegeldiği bambaşka ülkelerde de esasen aynıydı. Genişleyen bir refah devleti, işçilerin özgür bir biçimde toplu sözleşme hakkı ve siyaseten tam istihdam güvencesi söz konusuydu ve bunların yükü Keynesçi ekonominin alet çantasından geniş ölçüde istifade eden hükümetler tarafından sırtlanıyordu.[1]

Hegemonik bir oluşum olarak Keynesçi refah devletinin doğasını kavramak için, onun işgücünün yeniden üretimini sermayenin ihtiyaçlarına tabi kılmakta kritik bir rol oynamasına rağmen, aynı zamanda bir dizi iktisadi eşitlik talebine meşruiyet kazandırarak yeni bir sosyal haklar tipinin meydana geliş koşullarını sağladığını ve demokratik ortak duyuyu ciddi bir biçimde dönüştürdüğünü görmek elzemdir. Birçok ülkede güçlü sendikalar sosyal hakların pekiştirilmesini mümkün kıldı. Bu arada eşitsizliğin büyümesi kontrol altında tutuldu, işçiler önemli kazanımlar elde etti ve bu yıllarda kayda değer demokratik adımlar atıldı. Sermaye ve emek arasında bir uzlaşı olarak, kapitalizm ve demokrasinin gergin birlikteliği mümkün hale geldi.

Gelgelelim 1970'lerin ilk yarısında ekonomik durgunluk ve yükselişe geçen enflasyon Keynesçi uzlaşının sınırlarını göstermeye başladı. 1973 Petrol Krizi'nin etkisi altında ekonomi zarar gördü, kârlar düşüşe geçti ve savaş sonrasının sosyal demokrat uzlaşısı parçalanmaya başladı. Britanya'da mali krizle karşı karşıya kalan iktidardaki İşçi Partisi'nin işçi sınıfını kontrol altında tutmak için devleti kullanmak durumunda kalması hoşnutsuzluğun artmasına sebep oldu. 1970'lerin ortalarında, savaş sonrası sosyal demokrat modelin başı fena halde dertteydi ve bir "meşruiyet krizi" içerisine girmeye başlamıştı.

1 Wolfgang Streeck, "The Crises of Democratic Capitalism", *New Left Review* 71 (Eylül/Ekim), s. 10.

Şu da var ki iktisadi faktörler, sosyal demokrat modelin krizini tam anlamıyla kavramak için tek başına yeterli değildir. Diğer faktörleri de, bilhassa da 1960'larda ortaya çıkan "yeni toplumsal hareketler"i hesaba katmalıyız. O zamanlar bu adlandırma çok çeşitli mücadelelere gönderme yapmak için kullanılırdı: kentsel, ekolojik, anti-otoriter, kurum karşıtı, feminist, ırkçılık karşıtı, etnik, bölgesel mücadeleler ve cinsel azınlıkların mücadeleleri. İşçi mücadelelerinin militanlaşma rüzgârıyla beraber bu yeni demokratik taleplerin etrafında oluşan politik kutuplaşma, eşitlik talep eden mücadelelerin çoğalmasının Batı toplumlarını "eşitlikçi uçurum"un eşiğine getireceğini öne süren muhafazakârların tepkisine yol açtı. 1973'ün ardından iktisadi durgunluk gelip çattığında sağ, demokratik muhayyilenin genişlemesine bir dur demek gerektiğinde karar kıldı. Samuel Huntington, 1975'te Üçlü Komisyon'a[2] [*Trilateral Commission*] sunduğu raporunda, 1960'larda daha fazla eşitlik ve [siyasi] katılımı savunan mücadelelerin toplumları "yönetilemez" kılacak bir "demokratik dalga"ya neden olduğunu ifade etmişti. "Demokratik idealin güçlülüğünün demokrasinin yönetilebilirliğine bir problem teşkil ettiği"[3] sonucuna varmıştı.

Biz kitabımızı yazdığımız sırada, Margaret Thatcher seçimleri yeni kazanmıştı fakat krizin akıbetiyle ilgili hâlâ soru işaretleri vardı. Biz vaziyeti şöyle değerlendirmiştik:

> Yeni antagonizmaların ve "yeni haklar"ın çoğalmasının, savaş-sonrası döneminin hegemonik formasyonunu krize götürdüğüne kuşku yoktur. Fakat bu krizin aşılmasına yöne-

2 David Rockefeller, Henry Kissinger ve Zbigniew Brzezinski üçlüsünün kurduğu bir ekonomi örgütüdür. Dünyanın önde gelen sermaye çevrelerini içinde barındırdığından bu örgüt hakkında zaman zaman çeşitli komplolar ileri sürülür – ç.n.

3 Samuel Huntington, "The Democratic Distemper", Nathan Glazer ve Irving Kristol (ed.), *The American Commonwealth* (New York: Basic Books, 1976), s. 37.

lik herhangi bir öngörü bulunmamaktadır, çünkü hakların nasıl tanımlanacağı ve bağımlılığa karşı mücadelenin hangi biçimleri alacağı tek anlamlı olarak saptanmış değildir.[4]

Biz, sağın saldırganlığına karşı durmak için, korporatist siyasetin eksikliklerini kabullenerek toplumsal tabanını genişletmesinin ve demokratik taleplerinin, işçi sınıfınınkilerle birlikte eklemlenmesinin elzem olduğu yeni toplumsal hareketlerin karşı çıktığı noktaları bünyesinde toplamasının İşçi Partisi açısından hayati olduğunu ileri sürdük. Amaç "demokrasinin radikalleştirilmesi" üzerinden yeniden tanımlanan bir sosyalist proje etrafında inşa edilecek yeni bir tarihsel blok kurmaktı. Krize yalnızca, eşitlik ve özgürlüğün demokratik ilkelerinin daha geniş bir dizi toplumsal ilişkiye doğru yayılmasını hedefleyen hegemonik bir projenin ilerici bir yanıt verebileceğine inanıyorduk.

Yazık ki, iktisadiyatçı ve özcü vizyonunun esiri İşçi Partisi, hegemonik bir politikaya olan ihtiyacı kavramaktan acizdi ve geleneksel konumlarından kaynaklanan köhne bir savunuya takılıp kaldılar. Haliyle Keynesçi modele karşı olan güçlerin hücumuna direnç gösterilemedi ve bu da neoliberal projenin ideolojik ve kültürel zaferinin yolunu açtı.

1979'da başbakan olduğunda Margaret Thatcher'ın hedefi, Britanya'nın durgunluğunun müsebbibi olarak gördüğü, Muhafazakârlar ile İşçi Partisi arasındaki savaş sonrası konsensüsü parçalamaktı. İşçi Partisi'nin aksine Thatcher politikanın partizan doğası ve hegemonik mücadelenin öneminin fazlasıyla farkındaydı. Açık seçik bir popülist stratejisi vardı. Stratejisi, bir yanda baskıcı devlet bürokratları, sendikalar ve devletin nimetlerinden faydalananlarla özdeşleştirilen

4 Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (New York ve Londra: Verso, 2014), s. 152 [Türkçesi: *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, çev. Ahmet Kardam, İletişim, İstanbul, 2. baskı, 2012, s. 258].

"müesses nizamın güçleri"yle, diğer yanda muhtelif bürokratik güçler ve onların farklı müttefiklerinin kurbanı olan gayretkeş "halk" arasında çizilen politik sınıra dayanıyordu.

Temel hedefi yok etmeyi kafasına koyduğu sendikalardı; "iç mihrak" diye afişe ettiği Arthur Scargill'in önderliğindeki Ulusal Maden İşçileri Sendikası'yla cepheden bir mücadeleye girişmişti. Britanya'nın tarihinde işçiyle işveren arasındaki en çetin sürtüşme olan madenciler grevi (1984-1985) onun yolculuğunda bir dönüm noktasıydı. Grev, hükümetin sonradan kendi şartlarını cılız bir sendikal harekete dayattığı ve iktisadi anlamda liberal programını pekiştirdiği bir konuma erişerek, tartışmasız bir zafer kazanmasıyla sonuçlandı.

Savaş sonrası Keynesçi konsensüsün çatırdadığı bir momentte Margaret Thatcher etkili bir biçimde statükoya meydan okuyan müdahalelerde bulundu. Politik bir sınır inşa ederek, sosyal demokrat hegemonyanın temel unsurlarını parçalayabildi ve halkın rızasına dayalı yeni bir hegemonik düzen tesis edebildi. İşte bu, politikayı özcü bir bakış açısıyla gören İşçi Partisi'ndeki politikacıların kavrayamadığı şeydi. Bir karşı hegemonik taarruz tertip edeceklerine, neoliberal politikaların sonucunda işsizliği artırmasının ve işçilerin yaşam koşullarının kötüleşmesinin onları kısa sürede yeniden iktidara taşıyacağını sandılar. Thatcher'ın neoliberal devrimini pekiştirdiğinin farkına varmayarak, pasif bir şekilde iktisadi koşulların bozulmasının kendileri lehine işleyeceğini bekleyip durdular.

"Thatcherizm" adını verdiği ve "otoriter popülizm" olarak tanımladığı hegemonik stratejiyi çözümleyen Stuart Hall, şu notu düşmüştü: "Thatcher tarzı popülizm (...) ulus, aile, saygı, otorite, normlar, gelenekçilik gibi organik Toryciliğin [*Toryism*] yankı uyandıran motifleriyle, şahsi çıkar, rekabetçi bireycilik, devletçilik karşıtlığı gibi dirilişe geçen bir

neoliberalizmin mütecaviz motiflerini kaynaştırır."[5] Thatcher'ın kolektivist ve bürokratik yollardan yürütülen refah devletine karşı oluşan direnci kendine yontma kabiliyeti, neoliberal politikaları Britanya'da uygulayabilmesini mümkün kıldı.

Thatcher neoliberal projesi için pek çok kesimin desteğini almayı başardı çünkü bu kesimler Thatcher'ın bireysel özgürlükleri göklere çıkarmasından ve onları devletin baskıcı gücünden özgürleştirme vaadinden etkilendiler. Böyle bir söylem, devlet müdahalesinden çıkarı olanlar arasında dahi, söz konusu çıkarların bölüştürüldüğü bürokratik yöntemden genellikle çok da memnun olmamaları nedeniyle yankı uyandırdı. Thatcher çalışanların bazılarının çıkarlarıyla onların işlerini kaybetmesinin sorumlusu olarak teşhir ettiği feminist ve göçmenlerin çıkarlarını karşıtlaştırarak işçi sınıfının kayda değer bir kesimini kendi saflarına katmayı başardı.

Sosyal demokrat hegemonyaya karşı haşin saldırılarında Margaret Thatcher o âna kadar "ortak duyu" olarak sayılan şeyi yeniden yapılandırmak amacıyla iktisadi, politik ve ideolojik pek çok cephede mücadele verdi ve söz konusu ortak duyunun sosyal demokrat değerlerine savaş açtı. Temel hedef, liberalizm ve demokrasi arasında tesis edilen bağlantıyı koparmaktı. C. B. Macpherson'ın ileri sürdüğü üzere, liberalizm bu bağ aracılığıyla "demokratikleştirilmişti"

Thatcher'ın gözdesi felsefeci Friedrich Hayek liberalizmin "gerçek" doğasını, asıl politik hedefi –bireysel serbestiyeten üst seviyeye çıkarmak için devlet iktidarını en aza indirmeye çabalayan bir doktrin olarak yeniden tasdikleme ihtiyacında ısrarcıydı. Bireysel serbestiyet mefhumunu, Hayek

5 Stuart Hall, "Learning from Thatcherism", *The Hard Road to Renewal* (New York ve Londra: Verso, 1988), s. 271. "Learning from Thatcherism" kitabın sonuç bölümünün başlığıdır.

"toplumda diğer insanlar tarafından bazılarının icbar edildiği beşeri durumların/koşulların mümkün olduğunca asgariye indirilmesi"[6] olarak negatif anlamda[7] tanımladı.

Bu ideolojik stratejide bir diğer hamle, demokrasiyi "özgürlüğe" tabi kılıp, demokrasinin yeniden anlamlandırılmasını teşvik etmekti. Hayek'e göre liberal bir toplumda ayrıcalıklı değer olarak iktisadi serbestiyet ve özel mülkiyet savunusu, eşitlik savunusunun yerine geçtiğinden, demokrasi fikri bireysel serbestiyete nazaran ikincildir. Hayek'e kalırsa, "demokrasi esasında iç barışı ve bireysel özgürlüğü teminat altına almak için bir araç, faydalı bir aygıttır".[8] Olur da demokrasi ve özgürlük arasında bir çatışma baş gösterirse, demokrasi kurban edilmeli ve öncelik özgürlüğe verilmelidir. Bu konuda tavizsizdi. Son yıllarında, demokrasinin ortadan kaldırılmasını dahi önerecek kadar ileri gitti.

İyi, sorumlu "vergi mükelleflerinin" karşısına, bu vergi mükelleflerinin serbestiyetini devlet iktidarının kötüye kullanımı yoluyla kısıtlayan bürokratik elitleri koyan bir söylemle, Thatcher neoliberal vizyonunun etrafında bir tarihsel bloğu pekiştirmekte, iktisadi ve toplumsal güçlerin biçimlenişini ciddi anlamda dönüştürmekte başarılı oldu. Fakat bir noktada politikaları Muhafazakâr Partililer tarafından fazlasıyla ayrıştırıcı bulundu ve üç seçim kazandıktan sonra, 1989'da yürürlüğe konulan kişi başına sabit vergi [*poll tax*] sokakta şiddetin baş göstermesine sebebiyet verdiğinde, 1990 senesinde onu istifaya zorladılar.

---

6 Friedrich Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), s. 11 [Türkçesi: *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Bigbang Yayınları, Ankara, 2013].

7 Burada "negatif anlamda" derken, bir iktidar odağından, daha ziyade de devlete içkin bir iktidar odağından serbestlik anlaşılmalıdır. Örneğin özgürlüğün pozitif boyutundaki gibi değil de –bir şeyi gerçekleştirme, eyleme özgürlüğü– negatif boyutundaki gibi, "...den/dan serbestiyet" – ç.n.

8 Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom* (Londra: Routledge, 1944), s. 52 [Türkçesi: *Kölelik Yolu*, çev. Atilla Yayla ve Yıldıray Arsan, Liberte, Ankara, 2015].

Gelgelelim Margaret Thatcher o zamana kadar çoktan neoliberal devrimini sağlama almıştı ve görevi bıraktığında neoliberal vizyon ortak duyunun içine o denli işlemişti ki İşçi Partisi Tony Blair ile 1997'de yeniden iktidara geldiğinde, neoliberal hegemonyaya meydan okumayı denemedi bile. Gerçekten de, Hall'un gösterdiği gibi, Yeni İşçi Partisi'nin söyleminde Thatcher'ın söylemindeki tüm temel değerler mevcuttur:

> "vergi mükellefi" (yardımlarla geçinen "beleşçi"ye kaynak sağlansın diye üzerine ağır vergi yükü bindirilmiş çalışkan adam) ve "müşteri" ("seçenekler listesi"nin ve kişiselleştirilmiş ürünlerin kendisine özgü olarak tasarlandığı, piyasada sınırlı seçimler yapmakta "özgür" olan şanslı ev hanımı). Hiç kimse, bu ikisinden birinin kamusal hizmetlere bel bağlayan veya ihtiyaç duyan bir yurttaş da olabileceğini aklının ucundan bile geçirmiyor.[9]

Sonraki yıllarda kendisine en büyük kazanımının ne olduğu sorulduğunda, Margaret Thatcher'ın yanıtı kimseyi şaşırtmamıştı. "Tony Blair ve Yeni İşçi Partisi. Rakiplerimizi, fikirlerini değiştirmeye zorladık."

Neoliberalizme verilen taviz, "Yeni İşçi Partisi" etrafındakiler tarafından, bir "üçüncü yol" ve "solun ve sağın ötesinde" bir siyaset biçimi olarak kuramlaştırıldı ve "ilerici siyaset"in en gelişkin kavrayışı olarak sunuldu. Neoliberal hegemonik oluşum tartışmasız bir biçimde tesis edildiğine göre artık "biz" ve "onlar" arasındaki politik bir sınıra duyulan ihtiyaç köhne bir politik modele ait diye düşünüldü ve "merkezdeki konsensüs" demokrasinin olgun biçimine atılan bir adım olarak göklere çıkarıldı. Olgun bir demokrasi biçiminde antagonizmin hakkından gelinmişti. Bu kon-

9 Stuart Hall, "The Neoliberal Revolution", Sally Davison ve Katharine Harris (ed.), *The Neoliberal Crisis* (Londra: Lawrence & Wishart, 2015), s. 25.

sensüse dayalı "üçüncü yol" modeli sonradan Avrupalı sosyal demokrat ve sosyalist partilerin temel amentüsü olarak kabul edildi. Sovyet modelinin çöküşünü takiben bu model demokratik bir sol açısından, sosyal demokrasinin sosyal liberalizme dönüşümünün işaretini veren kabul edilebilir yegâne vizyon haline geldi. Bu da, Batı Avrupa'da neoliberal hegemonyanın pekiştirilmesinin koşullarını sağlayan postpolitikanın hükümdarlık dönemine alan açtı.

Neoliberal hegemonyanın pekişmesine birtakım önemli değişimler eşlik etti. Thatcherizm neoliberal iktisadi uygulamalarla organik Toryciliğin muhafazakâr motiflerinin bir birleşimiyken, sonraki yıllarda hegemonik hale gelen neoliberalizm geleneksel muhafazakâr ideolojiden uzaklaştı. Neoliberal hegemonik oluşum, Fordizm'den post-Fordizm'e geçişle bağlantılı olarak kapitalizmin düzenlenme şeklinin dönüşümüne yanıt vermek için karşı kültürün birçok motifini bünyesine kattı. Luc Boltanski ve Eve Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*'de [*Kapitalizmin Yeni Ruhu*] kapitalistlerin yeni [toplumsal] hareketlerin meydan okuyuşuyla karşı karşıya kaldıklarında, onları post-Fordist ağ ekonomisinin gelişimi içerisinde dizginleyerek ve yeni kontrol biçimleri haline getirerek, nasıl bu hareketlerin özerklik taleplerini kullanmayı becerdiğini gün yüzüne çıkarır.[10] Yazarların otantiklik arayışı, özyönetim ideali ve hiyerarşi karşıtlığının kaçınılmazlığı dahil, karşı kültürün estetik stratejilerini adlandırmak için kullandığı "sanatsal eleştiri" kavramının birçok biçimi, yeni kapitalist düzenleme şeklinin gereksinim duyduğu koşulları ilerletmek ve Fordist dönemin ayırt edici özelliği olan disiplinci çerçevenin yerini almak için kullanıldı. Bu hamle yeni toplumsal hareketlerin taleplerinin büyük bir bölümünü soğuracak ve et-

10 Luc Boltanski ve Eve Chiapello, *The New Spirit of Capitalism* (Londra ve New York: Verso, 2005).

kisizleştirecek elverişli koşulları yarattı ve bunları emeğin serbestleştirilmesi ve bencil bir bireyciliğin teşvik edilmesi için kullandı.

Boltanski ve Chiapello'nun neoliberal değerlerin zaferinin sorumluluğunu karşı kültür hareketlerine yükledikleri gerekçesiyle pek çok kuramcı, bu iki yazara karşı hayli eleştirel bir tutum takındılar. Bu tür bir yorum, hegemonik bir perspektiften, daha önce *Dünyayı Politik Düşünmek* kitabımda dikkat çektiğim üzere, Boltanski ve Chiapello'nun Gramsci'nin tabiriyle "hegemonya vasıtasıyla etkisizleştirme" ya da "pasif devrim"e istinaden Fordizm'den post-Fordizm'e geçişi gözümüzde canlandırmamıza imkân tanımaya çalışan yaklaşımlarının yanlış anlaşılmasının sonucudur.[11] Gramsci bu ifadelerle, hegemonik düzene meydan okuyan taleplerin iyileştirilerek kontrol altında tutulduğu ve yıkıcı potansiyelinin etkisizleştirilmesi yoluyla tatmin edildiği bir duruma işaret eder. Sermaye, söz konusu taleplerin meşruiyetini temsil edebildiği ve üstünlüğünü pekiştirdiği meydan okuyuşa karşı, karşı kültür eleştirisinin söylem ve uygulamalarının "saptırılma"sı sayesinde direnebildi.

Bu çözüm bir süre işe yaradı fakat yıllar süren tartışmasız hegemonyasından sonra artık neoliberalizm krize girmiş ve sol açısından farklı bir hegemonik düzen oluşturma imkânı doğmuştur. Bu, kaçırılamaz bir fırsattır ve bu konjonktüre nasıl müdahalede bulunulur diye düşündüğümde, benim aklıma Thatcher'ın stratejisinden ders çıkarmak geliyor. Provokatif görünebilir ancak bu öneriyi dillendiren ilk kişi ben değilim. Farklı bir bağlamda olsa da, *The Hard Road to Renewal* [*Yenilenmeye Giden Çetin Yol*] adlı kitabında Stuart Hall, İşçi Partisi'nin aksine Thatcher'ın bir dizi farklı top-

11 Chantal Mouffe, *Agonistics: Thinking the World Politically* (Londra ve New York: Verso, 2013) [Türkçesi: *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, çev. Murat Bozluolcay, İletişim, İstanbul, 2015].

lumsal ve iktisadi stratejiyi ideolojik boyutundan sakınmadan oyuna sokup, hegemonik bir proje geliştirmeyi becerdiğinin altını çizerek bu öneriyi dile getirmişti.[12]

Neoliberal hegemonik oluşumun güncel krizi farklı bir düzenin kurulmasına müdahale etmeye imkân tanıyor. Thatcher'ın güzergâhını takip etmeli ve popülist bir strateji izlemeliyiz ancak bu kez ilerici bir amaçla, demokrasiyi kurtarmayı ve geri kazanmayı hedefleyen yeni bir hegemonyayı inşa etmek için çok fazla cephede müdahil olarak... "Popülist moment" bu tarz bir müdahaleyi gerektiriyor.

Neoliberalizmin krizi bir yandan yeni bir hegemonik düzen inşa etmek fırsatı sunar sunmasına ancak bu yeni düzenin beraberinde kayda değer demokratik ilerlemeler getireceğinin garantisi yoktur, hatta otoriter bir doğası da olabilir. İşte bu nedenle solun geçmişteki hataları tekrarlamaması elzemdir. Solun, politikanın hegemonik boyutunu kavramaktan onu alıkoyan özcü politika kavrayışını terk etmesi şarttır.

İvedilikle hayata geçirilmesi gereken, bir "halk" inşasını amaç edinen sol bir popülizm ve daha demokratik bir hegemonik oluşumu tesis etmek için post-demokrasiye karşı çeşitli demokratik direnişleri birleştirmektir. Bu iktidarın var olan ilişkilerinin geniş kapsamlı dönüşümüne ve yeni demokratik pratiklerin yaratılmasına ihtiyaç duyar, fakat bana kalırsa bunun için liberal demokrat rejimden "devrimci" bir kopuş gerekmez. Şüphesiz solda böyle bir ihtimalin söz konusu olmadığını ileri sürenler olacaktır. Ancak ben Thatcherizm deneyiminin, Avrupa toplumlarında liberal demokrat kurumları ortadan kaldırmadan, mevcut hegemonik düzende bir dönüşüm gerçekleştirme imkânını gösterdiğini hesaba katıyorum.

---

12 Stuart Hall, "Learning from Thatcherism", *The Hard Road to Renewal* (New York ve Londra: Verso, 1988), s. 271.

Thatcherizm'den ders çıkarmak, kararlı bir hamlenin mevcut konjonktürde merkez sağ ve merkez sol arasındaki konsensüsle bağları koparan bir politik sınır tesis etmek anlamına geldiğinin farkına varmak demektir. Bir hasım tanımlamadan bir hegemonik taarruza geçilemez. Gelgelelim bu kesinlikle gönlünü neoliberalizme kaptırmış sosyal demokrat partilerin atabileceği bir adım değildir. Bu nedenledir ki sosyal demokrat partiler demokrasinin konsensüse varmayı hedeflemesi gerektiğine ve hasımsız bir politikanın mümkün olduğuna inanırlar.

Sol popülist bir stratejinin bu türden bir görüşe meydan okuması gerekir fakat açıkçası bugün güç ilişkileri, bizim *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de tetkik ettiğimiz konjonktüre nazaran buna daha az elverişlidir. Neoliberal hegemonyanın hüküm sürdüğü yıllar boyunca sosyal demokrat kazanımların çoğu ortadan kaldırılmıştır. Şimdi kendimizi evvelden yeterince radikal olmadığı gerekçesiyle eleştirdiğimiz çeşitli refah devleti kurumlarını müdafaa etmek gibi paradoksal bir durumun içerisinde buluyoruz.

Savaş sonrası konsensüsün krize girdiği dönemde sosyal demokrasi enflasyonun yükselmesi ve ekonomik durgunluk nedeniyle yara almışsa da, henüz ideolojik anlamda hezimete uğramamıştı. Uygun bir hegemonik strateji tasarlayabildiğinden olsa gerek, toplumsal anlamda gelişimini müdafaa edebilmeyi başarmıştı. Sosyal demokrat ortak duyunun temel unsuru olan birçok demokratik değer hâlâ yürürlükteydi ve sol projenin radikalleştirilmesini tahayyül etmek mümkündü. Açık ki artık böyle bir şey söz konusu değil, bizim neoliberalizmi radikalleştirmeyi düşünebilmemizin bir yolu yok. Artık demokrasiyi radikalleştirebilmek için önce demokrasiyi iyileştirmek gerekiyor.

Fiilî konjonktür, mevcut hegemonik oluşumdan bir kopuşu gerektiriyor ve bu sosyal liberal partilerin razı olabile-

ceği bir şey değil. Bu partiler neoliberal hegemonik oluşumla derinden bütünleşmiş bir haldeler ve reformcu söylemleri onları politik bir sınır çizmekten ve alternatif bir bakış hayal etmekten alıkoyuyor. Bu tür partilerin krize bir çözüm üretebilmesi için kimliklerinde ve stratejilerinden esaslı bir dönüşüme gitmeleri gerekir.

Sol kesimin büyük bir bölümü, Sovyet modeli çöktüğünden beri liberal politika görüşünün karşısına bir kenara bıraktıkları devrimci alternatiften başka bir alternatif koyamıyor. Onların "dost/düşman" ayrımına dayalı politika modelinin çoğulcu demokrasiyle uyumsuz olduğuna ve liberal demokrasinin ortadan kaldırılası bir düşman olmadığına dair kabullerine alkış tutuluyor. Ancak bu kabul, antagonizmlerin varlığını tümden inkâr etmelerine ve politikayı elitler arasında, tarafsız bir alanda gerçekleşen bir çekişmeye indirgeyen liberal kavrayışı onaylamalarıyla sonuçlanıyor. Sosyal demokrat partilerin temel eksikliğinin hegemonik bir strateji tahayyül etmekteki acizlikleri olduğuna inanıyorum ki bu onları liberal demokrat işleyiş alanında farklı bir hegemonik düzenin tesis edilmesine yönelmiş hasımcı ve agonistik bir siyaset imkânını görmekten alıkoyuyor.

Neyse ki Jeremy Corbyn liderliğindeki Britanya İşçi Partisi'nin değişiminin gösterdiği üzere, sol popülist stratejiyle uyumlu hareket eden bazı istisnalar var. İşçi Partisi'nde Tony Blair'ın körüklediği konsensüse dayalı modeli devam ettirmek isteyen bazı kesimlerin aksine, Corbyn'in takipçileri ve Momentum hareketi müesses nizam ve halk arasında bir politik sınırın tesisini teşvik ediyor. Son seçim kampanyalarında pekâlâ Blairci "Birileri değil, birçokları için" ["For the many, not the few"] sloganını kullandıkları söylenebilir ancak sloganı "biz" ve "onlar" arasında politik bir sınırı inşa eden agonistik bir tarzda yeniden anlamlandırdılar.

Corbyn'in yeniden politikleştirdiği İşçi Partisi, Blairli yıl-

ların post-politikasıyla ilişkisini açık bir biçimde keserek hayal kırıklığına uğramış pek çok seçmeni geri kazanıp gençler içerisinde yoğun bir ilgi görebildi. Bu da, sol popülizmin demokratik siyasete yeni bir nefes vermekteki yeterliliğini kanıtlıyor.

Corbynli İşçi Partisi'nin üyelerindeki kayda değer artış, pek çok siyaset bilimcinin iddia ettiğinin aksine, partiyi "biçimlendirme"nin demode bir uğraş olmadığını ve partinin yeniden etkinleştirilebilir olduğunu gösterir. Gerçekten de İşçi Partisi 600.000 üyesiyle şu an Avrupa'nın en büyük sol partisi ki bu da şunu gösteriyor: Son yıllarda siyasi partilere karşı hoşnutsuzluk yurttaşlara sunulan post-politik alternatifsizliğin neticesiydi ve bu durum, onlara ancak demokrasiyi radikalleştiren bir programla özdeşleşme imkânı tanındığında tersine çevrilebiliyor.

3

Demokrasiyi Radikalleştirmek

Demokrasiyi radikalleştirmek ne demek? Bunu açıklığa kavuşturmalıyım çünkü radikal demokrasi çok farklı şekillerde kavranabildiği gibi, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de savunulan "radikal ve çoğulcu demokrasi"ye dair ciddi yanlış anlamalar var. Birileri bizim liberal demokrasiyle köprülerin atılması ve yepyeni bir rejim yaratılması gerektiğini ileri sürdüğümüzü sandı. Aslında bizim savunduğumuz, liberal demokrat rejimin etik-politik ilkelerinin, yani "herkes için özgürlük ve eşitlik" ilkesinin "radikalleştirilmesi"ydi.

Bu projenin önemli bir boyutu, solda yer alanlardan bazılarının, daha adil bir topluma doğru yol almak için liberal demokrasinin kurumlarından el etek çekmek ve sil baştan yepyeni bir *politeia*, yani yeni bir politik topluluk inşa etmek gerektiğine dair inançlarını sorgulamaktı. Biz demokratik toplumlarda daha ileri demokratik kazanımların var olan kurumlarla eleştirel bir bağ kurmaları sayesinde hayata geçirilebileceğini öne sürdük.

Bizim baktığımız yerden demokratik toplumların sorunu, kendi kurucu ilkeleri olan "özgürlük ve eşitlik"i hayata ge-

çirememesiydi. Solun görevi bu ilkeleri bir kenara bırakmak değil, etkili bir biçimde uygulanmasını sağlamaktı. Haliyle bizim savunduğumuz "radikal ve çoğulcu demokrasi", özgürlük ve eşitlik ilkelerinin toplumsal ilişkilerin önemli bir kısmına yayılacak şekilde etkin hale gelmesiyle sonuçlanacak, var olan demokratik kurumların radikalleştirilmesi olarak anlaşılabilir. Bu ille de toptan bir yeniden temellendirmeyi ifade eden devrimci tarzda bir radikal kopuşu gerektirmezdi; demokratik geleneğin sembolik kaynaklarını hareketе geçiren içkin bir eleştiri vasıtasıyla, hegemonik bir yoldan başarı elde edilebilirdi.

Düşünüyorum da bu başarı, sol popülist bir stratejinin post-demokrasiye meydan okumaya müdahil olduğu ve halk egemenliği, eşitlik gibi demokratik değerleri merkezî hale gelecek şekilde yeniden canlandırdığı içkin bir eleştiri tarzıyla da elde edilebilir. Bu tür bir müdahale tarzı mümkündür, çünkü neoliberalizm tarafından gözden düşürülse de, demokratik değerler toplumlarımızın politik muhayyilesinde hâlâ önemli bir rol oynuyor. Üstelik demokratik değerler hegemonik düzeni altüst etmek ve farklı bir düzen tesis etmek için eleştirel bir biçimde ele alınarak yeniden etkinleştirilebilir. Post-demokratik koşullara karşı pek çok direnişin halk egemenliği ve eşitlik adına dile getirilmesi gerçeği de bunu doğruluyor.

Mevcut toplumsal ve politik gerilemenin sorumlusunun neoliberal politikalar olduğuna şüphe olmamakla beraber, söz konusu protestoların büyük bir bölümünün finansal kapitalizmi ve neoliberalizmi doğrudan reddeder bir biçime değil de, kendi çıkarlarına ayrıcalık tanıyan politikaları halka danışmadan dayatan müesses nizamın elitlerinden yakınma biçimine bürünmesi dikkate değerdir.

Bu sebepten çoğu yurttaş, protestosunu demokrasinin diline eklemleyerek ifade edebiliyor. "Meydan hareketleri-

nin" temel hedefinin politik sistemin ve demokratik kurumların noksanlıkları olmasının ve "sosyalizmi" değil de "gerçek demokrasiyi" talep etmelerinin hiç kuşkusuz önemi var. İspanya'da *Indignados*'un sloganını hatırlayalım: "Oyumuz var, sesimiz yok."

Sol popülist stratejiyi demokratik geleneğin içine kazımak, bana öyle geliyor ki, belirleyici bir hamledir çünkü böylelikle halkın özlemlerinde merkezî yeri olan politik değerlerle bir bağlantı kurulur. Çeşitli baskı biçimlerine karşı pek çok direnişin demokratik talepler olarak ifade edilmesi gerçeği politik muhayyilede "demokrasi" göstereninin oynadığı hayati rolün varlığını ispat ediyor. Bu gösteren sıklıkla kötüye kullanılsa da, radikal potansiyelini kaybetmemiştir. Eleştirel anlamda ve eşitlikçi boyutu vurgulanarak kullanıldığında, hegemonik mücadele içerisinde yeni bir ortak duyu yaratmada önemli bir silah olur. Doğrusu Gramsci "mesele, sil baştan herkesin hayatına bilimsel bir düşünme biçimi kazandırmak değildir, halihazırda var olan etkinliği 'eleştirel' hale getirmek ve yenilemektir"[1] dediğinde böyle bir yol önermişti.

Politik öznelliğin oluşturulmasında demokratik söylemin rolünü idrak etmek için politik kimliklerin toplumsal düzendeki nesnel konumların doğrudan bir ifadesi olmadığını anlamak elzemdir. Bu, politika alanında özcülük karşıtı yaklaşımın önemine delalet eder. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de öne sürüldüğü gibi, iktidar ilişkilerine ve onun alacağı biçimlere karşı mücadeleler söz konusu olduğunda doğal ve kaçınılmaz olan bir şey yoktur.

Tabiiyet biçimlerine karşı mücadele, tabiiyet durumunun kendisinin doğrudan sonucu olamaz. Tabiiyet ilişkile-

1 Antonio Gramsci, *Prison Notebooks* (Londra: Lawrence & Wishart, 1971), s. 330 [Türkçesi: *Hapishane Defterleri*, 4 cilt, çev. Ekrem Ekici (1. cilt), Barış Baysal (2., 3. ve 4. cilt), Kalkedon, İstanbul, 2011].

rinin bir antagonizm mahalline dönüştürülmesi için tabiiyet söylemini kesintiye uğratabilecek bir söylemsel "dışarılık"ın mevcudiyeti şarttır. Bu tam da demokratik söylemin mümkün kılabildiği şeydir. Batı toplumlarındaki temel politik söz dağarcığını temin eden demokratik söylem sayesinde tabiiyet ilişkileri sorunlaştırılabilir.

Eşitlik ve özgürlük ilkeleri ne zaman bir demokratik muhayyilenin matrisi haline geldi? Batı toplumlarının politik muhayyilesindeki belirleyici dönüşüm, Tocqueville'in "demokratik devrim" diye adlandırdığı şey sırasında gerçekleşti. Claude Lefort'un gösterdiği üzere, Fransız Devrimi'nin tanımlayıcı momenti, eşi benzeri olmayan bir biçimde halkın mutlak iktidarını tasdik ettiği momentti. Bu, teolojik-politik matrisle bağı koparan toplumsal kurumların yeni bir sembolik tarzına önayak oldu ve *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'yle eşitsizliğin farklı biçimlerini gayrimeşru addedecek bir söz dağarcığı sundu.[2] Tocqueville, aşağıdaki satırları yazdığı sırada, "eşitlik tutkusu" diye adlandırdığı şeyin yıkıcı karakterinin farkındaydı:

> Eşitliğin diğer etkinlik alanlarına olduğu kadar politik dünyaya da eninde sonunda nüfuz etmeyeceğine inanmak ihtimal dahilinde değildir. İnsanları kendi aralarında bir noktada ebediyen eşitsiz, başka noktalarda ise eşit olarak düşünmek mümkün değildir; günün birinde her noktada eşit hale gelecekler.[3]

Bir aristokrat olarak Tocqueville şüphesiz bu yeni devrin yaklaşıyor oluşuna bayram etmese de kaçınılmazlığını kabullendi; tahmininde yanılmadı. Politik eşitsizliğin eleşti-

2 Claude Lefort, *Democracy and Political Theory*, çev. David Macey (Cambridge, UK: Polity Press, 1988), 1. Bölüm.

3 Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, cilt 1 (Paris: Flammarion, 1981), s. 115 [Türkçesi: *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016].

risinden doğan bu "eşitlik arzusu", farklı sosyalist söylemler ve bu söylemlerin ilham verdiği mücadeleler yoluyla, iktisadi eşitsizliğin sorgulanmasına ve dolayısıyla demokratik devrimin yeni bir faslının açılmasına yol açtı. "Yeni toplumsal hareketler"in gelişimiyle birlikte, şu an içinde yaşadığımız ve diğer pek çok eşitsizlik biçiminin sorgulamasının tanımlayıcı olduğu yeni bir fasıl daha açıldı.

İki yüz yılı aşkın bir süredir, demokratik muhayyilenin gücünün hâlâ geçerli olması ve yeni etkinlik alanlarının çokluğunda eşitlik ve özgürlük arayışını yüreklendirmesi dikkate değerdir. Gelgelelim bu, Batı'nın işlediği suçların açıkça gösterdiği üzere, eşit bir topluma doğru doğrusal ve kaçınılmaz bir gelişime tanıklık ettiğimizi göstermez. Kaldı ki daha önce de belirttiğim gibi eşitlik ve özgürlük katiyen tam anlamıyla uzlaştırılamaz ve daima bir gerilim içerisindedir.

Daha da önemlisi, eşitlik ve özgürlük yalnızca, özgül yorumlara bağlı olarak, anlamlarının çekişme konusu edilebildiği farklı hegemonik oluşumların içerisine kazınmış olarak var olur. Hegemonik bir oluşum, iktisadi, kültürel, politik ve hukuki olmak üzere farklı yapıların toplumsal pratiklerinin bir kurulumudur. Bu yapıların eklemlenmesi "ortak duyu"yu şekillendiren ve verili bir toplumun normatif işleyiş alanını temin eden birtakım temel sembolik gösterenler etrafında sağlama alınır. Hegemonik mücadelenin amacı, var olan bir oluşumun tortulaşmış pratiklerini eklemlerine ayırmakta ve bu pratiklerin dönüştürülüp yenileriyle tazelenmesi aracılığıyla yeni bir hegemonik toplumsal oluşumun düğüm noktalarını tesis etmekte yatar. Bu işlem, atılması gerekli bir adım olarak, hegemonik gösterenlerin yeniden eklemlenmesiyle ve bu gösterenlerin kurumsallaştırılma şekliyle uyumludur. Demokrasiyi açık bir biçimde eşit haklar, üretim araçlarının toplumsal tahsisi ve halk egemenliği ile eklemlemek, çok farklı bir politikayı telkin edecek ve

demokrasinin serbest piyasa, özel mülkiyet ve dizginsiz bireycilik ile eklemlendiği zamankinden çok başka bir sosyoekonomik pratikler ilamı anlamına gelecektir. Margaret Thatcher'ın neoliberalizme hegemonik geçişte, özgürlük ve eşitliğin sosyal demokrat tarzda eklemlenişini çözebilmesi ve bu eşitlik ve özgürlük değerlerinin kendi neoliberal projesini uygulamayı mümkün kılan yeni bir kavrayışını geliştirebilmesi sayesinde nasıl muvaffak olduğunu görmüştük.

Bir hegemonik oluşumdan ötekine geçiş söz konusu olduğunda, bu süreci kavramak için şu iki analiz düzeyi arasında yöntemsel bir ayrım yapmak gerekir: liberal demokrat *politeia*nın etik-politik ilkeleri ve bu ilkelerin farklı hegemonik kazınma biçimleri. Bu tür ayrım demokratik politikalar için hayatidir çünkü toplumun liberal demokrat bir biçimiyle uyumlu çeşitli hegemonik oluşumları su yüzüne çıkararak, hegemonik bir dönüşüm ve devrimci bir kopuş arasındaki farkı gözümüzde canlandırmamıza yardımcı olur.

Liberal demokrat bir toplum, meşruluk ilkelerini kuran etik-politik ilkelerin şekillendirdiği kurumsal bir düzenin mevcudiyetini varsayar. Fakat bu, söz konusu ilkelerin özgül hegemonik oluşumlar içinde eklemlenme ve kurumsallaştırılma yollarının çokluğuna imkân tanır. Hegemonik bir dönüşümde söz konusu olan, liberal demokrat rejimin kurucu politik ilkeleri ve bu ilkelerin kurumsallaştırıldığı sosyoekonomik pratikler arasındaki farklı bir eklemlenmeye dayanan yeni bir tarihsel bloğun kurulmasıdır. Bir hegemonik düzenden bir diğerine geçiş durumunda, bu politik ilkeler faaldir ancak farklı bir yoruma tabidir ve farklı bir yoldan kurumsallaştırılır. Mesele, politik bir rejimden tümden kopuş ve yeni meşruluk ilkelerinin benimsenmesi anlamında bir "devrim" meselesi değildir.

Sol popülist strateji anayasal liberal demokrat çerçevede yeni bir hegemonik düzenin tesisine taliptir ve çoğulcu li-

beral demokrasiyle radikal bir biçimde köprüleri atmayı ve bütünüyle yeni bir politik düzenin kuruluşunu amaçlamaz. Neoliberalizmin liberalizm ve demokrasi arasındaki tanımadığı eklemlenmeyi yeniden tesis edecek, yeni bir hegemonik oluşumu meydana getirmeye mütemayil bir kolektif iradenin, yani "halk"ın inşa edilmesini ve demokratik değerlerin başrol oynamasını amaçlar. Demokratik kurumların radikalleştirilmesi ve belinin doğrultulması işlemi şüphesiz kırılma momentlerine ve egemen iktisadi çıkarlarla karşı karşıya gelmeye gebedir fakat liberal demokrat meşruluk ilkelerine sırt çevirmek şart değildir.

Böyle bir hegemonik strateji, demokratik prosedürlerle kurumları dönüştürmesi bakımından var olan politik kurumlarla sıkı bağlar kurar ve devrim mi reform mu gibi hatalı bir ikilemi ıskartaya çıkarır. Haliyle bu strateji, "aşırı sol"un devrimci stratejisinden ve yalnızca sade suya tirit yönetim değişikliklerinin peşinde koşan sosyal liberallerin steril reformculuğundan açık bir biçimde farklıdır. Buna belki "radikal reformculuk" veya Jean Jaurès'i takip edecek olursak "devrimci reformculuk" denebilir çünkü bu adlandırmalar reformların tahrip edici boyutuna ve demokratik araçlarla olsa da reformların sosyoekonomik iktidar ilişkilerinin yapısında derinden bir dönüşüm gerçekleştirme amacında olduğuna işaret eder.

Bu sebeple genellikle "sol" olarak kabul edilen spektrum içerisinde, üç tarzı siyaset ayırt edilebilir. İlki liberal demokrasinin meşruluk ilkelerini ve var olan neoliberal hegemonik toplumsal oluşumu onaylayan "katıksız reformculuk"tur. İkincisi, meşruluk ilkelerini onaylayan ancak farklı bir hegemonik oluşumu yürürlüğe koymaya teşebbüs eden "radikal reformculuk"tur. Üçüncüsü ise var olan sosyopolitik düzenden tümden bir kopuş arayışında olan "devrimci siyaset"tir. Bu üç kategori altında yalnızca geleneksel Leninist siyaseti

değil, diğer tarzları da görürüz; devletin ve liberal demokrat kurumların toptan reddedilmesini isteyen anarşistlerin ya da "ayaklanma" yanlılarının desteklediği gibi.

"Sol" siyasetin üç biçimi arasındaki temel uyuşmazlık noktalarını devletin doğası ve rolü tayin eder. Reformcu görüş devleti, görevi çeşitli toplumsal grupların çıkarlarını uzlaştırmak olan tarafsız bir kurum olarak tahayyül ederken, devrimci görüş onu ortadan kaldırılması gereken baskıcı bir kurum olarak görür. Radikal reformcu perspektif ise devlet sorununa/sorusuna farklı bir biçimde yaklaşır. Gramsci'den kerteriz alarak devleti güç ilişkilerinin kristalleşmesi ve mücadele alanı olarak anlar. Homojen bir araç değildir devlet, onun içerisinde yer alan hegemonik pratiklerin yalnızca göreli olarak bütünleştirebildiği düzensiz/istikrarsız bölüm ve işlevlerdir.

Gramsci'nin hegemonik politikaya yaptığı en önemli katkılardan biri, hem politik toplumu *hem de* sivil toplumu içerdiğini düşündüğü "integral devlet" kavrayışıdır. Bu, sivil toplumun "devletleştirilmesi" olarak değil, sivil toplumun derin politik karakterinin göstergesi, hegemonya mücadelesinin alanı olarak anlaşılmalıdır. Böyle bakarsak, hükümetin geleneksel aygıtı olmasının yanında devletin aynı zamanda farklı güçlerin hegemonya için çarpıştığı kamusal alanlardan ve çeşitli aygıtlardan müteşekkil olduğunu görebiliriz.

Bu kamusal alanlar, agonistik müdahalelerin bir yüzeyi olarak tasavvur edildiğinde, kayda değer demokratik ilerlemeler için alan açabilir. Tam da bu nedenle hegemonik bir strateji devleti demokratik taleplerin çeşitliliğinin ifade edilmesinde bir araç haline getirmek amacıyla, muhtelif devlet aygıtlarıyla bu aygıtları dönüştürebilmek için sıkı bağlar kurmalıdır. Burada söz konusu olan, devletin ve kurumların "sönümlenmesi" ve bu yolla çoğulculuğun örgütlenmesi değil, demokrasinin radikalleştirilmesi sürecinin hizme-

tine koşmak için o kurumların derinden bir dönüşümüdür. Amaç devlet iktidarını *ele geçirmek* değil, Gramsci'nin söylediği gibi, bir "devlet *haline geliş*"tir.

Bu perspektife göre "radikal" politika nasıl anlaşılmalıdır? Bir açıdan, hegemonik olsun, devrimci olsun, var olan hegemonik düzenden bir kopuş biçimini beraberinde getirmeleri nedeniyle "radikal" olarak görülebilirler. Fakat bu kopuş, sanıldığı gibi "aşırı sol" diye etiketlenmiş bir torbaya doldurulanlarınkiyle aynı doğaya sahip değildir.

Genellikle iddia edilenin aksine sol popülist strateji "aşırı sol"un bir tecessümü değil, neoliberalizmden demokrasinin radikalleştirilmesi ve iyileştirilmesi yoluyla kopmayı tahayyül etmenin farklı bir yoludur. Statükonun müdafilerinin neoliberal düzene yönelik tüm eleştirileri "aşırı sol" diye etiketleme ve bu eleştirileri demokrasiye bir tehdit olarak sunma hamlesi, var olan hegemonik düzene karşı her tür meydan okuyuşa ket vurmaya yönelik samimiyetsiz bir girişimdir. Sanıyorlar ki liberal demokrasinin yegâne meşru kurulumu olarak mevcut neoliberal hegemonik oluşumu kabul etmek ya da liberal demokrasiyi büsbütün reddetmek zorundayız.

Benzer bir ikilemi solda, demokrasinin radikalleştirilmesi için liberal demokrasinin terk edilmesi gerektiğini düşünenlerde de görmek enteresandır. Birçok durumda bu hatalı ikilem, epey yaygın bir biçimde, liberal demokrasinin politik kurumlarıyla kapitalist üretim tarzını birbirine karıştırmaktan kaynaklanır. Oysa gerçekte olan, tarihsel olarak bugüne dek karşılaştığımız türden bir olumsal eklemlenmedir.

Çoğu liberal kuramcının siyasi liberalizmin zorunlu olarak iktisadi liberalizmi içerdiğini ve demokratik bir toplum için kapitalist bir ekonominin şart olduğunu iddia etmesine karşın, kapitalizm ve liberal demokrasi arasında zorunlu bir ilişkinin olmadığı açıktır. Maalesef Marksizm de liberal de-

mokrasiyi kapitalizmin üstyapısı olarak sunup, bu kafa karışıklığına katkıda bulunmuştur. Bu iktisadiyatçı yaklaşımın liberal devletin imha edilmesinin icap ettiğini düşünen çeşitli sol kesimlerde hâlâ kabul görmesi gerçekten üzücüdür. Günümüzde demokratik taleplerin ilerletilmesini mümkün kılacak kuvvetler ayrılığı, genel oy hakkı, çok-partili sistem ve medeni haklar gibi kurucu ilkeler, liberal devletin işleyiş alanına içkindir. Post-demokrasiye karşı mücadele etmenin yolu bu ilkeleri bir kenara bırakmaktan değil, onları savunup radikalleştirmekten geçer.

Bu, kapitalist düzeni savunulması mümkün yegâne düzen olarak kabul etmek anlamına gelmez; dolayısıyla benim savunduğum radikal reformcu politika, liberal demokrat politik işleyiş içerisinde iş görse dahi, kapitalist üretim ilişkilerine meydan okumaya engel değildir. İşte bu nedenle siyasi liberalizm ile iktisadi liberalizmi birbirinden ayırmak önemlidir.

Demokrasiyi radikalleştirme işlemi ister istemez anti-kapitalist bir boyuta sahip olmalıdır çünkü karşı konulması gereken tabiiyet biçimlerinin çoğu kapitalist üretim ilişkilerinin sonuçlarıdır. Gelgelelim işçi sınıfının anti-kapitalist mücadelede *baştan* ayrıcalıklı bir role sahip olduğunu düşünmek için bir sebep yoktur; aslına bakarsanız, anti-kapitalist mücadelede *baştan* ayrıcalıklı bir konum yoktur. Nüfusun çeşitli kesimleriyle kapitalizm arasında birçok antagonizm noktası vardır ve bu da, mücadelenin demokratik ilkelerin genişletilmesi olarak tahayyül edildiği durumda, çeşitli anti-kapitalist mücadelelerin ortaya çıkabileceği anlamına gelir. Bazı durumlarda bu mücadeleler, bizzat mücadelenin içerisinde bulunan insanlar tarafından "anti-kapitalist" olarak adlandırılmayabilir ve eşitlik adına, demokrasi mücadelesi olarak ifade edilebilir.

İnsanlar "kapitalizm"e karşı soyut bir varlık olarak savaşmazlar çünkü sosyalizme varacak bir "tarih yasası"na inanır-

lar. Onları harekete geçiren somut durumlara dayanır tarih yasası. Eşitlik için mücadeleye giriyorlarsa, bu çeşitli tahakküm biçimlerine karşı direnişlerine demokratik değerlerin şekil vermesi nedeniyledir ve insanlar, anti-kapitalizm adına değil, onların arzularına ve öznelliklerine hitap eden bu değerler etrafında harekete geçirilebilir. David Harvey gibi Marksistler dahi bu perspektifi kabul etmiş gibidir. Harvey şöyle yazar: "Toplumsal mücadelenin odağının merkezinde kesinlikle –neo-muhafazakârların otoriterizmini arkasına alan– neoliberalizmin son derece anti-demokratik doğası olmalıdır."[4]

"Aşırı sol"un asıl hatası bunu daima göz ardı etmiş olmasıdır. İnsanların gerçeklikleriyle değil, kendi kuramlarına göre nasıl olmaları gerektiğiyle alakadardırlar. Sonuç olarak, kendilerine, insanların içerisinde bulundukları durum hakkında "gerçeği" fark etmelerini sağlama rolünü atfederler. İnsanların kanlı canlı tanımlayabileceği hasımlar belirlemektense "kapitalizm" gibi soyut kategorileri kullanırlar ve bu yüzden insanların politik anlamda hareket etmeleri için gerekli olan duygulanımsal boyutu harekete geçirmekte çuvallarlar. Aslına bakılırsa, insanların mevcut taleplerine duyarsızdırlar. Anti-kapitalist retorikleri, çıkarlarını temsil etme iddiasında bulundukları gruplarda yankı uyandırmıyor. İşte bu nedenle daima marjinal konumlara hapsoluyorlar.

Sol popülist bir stratejinin amacı, iktidara gelmek ve ilerici bir hegemonya tesis etmek için halka dayalı bir çoğunluğun yaratılmasıdır. Bunun nasıl gerçekleşeceğine dair bir reçete veya nihai bir istikamet yoktur. "Halk"ın inşa edilmesini sağlayacak eşdeğerlik zinciri tarihsel koşullara tabidir. Bunun dinamikleri, tüm bağlamsal referanslardan izole bir biçimde kararlaştırılamaz.

4 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (New York: Oxford University Press, 2005) [Türkçesi: *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, Sel, İstanbul, 2015].

Bu stratejinin gerçekleştirmeye çabaladığı yeni hegemonyanın biçimi için de aynısı geçerlidir. Bahse konu olan şey önden tanımlanmış programa sahip bir "popülist rejim"in tesisi değil, demokrasinin derinleştirilmesini ve iyileştirilmesini teşvik edecek hegemonik bir oluşumun yaratılmasıdır. Özgül gidişatların gerekliliklerine göre bu hegemonya farklı isimler alacaktır: "demokratik sosyalizm", "ekolojik sosyalizm", "birleştirici demokrasi", "katılımcı demokrasi" gibi. Her şey ama her şey bağlamlara ve ulusal geleneklere bağlıdır.

Adına ne dersek diyelim, önemli olan, "demokrasi"nin, etrafına muhtelif mücadelelerin eklemlendiği hegemonik bir gösteren olduğunu ve siyasi liberalizmin gözden çıkarılmaması gerektiğini kabul etmektir. Norberto Bobbio'nun önerdiği, liberal demokrat kurumlar ile birçok bakımdan sosyalist nitelikler arz eden iktisadi işleyiş alanını kaynaştıran bir toplumsal oluşumu ifade eden "liberal sosyalizm" uygun bir terim olabilir.

Sosyalizmden devletin ve ekonominin demokratikleştirilmesini anlayan Bobbio, sosyalizm ve liberal demokrasinin eklemlenmesini incelediği pek çok çalışmasında demokratik bir sosyalizmin liberal olması gerektiğini ileri sürer.[5] Sosyalizmin amacını liberal demokrat değerlerin derinleştirilmesi olarak tahayyül ettiğinden dolayı, sosyalist amaçları gerçekleştirmek için anayasal yönetimden ve hukukun üstünlüğünden vazgeçmenin gerekli olmadığı hususunda ısrar eder. İnatla, sosyalist amaçların liberal demokrasinin işleyiş alanında hayata geçirilebileceği fikrini savunur ve bu amaçların ancak bu tür bir işleyiş alanında gerçekleşebileceğinin altını çizer.

5 Örneğin bkz. Norberto Bobbio, *The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game*, çev. Roger Griffin (Londra: Polity Press, 1987) ve *Which Socialism?: Marxism, Socialism and Democracy*, çev. Roger Griffin (Londra: Polity Press, 1987).

Demokrasinin radikalleştirilmesi projesi bu biçimde tahayyül edildiğinde, dümeni sosyal liberalizme kırmadan önceki sosyal demokrasinin bazı ayırt edici özellikleriyle ortaklaşır ancak bu basitçe sermaye ve emek arasındaki savaş sonrası uzlaşmaya bir geri dönüş demek değildir. Bu tür bir mukayesenin artık bir anlamı olamaz. Yeni demokratik talepleri hesaba katmak gereği düşünüldüğünde, örneğin çevreyi savunmak, neden savaş sonrası modele geri dönüşün imkân dahilinde olmadığını açık bir biçimde gözler önüne serer. Tüketici talebini ve iktisadi büyümeyi teşvik etmesiyle Keynesçi çözümler, çevresel felaketleri hızlandırır. Sonraki bölümde tartışacağım üzere, bir radikal demokrat projenin ekolojik krizin meydan okuyuşuna karşı durabilmesi için ekolojik ve toplumsal sorunları eklemlemesi gerekir. Yeni bir kalkınma modeli etrafında demokratik ve sosyalist geleneklerin kilit unsurlarından oluşan yeni bir sentez tasavvur etmek demektir bu.

Bu bölümün başında işaret ettiğim gibi radikal demokrasiyi kurmanın pek çok yolu vardır; farklılıklar ve anlaşmazlıklar düşünmeye değerdir. Benim tanımımla muhtelif düşünürlerin tanımları arasındaki ilkesel anlaşmazlık, birçok radikal demokrasi kuramcısının sıklıkla bir oksimoron diye tanımladığı temsilî demokrasi meselesiyle ilgilidir. Bu kuramcılardan bazıları, örneğin, son yıllarda tanık olduğumuz protesto hareketlerinin temsilî modelin ortadan kalkışının sinyalini verdiğini ve "işleyiş halinde", temsilî olmayan bir demokrasiye çağrıyı temsil ettiğini ileri sürüyor. *Dünyayı Politik Düşünmek*'te bu görüşü eleştirmiş ve temsilî demokrasinin "kendisinin" değil, halihazırdaki post-demokratik tecessümünün kriziyle karşı karşıya olduğumuzu tartışmıştım.[6]

6 Chantal Mouffe, *Agonistics: Thinking the World Politically* (Londra ve New York: Verso, 2013), Altıncı Bölüm [Türkçesi: *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, çev. Murat Bozluolcay, İletişim, İstanbul, 2015].

Bu krizin nedeni bir agonistik karşı karşıya gelişin yokluğudur ve çözüm "temsilî olmayan" bir demokrasinin tesisi içinde yerleşik değildir. Demokratik anlamda ilerleme kaydetmek için yegâne aracın parlamento-dışı mücadele olduğu fikrine karşı çıkıp, Michael Hardt ve Antonio Negri'nin firar ve toptan kaçış [*exodus*] stratejisindense, devletle ve temsilî kurumlarla, onları derinden dönüştürmeyi hedefleyerek "bağ kurma" stratejisinin gerekliliğini öne sürdüm.

Meclis adlı son kitaplarında Hardt ve Negri'nin, toptan kaçış stratejisiyle ilgili olarak konumlarını önemli ölçüde değiştirdiğini görmek dikkate değerdir. Artık Çokluk'un toptan kaçış ve geri çekilme yolunu takip etmemesi gerektiğini ve iktidarı ele geçirme ihtiyacından kaçınılamayacağını ilan ediyorlar; elbette "iktidarı başka bir şekilde ele geçirmek"[7] gerektiğinin altını çizerek... Bunun ne anlama geldiği pek açık değil. Şurası kesin ki Hardt ve Negri, Çokluk'un kendi kendini otomatik olarak örgütleyebileceği fikrinden vazgeçmiş görünmüyor. Artık önderliğin rolünün varlığını tanıdıkları için, stratejik kararların alınması Çokluk'a bırakılması gerekirken, önderliğin rolünün taktiksel kararlar almakla sınırlandırılması zorunluluğuyla cebelleşiyorlar. Şöyle yazıyorlar:

> "Önderlik" daimi olarak çokluğa tabi kılınmalıdır, mevzilendirilmelidir ve vaziyete göre azledilmelidir. Bu bağlamda, önderler hâlâ gerekli ve kabilse, bu yalnızca verimli bir çokluğa hizmet etmeleri nedeniyledir. Bu, önderliğin tasfiyesi değil, önderliği tayin eden politik ilişkilerin baş aşağı edilmesi, yatay hareketlerle dikey önderliği birbirine bağlayan kutupluluğun tersine çevrilmesidir.[8]

---

7 Michael Hardt ve Antonio Negri, *Assembly* (New York: Oxford University Press, 2017), s. 288 [Türkçesi: *Meclis*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, İstanbul, 2019].

8 *A.g.e.*, s. xv.

Bu tersine çevirme sayesinde, gerek sağ gerek sol bütün popülizm türlerinin karşı karşıya kaldığı, şu temel paradoksun belirlediği sorundan kaçınabildiklerini iddia ediyorlar: "halkın iktidarına sarsılmaz sadakat ancak karar verme süreçlerinin ve nihai denetimin bir avuç siyasetçinin elinde olması".[9]

Hardt ve Negri'nin yaklaşımlarının temel taşını, hem özel hem de kamusal mülkiyete karşıt olarak tanımlanan, perspektiflerinde merkezî bir yer teşkil eden "müşterek" kavramı oluşturur. Bu bakımdan *Meclis*, daha önce *Ortak Zenginlik*'te yaptıkları şu analizleri takip ediyor: Biyopolitik üretim bir çokluk demokrasisinin koşullarını yaratır çünkü "müşterek"in bir ifadesi olan iktisadi ve politik öznellik biçimlerini üretir. Emek, sermayenin müdahalesine ihtiyaç duymadan işbirliği oluşturmaktan gitgide sorumlu hale gelirken, biyopolitik üretim yeni demokratik imkânları beraberinde getirir. Hardt ve Negri'ye göre, "müşterek" ilkeye dayalı bir toplum, bu nedenle, enformasyon temelli oluş [*informatization*] süreçleri ve bilişsel kapitalizmin gelişimi üzerinden çoktandır tekâmül ediyordur.

Pek çok muhitten eleştiriye uğrayan üretici süreç analizlerinin kıymetinden bağımsız olarak, "müşterek"i öne çıkarmalarında benim sorunlu bulduğum, "müşterek"in toplumun örgütlenmesinde temel ilkeyi sağlayabileceğine dair düşüncedir. Başka pek çok kuramcının çalışmalarında, farklı biçimleriyle de olsa "müşterek"in bu öne çıkarılışındaki temel problem, olumsuzlama ve antagonizmden muaf bir çokluk kavrayışını varmış gibi kabul ederek, toplumsal düzenin zorunlu hegemonik doğasının kabulüne alan açılamayacağıdır. Hardt ve Negri'nin temsili ve egemenliği reddedişi içkinci bir ontolojiye dayanır ki bu, benim radikal demokrasi kavrayışımı belirleyen ontolojik anlayışla açık bir biçimde çelişir.

9 *A.g.e.*, s. 23.

Demokrasiyi radikalleştirmeye dair bir başka öneride de temsil eleştirisi karşımıza çıkıyor. Çeşitli kuramcılar demokratik toplumlarımızı halihazırda etkileyen temsil krizine çare olarak kura gibi eski usul seçim yöntemini öneriyorlar. Bu yöntemleri önerenler, temsilî demokrasinin halkı iktidardan dışlamak amacıyla icat edildiğini ve gerçek anlamda bir demokratik düzeni tesis etmenin tek yolunun şimdiki seçim modelini terk etmek ve yerine kura ile seçimi koymak olduğunu iddia ediyorlar.[10]

Bu görüşün eksiği temsili seçimlere indirgemesinden ve çoğulcu bir demokraside temsilin rolünü tanımamasından ileri gelir. Toplum güç/iktidar ilişkileri ve antagonizmler tarafından bölünmüş ve çaprazlamasına kesilmiştir. Temsilî kurumlar, bu çatışmacı boyutun kurumsallaştırılmasında hayati bir rol oynar. Örneğin çoğulcu bir demokraside siyasi partiler, insanların içine yerleştikleri toplumsal dünyayı anlamlandırmalarına ve fay hatlarını kavramalarına imkân veren söylemsel çerçeveler sunar.

Toplumsal failin bilincinin kendi "nesnel" konumunun doğrudan ifadesi olmadığını ve daima söylemsel olarak inşa edildiğini kabul edersek, politik öznelliklerin rekabet halindeki politik söylemler tarafından şekillendirileceği ve partilerin bu söylemlerin tasarlanmasında asli bir rolü olduğu açıktır. Partiler, insanlara kendilerini toplumsal dünyada konumlandırmalarına ve deneyimlerini anlamlandırmalarına imkân veren sembolik araçlar sunar. Gelgelelim son yıllarda bu sembolik alanlar gittikçe çeşitli nitelikteki başka söylemlerin istilasına uğradı ve bunun demokratik bir toplum için son derece olumsuz sonuçları oldu. Post-politik eğilim nedeniyle, partiler sembolik bir rol oynama açısından iktidarlarını yitirdi, fakat buradan demokrasi parti-

10 Örneğin bkz. David van Reybrouck, *Against Elections: The Case for Democracy*, çev. Liz Waters (Londra: Vintage, 2016).

siz işleyebilir sonucuna varmamalıyız. Bıkmadan usanmadan tartıştığım üzere, çoğulculuğu ahenkli bir anti-politik biçiminde tahayyül etmeyen ve antagonizm olanağının her daim onaylandığı çoğulcu bir demokratik toplum, temsil olmadan var olamaz.

Etkili bir çoğulculuk hegemonik projeler arasında agonistik karşılaşmaların varlığını tanır. Kolektif politik özneler temsil sayesinde türetilir; başından beri var değillerdir. Demokrasinin krizine, politik öznelerin kolektif doğasını görmeyen ve demokrasinin işleyişini bireysel bakış açılarının temelinde tasavvur eden kura ile seçim gibi modellerde çözüm aramaktansa, canlı bir demokrasinin kurucusu olan agonistik dinamikleri yeniden canlandırmak gerekir. Daha iyi bir demokrasiyi sahneleyebilme eğiliminden oldukça uzak bir prosedür olan kura ile seçim, kurucu toplumsal bağların yükü altında ezilmeyen bireylerin kanaatlerini ifade edebilecekleri alan olarak bir politika tasavvurunu teşvik eder.

Mevcut temsilî kurumların temel problemi, canlı bir demokrasi açısından oldukça mühim olan farklı toplum tasarımlarının agonistik karşılaşmalarına imkân tanımamasıdır. Bu yokluk, temsil olgusunun değil, yurttaşların sesini duyurmasına alan açan agonistik karşılaşmaların yokluğudur. Çare, temsili ortadan kaldırmaktan değil, kurumlarımızın temsil kapasitesini artırmaktan geçer. Doğrusunu söylemek gerekirse sol popülist bir stratejinin amacı da budur.

4

Bir Halk İnşa Etmek

Ernesto Laclau'yla beraber *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'yi yazdığımızda, sol siyasetin meselesi "yeni [toplumsal] hareketler"in taleplerinin farkına varmaktan ve onların talepleriyle daha geleneksel işçilerin taleplerini eklemleme ihtiyacından ileri geliyordu. Şimdilerde bu talepler tanınma ve meşruiyet açısından önemli ilerlemeler kaydetti ve büyük bölümü sol siyasetin gündemine girmiş durumda. Aslına bakarsanız, bugünkü durumla bizim otuz sene önce eleştirdiğimiz durum arasında bir zıtlık olduğu ve ihmal edilenin artık "işçi sınıfı"nın talepleri olduğu söylenebilir.

Günümüzle ve o dönem arasındaki bir başka fark da neoliberalizmin, refah devletinin enkazından neşet edenler gibi, nüfusun önemli bir kesimini etkileyen pek çok yeni antagonizmin kaynağı olmasıdır. Bu antagonizmlerden bazıları David Harvey'in "mülksüzleştirme yoluyla birikim" dediği olgunun sonucudur. Harvey'in bu ifade ile anlatmak istediği, refahın ve iktidarın, özelleştirme ve finansallaş(tır)ma gibi neoliberalizmin en önemli pratikleri sayesinde bir avuç insanın elinde toplanmasıdır. Harvey,

bu pratiklere tepki olarak ortaya çıkan mücadelelerde yeni olanın altını çizer:

> Mülksüzleştirme yoluyla birikim, sanayi ve tarımda ücretli emeğin artışıyla sağlanan birikimin pratiklerinden çok daha farklı bir dizi pratiği gerektirir. 1950 ve 1960'lardaki sermaye birikim süreçlerine damgasını vuran ücretli emeğin artışıyla elde edilen birikim, (sözgelimi sendikalar ve işçi sınıfının partilerinde gömülü halde bulunan) bir muhalefet kültürü oluşturdu ki bu muhalefet kültürü içeyerleşik liberalizmi [*embedded liberalism*] yarattı. Mülksüzleştirmeyse parçalı ve tikeldir – burada bir özelleştirme, orada çevrenin tahrip edilmesi, başka bir yerde borçluluktan kaynaklanan finansal bir kriz.[1]

Başka kuramsal perspektiften, yönetimselliğin biyopolitik neoliberal biçimlerinin yaşamın her alanına nüfuz etmesine işaret eden kuramcılar da yeni antagonizmlerin oluşumunun altını çiziyor.

Hiç kuşkusuz neoliberal devirde çatışma alanı önemli ölçüde genişlemiştir. Bir bakıma bu bir fırsattır, çünkü neoliberal politikalardan etkilenen insan sayısı, geleneksel sol seçmen diye düşündüğümüz insanlardan çok daha fazla. Demokrasiyi radikalleştirme projesi tam da bu nedenle daha önce kendisini solda görmeyen seçmenlere cazip gelebilir ve uygun bir hegemonik politikayla, daha önce görülmedik sayıda insan ilerici bir alternatif için işe koşulabilir. Bununla beraber, bu durum demokratik talepleri kolektif bir iradede eklemleme işini karmaşık hale getirir çünkü artık çok daha çeşitli ve heterojen taleplerle karşı karşıyayız.

Sol popülist stratejinin zorlu görevi, "toplumsal sorun"un

---

1 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (New York: Oxford University Press, 2005), s. 178 [Türkçesi: *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, Sel, İstanbul, 2015].

önemine yeniden ağırlık vermekten ve "işçiler" olarak tanımlanan grubun gittikçe parçalanmasını ve farklılaşmasını ama aynı zamanda çeşitli demokratik taleplerin özgüllüğünü hesaba katmaktan meydana gelir. İşte bu, sömürü, tahakküm ve ayrımcılık meselelerine dair farklı tabiiyet biçimlerinin üzerine giden bir proje etrafında "bir halk" inşasını gerektirir. Ayrıca son otuz yılda özgül bir ağırlık kazanan ve bugün ivedilikle üzerine gidilmesi gereken bir sorunun da altı güçlü bir biçimde çizilmelidir: gezegenin geleceği.

Gündeminin merkezine "ekolojik sorun"u almayan bir demokrasiyi radikalleştirme hamlesi tahayyül edilemez. Bu sebepten, onu toplumsal sorunla birleştirmek elzemdir. Kuşkusuz bunun için yaşam tarzlarımızı ciddi anlamda değiştirmemiz ve türlü çeşit dirence göğüs germemiz gerekecek. Randımancı [*productivist*] modeli terk etmek ve gerekli ekolojik dönüşümü hayata geçirmek için tam anlamıyla Gramscici "entelektüel ve ahlâki reform"a ihtiyaç olacak. Bu kesinlikle kolay olmayacak, ancak tutkulu ve iyi tasarlanmış ekolojik bir proje, halen neoliberal hegemonik blok içerisinde yer alan bazı kesimlerin aklını çelebilecek cazip bir demokratik toplum tasavvuru sunabilir.

Toplumlarımızda temel yarılmanın neoliberal küreselleşmenin "kaybedenleri" ve "kazananları" arasında olduğunu ve onların çıkarlarının uzlaştırılamayacağını işitiriz sık sık. Gerçekten de böyle bir yarık mevcuttur ve iki taraf arasında apaçık bir antagonizm vardır, ancak bu antagonizmi basitçe % 99 ile % 1'in karşı karşıya gelmesi olarak gözümüzde canlandıramayız. Yine de neoliberal modelden çıkarı olan kesimler arasından bazılarının bu modelin çevremizi büyük bir felakete sürüklediğinin farkında olduğuna, evlatlarının geleceğini garanti altına alacak bir toplum projesine ikna edilebileceklerine inanıyorum. Neoliberal model karşısında karşı hegemonik bir mücadeleyi demokratik ve eko-

lojik değerler adına harekete geçirmek, umuyorum ki neoliberal modelin dayandığı tarihsel bloğu yerinden etmeye yardım edebilir ve böylelikle radikal demokrat bir kolektif iradenin kapsamı genişleyebilir.

Demokrasiyi radikalleştirme taraftarları arasında herkesin, çeşitli mücadelelerin kolektif bir iradeye eklemlenmesinin gerekli veya arzulanır olduğu fikrini paylaşmadığının farkındayım. Aslında, sol popülist bir stratejiye, demokratik talepleri bir "halk" oluşumu içerisinde bir araya getirmesinin çoğulculuğu yadsıyan bir homojen özne yaratacağı gerekçesiyle itiraz edilir sık sık. Bu tür bir girişime karşı durulmalıdır çünkü böyle bir tasarı çeşitli mücadelelerin özgüllüğünü ortadan kaldırır. Bu itirazdan nispeten farklı bir diğer itiraz, popülizmin "halk" olarak düşündüğü şeyin daha en başından homojen bir biçimde tahayyül edilmesi ve bu perspektifin demokratik çoğulculukla uyumsuz olmasıdır.

Bu tür itirazlar, sol popülist bir stratejinin, "halk"ın ampirik bir gönderge değil, söylemsel bir politik inşa olması uyarınca özcülük karşıtı bir yaklaşımdan beslendiğini kavrama acizliğinin (belki de bunu kavramayı reddetmenin) sonucudur. Halk, edimsel bir eklemleme öncesinde var olamaz ve sosyolojik kategorilerle anlaşılamaz. Bu eleştiriler, halkın inşa edildiği işlemin anlaşılamadığını gösterir bize. Bir eşdeğerlik zinciriyle yaratılan kolektif bir irade olarak halk, tüm farklılıkların şu veya bu şekilde bir bütünlüğe indirgendiği homojen bir özne değildir.

Genellikle iddia edildiği gibi, burada, Gustave Le Bon'un tarif ettiği anlamda, tüm farklılıkların bütünüyle homojen bir grup yaratmak için ortadan kalktığı bir "kitle" söz konusu değil. Bunun yerine, grubun içsel farklılaşmasını devam ettirmesini sağlayacak şekilde heterojen taleplerin çeşitlilikleri arasında eşdeğerliğin tesis edildiği bir eklemleme sürecinin içerisinde konumlanıyoruz. Ernesto Laclau'nun be-

lirttiği gibi, "bu her bir talebin kurucu anlamda yarılmış olduğu anlamına gelir: bir yanda kendi tikel benliğidir; diğer yanda, eşdeğersel bağlar aracılığıyla, öteki taleplerin tamlığını gösterir."[2]

Laclau ile birlikte defalarca altını çizdiğimiz gibi, bir eşdeğerlik ilişkisi tüm farklılıkların bir kimlik içinde yutulduğu bir ilişki değil, farklılıkların hep faal olduğu bir ilişkidir. Farklılıklar safdışı bırakılırsa, bu bir eşdeğerlik değil, basit bir kimlik olacaktır. Demokratik farklılıklar yalnızca tüm farklılıkları reddeden güçlere ve söylemlere karşı konumlandığı ölçüde, birbirlerinin yerini alabilirler. Tam olarak bu nedenle bir eşdeğerlik zinciri aracılığıyla kolektif bir iradenin yaratılması, bir hasmın tayin edilmesini gerektirir. Böyle bir hamle, "biz"i "onlar"dan ayrıştıran politik sınırı çizmek durumundadır; politik sınır bir "halk" inşasının olmazsa olmazıdır.

Bir "eşdeğerlik zinciri"nin mevcut politik öznelerin basit bir koalisyonu olmadığının altını çizmek isterim. Şunu da söyleyeyim, çoktan inşa edilmiş bir halkın önceden mevcut olan bir hasımla karşı karşıya geldiği bir durumla da iştigal etmiyoruz. Halk ve halkın hasımlarını tayin eden politik sınır politik mücadeleyle inşa edilir ve daima karşı hegemonik müdahaleler aracılığıyla yeniden eklemlenmeye açıktır. Sol popülist bir stratejinin eklemleme peşinde olduğu demokratik talepler heterojendir ve tam da bu nedenle bir eşdeğerlik zincirine eklemlenmeleri gerekir.

Bu eklemleme süreci hayatidir çünkü tekil talepler bu zincirin içerisine kazınmaları sayesinde politik anlam kazanır. Taleplerin nereden geldiğinin o kadar da bir önemi yoktur; diğer taleplerle nasıl eklemlendikleri önemlidir. Sağ popülizm örneğinden anlaşılabileceği gibi, demokrasi talepleri

2 Ernesto Laclau, "Populism: What's in a Name?", *Populism and the Mirror of Democracy*, Francisco Panizza (ed.) (New York ve Londra: Verso, 2005), s. 37.

yabancı düşmanı bir söz dağarcığında eklemlenebilir, dolayısıyla talepler kendiliğinden ilerici bir karaktere sahip değildir. Yalnızca diğer demokratik taleplerle (göçmenlerin veya feministlerinkiyle örneğin) eşdeğerlik içerisine girerek radikal demokrat bir boyut kazanır. Elbette bu, ayrımcılığa karşı kadınlardan, göçmenlerden ve diğer gruplardan gelen talepler için de geçerlidir.

Tabiatı gereği özgürleştirici ve aksi amaçlara doğru yönlendirilemeyecek olan mücadeleler vardır diye düşünmemeliyiz asla. Belirgin anti-demokratik nitelikleriyle ekoloji biçimlerinin şimdiki gelişimi, neoliberal modelin reddedilmesinin demokratik bir ilerlemenin garantisi olmadığına dair bir uyarı olarak görülmelidir. Ekoloji açısından, diğer etkinlik alanları için de geçerli olduğu üzere, eklemlenme sorunu belirleyicidir ve tam da bu nedenle ekolojik ve toplumsal meselelerin arasında, demokrasiyi radikalleştirme projesiyle özdeşleşme etrafında bir bağ tesis etmek şarttır.

Radikal demokrasiyle bir özdeşleşme, benim daha önce eşdeğerlik zinciri homojen bir özne doğurmaz diye öne sürdüğüm iddiamla uyumlu olacak şekilde, nasıl tahayyül edilebilir? Bu sorunun üzerine layığıyla gitmek için, toplumsal faili içerisine kazındığı toplumsal ilişkilerin çokluğuna karşılık gelen özgül söylemlerin içerisinde inşa edilmiş olarak düşünmek gerekir. Bu toplumsal ilişkiler arasından biri vardır ki, toplumsal failin politik bir topluluğun içine –bir "yurttaş" konumunda– yerleştirilmesine tekabül eder.

Toplumsal bir fail, yurttaş olması *hasebiyle* politik topluluk düzeyinde iş görebilir. Çoğulcu liberal demokraside merkezî bir kategori olmakla birlikte, yurttaşlık çok daha farklı politika kavrayışlarına önderlik eden çeşitli biçimler içerisinde de anlaşılabilir. Liberalizm yurttaşlığı yalnızca hukuki bir statü olarak tahayyül eder ve yurttaşı, "biz" ile herhangi bir özdeşleşmeden uzak hak taşıyıcısı bir birey olarak

görür. Fakat demokratik gelenekte yurttaşlık, politik topluluğa aktif bir dahil oluş, belirli bir genel yarar kavrayışı doğrultusunda "biz"in parçası olarak hareket etmek olarak düşünülür. İşte bu nedenle yurttaşlığın radikal demokrat bir kavrayışının teşvik edilmesi, post-demokrasi ile kavgada kilit bir role sahiptir.

Bu tür bir kavrayış geliştirmek için politik topluluğa aktif katılım vurgusuyla yurttaşa dayalı cumhuriyetçi gelenekten ilham alabiliriz. Çoğulculuğa alan açacak şekilde yeniden geliştirildiğinde yurttaşa dayalı cumhuriyetçilik, Machiavelli'den ilham alan plebyen yorumunda kolektif eylemin öneminin ve neoliberal hegemonyanın hüküm sürdüğü yıllar süresince hiç durmaksızın saldırı altında bulunan kamusal alanın kıymetinin yeniden ortaya konmasına katkı sağlayabilir.

Liberal görüşle demokratik görüşün arası oldu bitti limoniydi, fakat Keynesçi refah devleti döneminde, liberal bireycilik sosyal demokrat uygulamalar tarafından kontrol altında tutuldu. Genel olarak bakıldığında, sosyal demokrat ortak duyu, neoliberal saldırganlık altını oyana dek, hüküm sürdü. Thatcherizm'in hâkimiyeti altında yurttaşların yerini nasıl "vergi mükellefleri"nin aldığını, politik özgürlük düşüncesiyle serbest piyasaya dayanan iktisadi düşüncenin nasıl eklemlendiğini ve demokrasinin nasıl seçimlere dayalı prosedürlere indirgendiğini gördük. Yurttaşların haklarını kullanabilecekleri ve seslerini çıkarabilecekleri etkinlik alanı olarak yeniden "kamu"yu işaret etmek ve post-demokratik vizyonun temel taşı olan yurttaşı bireyci ve şimdilerde bir "müşteri" olarak gören hâkim kavrayışı yerinden etmek neoliberal hegemonyaya karşı hegemonik mücadelede kritik bir çarpışmanın temelini oluşturur.

Siyasetin Dönüşü'nde[3] liberal demokrat *politeia*nın etik-

3 Chantal Mouffe, *The Return of the Political* (New York ve Londra: Verso, 1993), 4. Bölüm [Türkçesi: *Siyasetin Dönüşü*, çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çolak, Epos,

politik ilkelerinin yön verdiği "davranış grameri" ["grammar of conduct"] olarak bir yurttaşlık kavrayışı önermiştim: herkes için eşitlik ve özgürlük. Bu ilkeler farklı minvallerde yorumlanabileceğinden, demokratik bir yurttaş olarak hareket edilebilecek ve tanımlanabilecek pek çok yol vardır. Örneğin yurttaşlığın sosyal demokrat anlamda kavranışı sosyal ve ekonomik haklara öncelik verirken radikal demokrat bir yorum, tahakküm ilişkilerinin var olduğu ve eşitlik ve özgürlük ilkelerinin hayata geçirilmesi için bu tahakküm ilişkilerine meydan okunması gereken çok sayıda başka toplumsal ilişkilere önem verir. Yurttaşlığın radikal demokrat kavranışı, farklı demokratik mücadelelerin içerisinde yer alan insanlara ortak kimlik sağlayacak bir imkân olarak tasavvur edildiğinde, eşdeğerlik zinciri vasıtasıyla bir "halk" inşasına alan açabilir. Farklı girişimlerle meşgul olabilen fakat yurttaşlar *olarak* hareket ettiklerinde "davranış gramer"lerini eşitlik ve özgürlüğün etik-politik ilkelerinin çok kapsamlı toplumsal ilişkilere doğru genişlemesinin belirlediği toplumsal failleri bir araya getirecek olan şey, politik hedefleri demokrasinin radikalleştirilmesi olan yurttaşlar olarak tanımlanmaktır.

İçerisinde özgürlük ve eşitlik için kesişimsel mücadelelerin gerçekleştiği özgül toplumsal ilişkilerin içerisine kazınmış olarak toplumsal fail ile iştigal eden meselelerin yanında, radikal demokrat bir projenin oluşturulması için esas teşkil eden devleti dönüştürme hedefinden ötürü birlikte hareket edilmesi gereken başka meseleler de söz konusudur.

Ankara, 2008]. Burada belirtmek gerekir ki aslında kitabın adı *Siyasalın Dönüşü* adıyla karşılanmalıydı. Çünkü Mouffe, bu kitaptan sonra yazdığı *Dünyayı Politik Düşünmek* adlı eserinde –ve daha pek çok eserinde–, siyaset ile siyasal arasında şu önemli ayrımı yapar: "'Siyasal' kavramıyla, antagonizmanın ontolojik boyutunu; 'siyaset' kavramıyla ise, insanların nasıl birlikte yaşayacaklarını örgütlemeye çalışan pratikler ve kurumların bütününü kastediyorum" (s. 14) – ç.n.

Peşinde koşulan eşitlikçi hedeflerin çoğuna, örneğin eğitim hususunda, ancak devlet müdahalesi sayesinde ulaşılabilir. Bu müdahaleyi bürokratik ve otoriter şekilde tahayyül etmemek gerekir. Devletin rolü yurttaşların kamu hizmetlerinin sorumluluğunu alabileceği ve bu hizmetleri demokratik olarak örgütleyebileceği koşulları sağlamak olmalıdır.

Yurttaşı politik bir "davranış grameri" olarak tasavvur etmek şunu söyler: bir yandan radikal demokrat bir projeyle özdeşleşmiş bir "halk"ın parçası olmak mümkünken, aynı zamanda kendilerine has "öznellikleriyle" diğer toplumsal ilişkilerin çoğulluğunun içerisine kazınmış olmak da mümkündür. Demokrasiyi radikalleştirmek için politik düzeyde yurttaş *olarak* hareket etmek başka özdeşleşme biçimlerini dışlamak anlamına gelmez, aksine vakitlice müdahil olunması gereken demokratik mücadeleler açısından biçilmiş kaftandır bu. Doğrusu, radikal demokrat yurttaşlık bu tür bir birbirine geçiş çoğulluğunu teşvik eder. Sol popülist bir strateji işte bu nedenle, çeşitli ortaklıkların ve toplumsal hareketlerin yanı sıra, temsilî kurumların içerisinde de "dikey" ve "yatay" düzeydeki müdahaleler arasında eklemleme ihtiyacı duyar. Çeşitli tahakküm biçimlerine meydan okunduğu ve yeni eşitlikçi yaşam biçimlerinin denendiği pek çok pratik arasında bir birliktelik yaratmayı da hedefler.

Örneğin Podemos ve Boyun Eğmeyen Fransa'nın politik projelerine yurttaş *olarak* dahil olanlar çeşitli temsilî kurumlarda müdahale imkânı bulacakken, bir yandan da daha özel meselelere odaklanan çok çeşitli mücadele ve demokratik pratiklerle bağ kurmuş durumdalar. Radikal demokrat yurttaşların "biz"ine dahil olmak, başka çeşitli "bizler"e katılmaya engel değildir.

Yine de burada bir nokta açıklığa kavuşturulmalıdır. Yurttaşlığın uygulama alanının genişle(til)mesi önerim, tüm demokratik kararları nitelikli yurttaşlar olmaları bakımından

toplumsal failler verir demeye getirmez. Politik bir topluluğun üyeleri *olarak*, onlarla ilgili olan meselelerle, başka toplumsal ilişkilerle ilgili ve belirli topluluklarla alakadar olan meseleler arasında ayrım yapmak önemlidir. Aksi halde, özgürlüğün kıymetini teslim eden radikal demokrat bir kavrayış açısından hayati olan çoğulculuğu yadsıyan toptanlaştırıcı bir görüşe varılabilir.

Yurttaşlığın benim öne sürdüğüm radikal demokrat kavranışının, daha önce savunmuş olduğum kurumlarla radikal reformist bir bağ kurma politikasıyla yakından ilişkisi vardır. Bu kavrayış devleti demokratik politika açısından önemli bir faaliyet alanı olarak ele alır çünkü devlet, yurttaşların politik topluluğun örgütlenmesiyle ilgili kararlar alabileceği alanı kurar. Aslına bakarsanız halk egemenliğinin işleyebileceği alandır burası. Fakat bu, agonistik bir karşılaşmayı mümkün kılacak koşulların varlığını gerektirir ve işte bu nedenle neoliberal post-politik konsensüsle bağların koparılması zaruridir.

Liberallerin sandığı gibi devlet tarafsız bir alan değildir. Daima hegemonik olarak yapılandırılır ve karşı hegemonik mücadele için önemli bir mevzi oluşturur. Bununla birlikte yegâne mevzi değildir. Parti ve hareketler arasındaki veya parlamenter ve parlamento-dışı mücadeleler arasındaki karşıtlık reddedilmelidir. Agonistik bir demokrasi modeli uyarınca demokrasiyi radikalleştirmek için müdahalede bulunulabilecek agonistik kamusal alanların çeşitliliği söz konusudur. Geleneksel parlamenter politik alan politik kararların alındığı tek alan değildir ve temsilî kurumlar belirleyici rolünü sürdürmeli ve geri kazanmalıyken demokratik katılımın yeni biçimlerinin demokrasiyi radikalleştirmeleri gerekir.

Önceki bölümde radikal demokrasinin bütünüyle yatay bir biçimde kavranmasına karşı çıkmıştım ancak bu, şu anki biçimiyle temsilî demokrasiden yana olduğum anlamı-

na gelmez. Demokrasinin radikalleştirilmesine dair önerim özgürlük ve eşitliğin hayata geçirilmesi gerektiği toplumsal ilişkilere ve alanlara dayalı olup, demokratik katılımın farklı biçimlerini birleştirmeyi öngörür. Çeşitli temsil biçimleriyle temsilcileri seçme tarzlarının eklemlenmesi tahayyül edilebilir. Bazı durumlarda doğrudan demokrasi biçimleri, bazı durumlardaysa çeşitli katılımcı biçimler elverişlidir. Doğrudan demokrasi veya kura ile seçime eleştirel bakmama rağmen, onları politik karar alma sürecinin müstesna tarzı olarak düşündüğümde, belirli durumlarda, temsilî kurumlarla birlikte onlara yer vermenin yersiz olduğunu düşünmüyorum. Aslına bakarsanız temsilî demokrasiyi iyileştirmenin ve onu daha fazla hesap verebilir kılmanın pek çok yolu var. Revaçta olan "müşterek" fikrine gelince –ki ben toplumun örgütlenmesinin genel ilkesi olarak bu fikri isabetli bulmuyorum–, pek çok etkinlik alanında "müşterekleştirme" pratiklerinin varlıklarımızın özelleştirilme süreçlerine –örneğin su, "müşterekler"in bir parçası olarak ele alınmalıdır– karşı mücadelede önemli bir rol oynayabileceğini düşünüyorum. Önerilen politik model toplumun bölünmüş olduğunu ve her düzenin hegemonik olarak yapılandırıldığı gerçeğini kabul ettiği müddetçe, demokratik prosedürlerin olası pek çok kurulumu mümkün hale gelir.

Yurttaşlık ile ilgili son olarak, bir halkı inşa edecek hegemonik işlem, kolektif iradeyi oluşturan pek çok demokratik talebi bir eşdeğerlik zincirinde bağlayacak eklemleyici bir ilkeye ihtiyaç duyar. Bu eklemleyici ilke farklı konjonktürlere bağlı olarak çeşitlilik gösterecektir ve bunu, ya demokrasinin radikalleştirilmesi için verilen mücadelenin ortak sembolü olmuş belirli bir demokratik talep ya da bir lider tipi mümkün kılabilir.

Popülist stratejide liderin rolü her zaman bir eleştiri konusu olmuştur ve lidere dayalı hareketler bu nedenle sık-

lıkla otoriter olmakla itham edilir. Pek çok insan karizmatik liderliği çok tehlikeli bulur ve kuşkusuz bunun olumsuz etkileri olabilir. Gelgelelim öne çıkan liderlerin olmadığı kayda değer politik hareket örnekleri bulmanın neredeyse imkânsız olduğu gerçeğinden bağımsız olarak, güçlü liderlik ile otoriterizmi eşitlemek için bir gerekçe yoktur. Her şey lider ve halk arasında tesis edilen ilişki türüne bağlıdır. Sağ popülizm özelinde, her şeyin gerçek bir taban katılımının yokluğunda tepeden indiği oldukça otoriter bir ilişki söz konusudur.

Fakat lider, *eşitler arasında birinci* olarak düşünülebilir ve lider ve halk arasında çok dikey olmayan, farklı bir ilişki biçimi tesis etmek tamamen mümkün hale gelir. Dahası, birazdan tartışacağım üzere, bir kolektif irade, ortak duygulanımların kristalleşti(rildi)ği bir biçim olmaksızın inşa edilemez ve karizmatik bir liderle kurulacak olan duygulanımsal bağlar bu süreçte önemli bir rol oynayabilir.

Sol popülist stratejiye sıklıkla yöneltilen bir diğer eleştiri ulusal boyuta atfettiği roldür. Bu eleştiri, Avrupa Birliği üyeliği gibi pek çok konuyu gündeme getirir ki bu mesele kitabın sınırlarını aşar. Kitap, muayyen politikalarla değil, içinde bulunduğumuz konjonktürde, hegemonik bir dönüşüm hedefleyen kolektif bir iradeyi meydana getirmeye eğilimi olan stratejik bir tercihle ilgilidir. Bu tür bir dönüşüm gerçekleştiği takdirde demokrasiyi radikalleştirmede hangi politikanın daha uygun olduğu hakkında agonistik bir tartışmanın koşulları var olacaktır. Yanıtlar önceden belirlenmemelidir.

Demokrasiyi iyileştirmek için verilecek hegemonik mücadelenin ulus-devlet düzeyinde başlaması gerektiğinin altını çizmek isterim. Egemenlik ayrıcalıklarının çoğunu kaybetmesine rağmen ulus-devlet hâlâ demokrasi ve halk egemenliğinin işlemesine imkân veren mühim alanlardan biri-

dir. Demokrasiyi radikalleştirme sorusunun öncelikle ulusal düzeyde gündeme getirilmesi şarttır. Neoliberal küreselleşmenin post-demokratik etkilerine kafa tutacak bir kolektif irade burada inşa edilmelidir. Ancak o zaman bu kolektif iradenin diğer ülkelerdeki benzer hareketlerle işbirliği ile pekiştirilmesi verimli olabilir. Neoliberalizme karşı mücadelenin yalnızca ulusal düzeyde kazanılamayacağı açıktır. Avrupa düzeyinde bir ittifak kurmak gerekir, fakat sol popülist bir strateji ulusal –veya bölgesel– özdeşleşme biçimlerinde geçerli olan güçlü libidinal yatırımı görmezden gelemez ve bu alanı sağ popülizme bırakmak çok riskli olur. Bu, kapalı ve savunmacı milliyetçilik biçimlerini teşvik eden örnekleri benimsemek anlamına gelmez, söz konusu duygulanımların akacağı başka bir çıkış yeri önermek, onları ulusal geleneğin en iyi ve çok daha eşitlikçi veçheleriyle yurtsever bir özdeşleşme etrafında harekete geçirmek anlamına gelir.

Şimdi, bir "halk" inşasını tahayyül etmede hayati olduğunu düşündüğüm bir meseleye, politik kimliklerin inşa edilmesinde duygulanımların oynadığı belirleyici rol meselesine kafa yoralım. Rasyonalist işleyiş alanına hapsolmuş solun özdeşleşme [kimlik edinme] süreçlerindeki duygulanımsal boyutu anlamaktan yoksun olmasının temel nedenlerinden biri, bana kalırsa, politikanın dinamiklerini kavrayamamasıdır. Bu rasyonalizmin kökeninde, şüphesiz, çoğu sol kuramcının psikanalizin öğretilerini inatla reddetmesi yatar.

Ciddi bir eksikliktir bu, çünkü Freud'un öznenin birleşik niteliği fikrine eleştirisi ve insan zihninin, zorunlu olarak, bilincinde olunmayan ve olunamayan iki sistem arasındaki bölünmeye dayandığı iddiası politika açısından hayati önemdedir. Bir egonun şeffaflığı etrafında örgütlenmekten uzak olan kişilik, faillerin bilinci ve rasyonalitesinin kapsamının dışında kalan birkaç düzey üzerinde yapılanır. Bu nedenle, rasyonalist felsefenin temel doktrinlerinden birini

–birinin davranış biçiminin bütünlüğüne homojen bir anlam bahşedebilen şeffaf, rasyonel bir varlık olarak özne kategorisini– terk etmek ve "bireyler"in, belirli bir yerle sınırlandırılmış özne konumları arasındaki eklemlenme sonucu, yalnızca göndergesel kimlikler olduğunu kabul etmek durumundayız. Psikanalizin "özsel kimlikler yoktur, yalnızca özdeşleşme biçimleri vardır" iddiası özcülük karşıtı yaklaşımın merkezinde yer alır. Özcülük karşıtı yaklaşım öznenin tarihinin, öznenin özdeşleşmelerinin tarihi olduğunu ve özdeşleşmeden muaf örtülü bir kimlik olamayacağını söyler.

Freud'dan kerteriz alan bu yaklaşım, politikanın önemli bir boyutunun politik kimliklerin inşası olduğunu ve bunun her zaman duygulanımsal bir boyutu zorunlu kıldığını kabul eder. *Kitle Psikolojisi* adlı çalışmasında Freud kolektif özdeşleşme sürecinde duygulanımsal libidinal bağların oynadığı belirleyici rolün altını çizer: "Kitleyi ayakta tutan, hiç kuşkusuz, bir gücün varlığıdır. Böyle bir şeyin de, dünyadaki tüm nesneleri dirimsellikle donatan Eros'tan başka hangi güç üstesinden gelebilir?"[4]

Bu libidinal enerjinin rolünün, onun şekillendirilebilir olmasının ve çeşitli istikametlere yönlendirilebilmesinin farklı duygulanımlar meydana getireceği gerçeğinin kabulü hegemonik işlemin işleyişini anlamak açısından esastır. Demokrasinin radikalleştirilmesini amaçlayan kolektif bir iradeyi büyütmek için duygulanımsal enerjinin, demokratik eşitlikçi bir tasavvur ile özdeşleşmeyi sağlayan söylemsel pratiklerin içerisine kazınarak harekete geçirilmesi gerekir. "Söylemsel pratik" ile münhasıran konuşma ve yazma ile ilgili bir pratiği değil, gösterme [anlamlandırma] ve eylemin, dilsel ve duygulanımsal unsurların birbirlerinden ayrıştırı-

4 Sigmund Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde, cilt XVIII (Londra: Vintage, 2001), s. 92 [Türkçesi: *Kitle Psikolojisi*, çev. Kâmuran Şipal, Say, İstanbul, 2017, 3. baskı, s. 52].

lamayacağı anlamlandırma pratiklerini işaret ettiğimi hatırlatmak isterim. Sözcüklerden, duygulanımlardan ve eylemlerden oluşan söylemsel/duygulanımsal anlamlandırma pratiklerine yerleşmeleriyle toplumsal failler öznellik biçimleri edinir.

Bu söylemsel/duygulanımsal kazımaları gözümüzde canlandırmak için, Spinoza'ya başvurmak isabetli olabilir. Onun *conatus* dediği kavramın Freud'un "libido"su ile akrabalığı vardır. Spinoza da, Freud gibi, insanları eyleme geçiren şeyin arzu olduğuna inanır ve insanları diğer istikametler yerine belirli bir istikamette eyleme geçiren şeyin duygulanımlar olduğunu belirtir. Spinoza *Etika* adlı eserinde duygulanımlar üzerine tartışırken, duygulanış (*affectio*) ve duygulanım (*affectus*) arasında bir ayrım yapar.[5] Bir "duygulanış", bir bedenin başka bir bedenin eylemine bağlı olduğu nispetteki durumudur. *Conatus* (varlığımızı sürdürmek için harcanan genel çaba) dışsal bir şeyden etkilendiğinde, onu bir şeyi arzulamaya ve bu doğrultuda eylemde bulunmaya itecek duygulanımları deneyimleyecektir.

Bu *affectio/affectus* dinamiğini politik kimliklerin oluşum sürecini irdelemede işe koşmayı ve "duygulanışları", söylemsel ve duygulanımsal olanın eklemlenip özdeşleşmenin özgül biçimlerinin meydana getirildiği pratikler olarak anlamayı öneriyorum. Duygulanımların kristalleşmesi olarak tahayyül edildiğinde söz konusu özdeşleşmeler politika için çok önemli hale gelir çünkü politik eylemin itici gücünü teşkil ederler.

Hegemonik yaklaşım, yalnızca söylemsel boyutu hesaba kattığı gerekçesiyle, "duygulanımsal dönüş" kuramcıları tarafından eleştirilmiştir. Yannis Stavrakakis bu eleştirileri kabul etmeyip "post-hegemonik" bir yaklaşımı savunanların

5 Benedictus de Spinoza, *Ethics*, çev. Edwin Curley (New York: Penguin, 1994), 3. Bölüm [Türkçesi: *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost, Ankara, 2016, 6. baskı].

söylemsel olanı duygulanımsal olandan ayırıp onların birbirlerini kurucu anlamda gerektirdiğini [*inter-implication*] gözden kaçırmaları sebebiyle nasıl bir yanlış içerisinde olduklarını göstermiştir.[6] Tam aksine, söylemsel hegemonya kuramının "duygulanım düzenine ait bir şeyin toplumsalın söylemsel inşasında birincil bir rolü olduğunu"[7] ileri sürdüğü göz önüne alındığında, bu tür birbirini gerektirişleri kabul ettiği görülür.

"Duygulanımsal dönüş" fikrini destekleyenlerden bazıları, duygulanıma dair görüşlerini Spinoza düşüncesi üzerine temellendirdiklerini söylerler, fakat böyle bir soykütüğünü sorgulamak için iyi nedenlerimiz var. Ben, Frédéric Lordon'un yorumunu daha ikna edici buluyorum. Lordon, Spinoza'da duygulanımların rolünü incelerken, Spinoza'da politikanın nasıl da fikirlerin üretimini duygulanım yaratma gücüyle (*idées affectantes*) açıklayan bir *ars effectandi* anlamına geldiğinin altını çizer.[8] Marksizm'in maddi belirlenimlere atfettiği önceliği ve bu önceliğin tesis ettiği tartışmalı "madde mi önce gelir, düşünce mi" çelişkisini sorgulayan Lordon, maddi belirlenimlerden doğduğu kadar düşüncelerden de doğan "duygulanış" kavramı aracılığıyla Spinoza'nın bu zıtlığın ötesine geçmeye nasıl imkân verdiğini gösterir. Düşüncelerle duygulanımlar kesiştiğinde düşünceler güç kazanır.

Söylemsel/duygulanımsal pratikleri tahayyül ederken Wittgenstein'dan da ilham alabiliriz. Wittgenstein bize (bizim söylemsel pratikler dediğimiz) "dil oyunları"nın içerisine yerleştirilmeleri sayesinde toplumsal faillerin belirli

---

6 Yannis Stavrakakis, "Hegemony or Post-hegemony? Discourse, Representation and the Revenge(s) of the Real", Alexandros Kioupkiolis ve Giorgos Katsambekis (ed.), *Radical Democracy and Collective Movements Today: The Biopolitics of the Multitude Versus the Hegemony of the People* (New York: Ashgate, 2014).

7 Ernesto Laclau, "Glimpsing the Future: A Reply", Simon Critchley ve Oliver Marchart (ed.), *Laclau: A Critical Reader* (New York: Routledge, 2004), s. 326.

8 Frédéric Lordon, *Les Affects de la politique* (Paris: Seuil, 2016), s. 57.

inanç ve arzulara şekil verdiğini ve öznelliklerini edindiğini anlatmıştı. Onun yaklaşımını takip ederek demokrasiye bağlılığımızı rasyonalite temelinde değil, özgül yaşam biçimlerine katılım temelinde tahayyül edebiliriz. Richard Rorty'nin sık sık üzerinde durduğu gibi, Wittgenstein'ın perspektifi şunun farkına varmamızı sağlar: Demokrasiye bağlılık ve onun kurumlarının değerine olan inanç demokrasiye rasyonel bir temel atfedip atfetmemeye bağlı değildir.

Demokratik değerlere bağlılık bir özdeşleşme meselesidir. Rasyonel bir tartışma yoluyla değil, kendine özgü demokratik biçimleri kuran dil oyunları yekûnu aracılığıyla yaratılır bu bağlılık. Dinî inancı "bir referans sistemine tutkulu bir adanma"ya[9] benzetmesinden anlaşılacağı üzere, Wittgenstein belli ki farklı bağlılık tarzlarının duygulanımsal boyutunu kabul eder. Spinoza, Freud ve Wittgenstein'ı buluşturduğumuzda, söylemsel pratiklere kazıma işlemini, duygulanışları sağlayan bir işlem olarak görebiliriz ki duygulanışlar Spinoza'ya göre arzuyu kışkırtan ve belirli bir eylemin nedeni olan duygulanımları meydana getirir. Böylelikle, duygulanımlar ve arzunun kolektif özdeşleşme biçimleri oluşturmada oynadığı hayati rolü anlarız.

Politikada duygulanımların oynadığı hayati rolü ve onların ne şekilde harekete geçirildiğini fark etmek başarılı bir sol popülist strateji tasarlamak açısından belirleyicidir. Böyle bir strateji, Gramsci'nin "duygu-tutkunun anlayış haline geldiği bir organik bütünlük" çağrısını izlemelidir. "Ortak duyu" içerisinden kavramlarla iş görüp, insanlara duygulanımlarına ulaşabilecek şekilde hitap etmelidir. Çağırmaya [*interpellate*] uğraştıklarının ve halka ait deneyimlerin veçheleriyle bağlantısını kurmak zorunda olduklarının kimlik

9 Ludwig Wittgenstein, *Culture and Value*, çev. Peter Winch (Chicago: University of Chicago Press, 1984), s. 64 [Türkçesi: *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*, çev. Doğan Şahiner, Metis, İstanbul, 2009].

ve değerleriyle uyumlu olmalıdır. İnsanların gündelik hayatlarında karşılaştıkları sorunlara hitap etmek için işe onların nerede durduklarından ve nasıl hissettiklerinden başlamalı, itham edip kınayıp durmak yerine, onlara umut verecek bir amaç sunmalıdır.

Sol popülist bir strateji, daha demokratik bir düzene talip ortak duygulanımlara dayanan bir kolektif iradenin kristalleştirilmesini hedefler. Bunun için de yeni özdeşleşme biçimlerini meydana getirecek söylemsel/duygulanımsal pratiklerin içerisine yerleştirilerek yaratılmış farklı arzu ve duygulanım rejimlerine ihtiyaç vardır. Bu söylemsel/duygulanımsal pratiklerin doğaları çeşitlilik gösterir, fakat kültür ve sanat sahası farklı öznellik biçimlerinin oluşturulması için çok önemli bir alan açar.

Burada yine Gramsci'nin rehberliğine başvurmak durumundayız çünkü Gramsci özgül bir gerçeklik tanımı telkin eden "ortak duyu"nun oluşumunda ve yaygınlık kazanmasında kültürel etkinlik alanının merkezîliğini ortaya koymuştu. "Ortak duyu"yu söylemsel bir eklemlenmenin sonucu olarak görmek, "ortak duyu"nun karşı hegemonik müdahaleyle nasıl dönüştürülebileceğini anlamamızı sağlar. *Dünyayı Politik Düşünmek* adlı kitabımda hegemonik mücadelede sanatsal ve kültürel pratiklerin belirleyici rolünü vurgulayarak şunu ileri sürmüştüm: Duygusal tepkileri tetikleyen kaynakları kullanmaları hasebiyle sanatsal pratikler yeni öznellik biçimlerinin kurulmasında belirleyici bir rol oynadığı takdirde, insanlara duygulanımsal düzeyde ulaşabilir.[10] Aslına bakılırsa burası, şeyleri farklı bir biçimde görmemizi sağlama kudretiyle yeni imkânların farkına varmamıza yol açacak sanatın muazzam gücüne uzanan yerdir.

10 Chantal Mouffe, *Agonistics: Thinking the World Politically* (Londra ve New York: Verso, 2013), Beşinci Bölüm [Türkçesi: *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, çev. Murat Bozluolcay, İletişim, İstanbul, 2015].

Sanatsal ve kültürel pratiklerin sol popülist bir stratejide oynayacağı rol işte bu sebeple önemlidir. Neoliberal sistem, hegemonyasını sürdürmek için, hiç durmadan insanların arzularını harekete geçirmek ve kimliklerini şekillendirmek durumundadır. Farklı bir hegemonya kurmaya mütemayil bir "halk" inşası, neoliberal hegemonyayı ayakta tutan ortak duygulanımları aşındırabilen ve demokrasinin radikalleştirilmesinin koşullarını yaratabilen söylemsel/duygulanımsal pratiklerin çeşitliliğini beslemeyi gerektirir. Ortak duygulanımları beslemenin önemini kabul etmek sol popülist bir strateji için esastır çünkü Spinoza'nın ısrarla vurguladığı gibi, bir duygulanım ancak onu bastırabilecek daha güçlü bir karşı duygulanım tarafından yerinden edilebilir.

Sonuç

Batı Avrupa'da mevcut konjonktürü irdelediğimde görüyorum ki "popülist bir moment"i deneyimliyoruz. Otuz senedir neoliberal hegemonyanın başımıza musallat ettiği postdemokratik duruma karşı direnişlerin ifadesidir bu. Bu hegemonya artık krizde ve kriz, yeni bir hegemonik oluşumun tesis edilmesine fırsat sunuyor. Bu yeni hegemonik oluşum, söz konusu direnişlerin nasıl eklemleneceğine ve neoliberalizme meydan okumaya aracılık edecek politika türüne bağlı olarak, daha otoriter ya da daha demokratik olabilir.

Söylemsel ve duygulanımsal kayıtlara bağlıdır her şey; anlam, bu "popülist" momenti ayırt edici kılan çeşitli demokratik taleplere söylemsel ve duygulanımsal kayıtlar sayesinde atfedilecektir. Post-politik konsensüse son verecek karşı hegemonik pratikleri gerçekleştirme olasılığı bir politik sınırın inşasını gerektiriyor. Sol popülist stratejiye göre bu sınır "oligarşi"nin karşısına "halk"ı koyan "popülist" bir yoldan, "halk"ın çeşitli demokratik taleplerin eklemlenmesiyle kurulduğu bir karşı karşıya gelişle inşa edilmelidir. Bu "halk" ampirik bir gönderge veya sosyolojik bir kategori olarak an-

laşılmamalıdır. "Halk" heterojen talepler arasındaki bir "eşdeğerlik" zincirinden doğan söylemsel bir inşadır. Bu heterojen taleplerin birliği, bir radikal demokrat yurttaş kavrayışıyla ve oligarşiye, yani yapısal olarak demokratik projenin hayata geçirilmesine engel oluşturan güçlere karşı ortak bir karşı çıkışla özdeşleşme sayesinde sağlama alınır.

Şu gerçeğin altını çizmiştim: Sol popülist stratejinin amacı bir "popülist rejim"in tesis edilmesi değildir. Amaç, liberal demokrat işleyiş alanında yeni bir hegemonik oluşumu tesis etmek için politik bir taarruz başlatmaya mütemayil kolektif bir özne inşa etmektir. Bu yeni hegemonik oluşum demokrasinin kurtarılması ve derinleştirilmesi için gerekli koşulları yaratmalıdır fakat ulusal bağlamın çeşitliliğine uygun olarak bu işlem farklı biçimler alacaktır.

Tam teşekküllü bir politik program değil, politik sınır inşasının belirli bir stratejisini öneriyorum. Sol popülist bir stratejiyi benimseyen parti ve hareketler farklı güzergâhları takip edebilir; aralarında farklılıklar olacaktır ve kendilerini "sol popülist" olarak tanımlamaları da şart değildir. "Sol popülist" olarak adlandırılabilecekleri düzey analitiktir.

Bu sol popülist stratejinin, politikayı emek-sermaye çelişkisine indirgemeye devam eden ve sosyalist devrimin vasıtası olarak sunulan işçi sınıfına ontolojik bir ayrıcalık atfeden solun bazı kesimleri tarafından hatalı görülmesi beklenebilir. Bu stratejiyi şüphe yok ki "burjuva ideolojisi"ne bir teslimiyet olarak görecekler. Benim şiddetle karşı çıktığım politika kavrayışından ileri gelen söz konusu eleştirilere cevap vermenin hiçbir anlamı yok.

Gelgelelim dikkate almaya değer başka tür itirazlar var. Batı Avrupa'da "popülizm" tabirinin taşıdığı olumsuz çağrışım göz önünde bulundurulduğunda, popülizm tabirini, farklı bir adlandırmayla muhtemelen daha kolay kabul görecek bir politika türünü nitelendirmek için kullanmanın

uygun olup olmadığı bazı çevrelerde kuşkuyla karşılanıyor. Neden popülist deniyor? Bununla elimize ne geçiyor? Bu olumsuz çağrışımın Avrupa bağlamında geçerli olduğuna ve daha önce belirttiğim gibi, post-politik statükoyu savunanların "neoliberal küreselleşmenin alternatifi yok" iddialarına meydan okuyan tüm güçleri itibarsızlaştırma girişimiyle uyumlu olduğuna dikkat çekmek isterim. Bu tür küçümseyici bir etiketleme söz konusu tüm hareketleri demokrasiye bir tehdit olarak sunmaya hizmet eder. Gelgelelim, başka bağlamlarda "popülist hareketler", Michael Kazin'in *The Populist Persuasion*[1] [*Popülist İkna*] adlı kitabında anlattığı, demokrasiyi güçlendirmeyi hedefleyen ilerici politikaları savunmuş, 1891'de ABD'de kurulan Halk Partisi örneğinde olduğu gibi, olumlu anlamda ele alınmıştır. Halk Partisi çok uzun ömürlü olmadı fakat savunduğu politikalar liberallerce benimsendi ve bu politikaların Yeni Düzen'de [*New Deal*] önemli etkisi oldu.

Sonradan Birleşik Devletler'de şu anki önemli sağ popülist oluşumların varlığına rağmen, popülizm tabiri, bugün Bernie Sanders'ın politikalarının geniş çapta takdir görmesinden anlayabileceğimiz üzere –ki onun stratejisi de açık bir biçimde sol popülisttir–, olumlu anlamda kullanımlara açıktır.

Popülizmin demokrasiyi güçlendirmek için bir politik strateji sunabileceğini kabul ettiğimizde, neoliberal düzenin karşısında karşı hegemonik politika biçimleri belirlemeyi mümkün kılması için şu anki Batı Avrupa konjonktüründe popülizm ifadesini olumlu bir yönden yeniden anlamlandırmanın önemini tahayyül etmeye başlayabiliriz. Postdemokratik bir momentte demokrasinin radikalleştirilmesi ve iyileştirilmesi gündemdeyse, demokrasinin temel bir bo-

1 Michael Kazin, *The Populist Persuasion: An American History* (New York: Basic Books, 1995).

yutu olarak *demos*u vurgulamasıyla popülizm, konjonktüre uyumlu politik mantığı vasıflandırmak için birebirdir. Popülizm, halk ve oligarşi arasına politik bir sınır çekme ihtiyacının altını çizen bir politik strateji olarak anlaşıldığında, demokrasiyi konsensüs ile özdeşleştiren post-politik görüşe meydan okur. Üstelik, demokratik taleplerin eklemlenmesi olarak yorumlanan kolektif bir iradenin inşasına gönderme yaparak kolektif politik özneyi ayrıcalıklı bir biçimde "sınıf" üzerinden tasavvur etmektense, heterojen mücadelelerin çeşitliliğini hesaba katma ihtiyacını kabul eder.

Popülist stratejinin bir diğer belirleyici veçhesi –sol politikanın geleneksel biçimleri bu veçheden genellikle yoksundur– politik özdeşleşme biçimlerinde duygulanımsal boyutun rolünü tanıması ve ortak duygulanımların harekete geçirilmesinin önemini kabul etmesidir. Bütün bu sebeplerden ötürü, yeni bir hegemonik oluşumu tesis etme mücadelesinde, "popülist" bir stratejiyi sahiplenmek elzemdir.

İyi ama neden "sol" popülizm diye adlandırıyoruz bunu? Aslına bakarsanız bu soruyu, demokrasinin radikalleştirilmesi amacıyla popülist bir stratejinin teşvik edilmesine dair ihtiyaçta hemfikir olan, ancak onu "sol" diye nitelendirmenin uygun olup olmadığını sorgulayan birkaç insan gündeme getiriyor. Bu soruyu soranların kimisi "demokratik" popülizm, kimisi de "ilerici" veya "hümanist" popülizm sıfatlarını kullanmayı uygun buluyor. Popülizmin önüne "sol" sıfatını koymayı reddetmenin genelde iki nedeni var. Birincisi, genellikle "sol" ile özdeşleştirilen sosyal demokrat partilerin neoliberalizm ile olan muhabbeti nedeniyle, sol gösterenin tamamen itibarsızlaşması ve bütün ilerici çağrışımlarını yitirmiş olmasıdır. "Gerçek" solu temsil ettiğini iddia eden bir diğer sol tiple özdeşleştirilmeyi istememeleri nedeniyle, popülist stratejiyi savunanlar "sol" etiketini bir kenara bırakmayı tercih eder. "Sol"un şu an ihtiva ettiği anlama

bakılırsa, popülist stratejinin ayırt ediciliğinin altını çizmek isteyenlerin endişelerini ben de taşıyorum ama sol *popülizm*den söz etmenin solun alışılageldik anlamıyla araya bir mesafe koymak için kâfi geleceğine inanıyorum.

Sol ifadesinin bir kenara bırakılması için diğer neden ise solun popülist stratejinin enine kesen özelliğiyle uyumlu olmaması. Genellikle, "sol"un belirli sosyoekonomik kesimlerin çıkarlarını dillendirdiği ve popülist stratejiye göre kolektif iradenin inşasında içerilmesi gereken taleplere aldırmadığı öne sürülür. Bunun çok daha kıymetli bir itiraz olduğunu düşünüyorum. Gerçekten de sol düşünce muayyen toplumsal grupların çıkarlarını temsil etmek gibi sosyolojik bir perspektiften kurulduğunda, heterojen demokratik taleplerin eklemlenmesi sonucu bir "biz"i, yani "halk"ı ehliyetlendirmeye elverişli değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse popülist politik sınırı geleneksel sağın ve solunkinden ayırt eden, önceki politik ortaklıklardan bağımsız olarak halka dayalı bir çoğunluk yaratma hedefiyle "halk"ın yatay biçimde inşasıdır.

Böyle bakılınca, Podemos gibi hareketlerin "ne sol ne de sağ"da durduklarını iddia etmeleri anlaşılır hale gelir; "üçüncü yol"cu bir tarzda, sınır çizmeyen bir politikanın peşinde koşmak bakımından değil, sınırı farklı bir anlamda çekmek bakımından... Sorun, böyle bir konumun "halk"ın inşa edildiği partizan tarzı belirginleştirmeyerek kendi politik yönelimini açık bir biçimde ortaya koymamasıdır.

"Sol" popülizmden, "sol"un bir diğer anlamına, yani solun aksiyolojik boyutuyla ilgili olan ve savunduğu eşitlik ve sosyal adalet değerlerine işaret eden anlamına referansla söz etmenin politik belirsizlikten kaçınmak açısından önemli olduğunu düşünüyorum. Radikal demokrasiyi hedefleyen popülist bir stratejinin oluşturulmasında arka çıkılmasını çok önemsediğim bir boyuttur bu. "Halk"ın farklı yollardan

inşa edilebileceğinin ve sağ popülist partilerin de bir "halk" inşa ettiğinin farkına varıldığında, ne tür bir halk inşasının hedeflendiğini belirtmek, son derece *politik* gerekçelerle, olmazsa olmazdır. Miadını doldurduğuna dair tüm iddialara karşın "sol" ve "sağ" metaforları politik söylemde, Batı Avrupa toplumları için kilit önemdeki sembolik araçları tayin etmeye devam ediyor ve ben onları kaldırıp bir kenara atmayı mantıklı bulmuyorum. Gerekli olan bu değil, karşı karşıya gelmenin politik doğasını yeniden kurmak ve sola yeniden bir anlam atfetmektir.

Sağ/sol ayrımını, hem bir yarık hem de bir sınır olarak gözümüzde canlandırabiliriz. Post-politik çağımızda sağ ile sol arasındaki fark genellikle bir "yarılma" yönünden tasavvur edilir – yani, sadece konum farkına işaret eden fakat bir antagonizm tarafından yapılandırılmayan bir bölünme çeşidi. Sağ/sol ayrımı bu şekilde anlaşıldığında, demokrasiyi radikalleştirme projesine elverişli olamaz. Bu farkın hakkını vererek politik bir yoldan oluşturulması ancak ve ancak ayrı ayrı konumlar arasındaki antagonizmin varlığını ve bir "merkez konum"un olanaksızlığını gösteren sınır olarak tasavvur edildiğinde mümkün olur. Bu "sınır etkisi"nin "ilerici" ve "demokratik" popülizm kavramlarıyla ifade edilmesinin daha güç olduğuna ve "sol" popülizmin halk ve oligarşi arasındaki bir antagonizmanın varlığını daha açık bir biçimde ön plana çıkaracağına inanıyorum. Kaldı ki böyle bir şey olmadan hegemonik bir strateji oluşturulamaz.

Popülist momenti demokrasiye yalnızca bir tehdit olarak algılamak yerine, onun demokrasinin radikalleştirilmesi için bir fırsat sunduğunun da ivedilikle farkına varmak gerekir. Bu fırsatı kaçırmamak için politikanın partizan bir doğaya sahip ve "biz"-"onlar" arasında bir sınır inşasına muhtaç olduğunu kabul etmek şarttır. Yalnızca demokrasinin agonistik vasfını yeniden kurarak demokratik ide-

allerin derinleştirilmesine yönelik duygulanımları harekete geçirmek ve kolektif bir irade yaratmak olanaklıdır. Peki bu proje başarılı olur mu? Kuşkusuz garantisi yok, fakat mevcut konjonktürün sunduğu fırsatı tepmek de çok ciddi bir hata olur.

Kuramsal İlave

Özcülük karşıtı bir yaklaşım

Politik olanın etkinlik alanını tasavvur etmek için iki yol vardır. Birleştirici görüş bu alanı, birlikte hareket etme ve özgürlük alanı olarak görür. Ayrıştırıcı görüş ise bu alanı çatışma ve antagonizm alanı olarak düşünür.[1] Benim düşüncem ayrıştırıcı görüşten yanadır ve ilhamını *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de geliştirilmiş bir kuramsal yaklaşımdan alır. Kitap, politik olan [*the political*] meselesinin üzerine eğilmek için iki anahtar kavramın gerekli olduğunu öne sürüyordu: "antagonizm" ve "hegemonya".[2] Her iki kavram da, kendini antagonizmin her daim mümkün olmasında dışavuran bir radikal olumsuzluk boyutunun varlığına dikkat

1 Birleştirici ve ayrıştırıcı görüşler arasındaki böyle bir ayrımı Oliver Marchart önerir: *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007), s. 38-44.

2 Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, karton kapaklı baskı (New York ve Londra: Verso, 2014) [Türkçesi: *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, çev. Ahmet Kardam, İletişim, İstanbul, 2. baskı, 2012].

çeker. Bu, toplumun tümden bütünleştirilmesine engel olur, bölünme ve iktidarın ötesinde bir toplumun mümkün olduğunu reddeder.

Toplum, amacı bir olumsallığın bağlamında düzen tesis etmek olan bir dizi hegemonik pratiğin mahsulü olarak görülmelidir. Toplum, "tortulaşmış" pratiklerin sahasıdır – bu pratikler, olumsal bir biçimde oluşturulmuş politik kurumları var eden eylemi perdeleyen ve sanki kendi kendisini temellendiriyormuş gibi kabul edilen pratiklerdir. Her toplumsal düzen, amacı bir olumsallığın bağlamında düzen tesis etmek olan hegemonik pratiklerin gelip geçici ve kararsız eklemlenmesidir. Hegemonik pratikler, eklemleme pratikleridir. Verili bir düzenin yaratılması ve toplumsal kurumların anlamının sabitlenmesi bu eklemlenme pratikleri sayesinde gerçekleşir.

İşler şimdi olduğu gibi değil, başka türlü de yürüyebilirdi. Her düzen diğer olasılıkların dışarıda bırakılması üzerine temellenir, daima iktidar ilişkilerinin muayyen bir kurulumunun ifadesidir ve nihai bir rasyonel zeminden yoksundur. Doğal gibi görünen düzen, onu vücuda getiren pratiklerin haricinde daha derin bir nesnelliğin tezahürü olamaz asla. Bu sebeple var olan her düzen, karşı hegemonik pratiklerin, yani başka bir hegemonya biçimi kurmak amacıyla var olan hegemonyanın eklemlenişini parçalarına ayırmaya teşebbüs eden pratiklerin meydan okumasına açıktır.

Özcülük karşıtı yaklaşımın ikinci önemli prensibi, toplumsal failin asla kapalı bir farklılıklar sistemine tamamen sabitlenemeyen bir "söylemsel konumlar" yekûnu tarafından kurulmasıdır. Aralarında zorunlu bir ilişkinin değil, sabit bir yerinden etme ve üstbelirleme hareketinin bulunduğu bir söylem çeşitliliği tarafından inşa edilir toplumsal fail. Haliyle bu tür bir çoklu ve çelişkili özne "kimliği" her zaman olumsal, kararsız ve geçici olarak bu söylemlerin kesişiminde sabitlenir ve özgül özdeşleşme biçimlerine tabidir.

Bu nedenle toplumsal failden, sanki bütünleşmiş, homojen bir varlıkmış gibi söz edemeyiz. Bilakis, toplumsal faile, onun çeşitli söylemsel oluşumların içerisinde kurulmasını sağlayan farklı özne konumlarına bağlı bir çoğulluk olarak yaklaşmalı ve onun farklı özne konumlarını kuran söylemler arasında *baştan*, zorunlu bir ilişki olmadığını kabul etmeliyiz. Lakin bu çoğulluk, bir özne konumları çoğulluğunun bir arada varoluşunu değil, daimi olarak bir konumun diğer konumlar tarafından yerinden edilişini ve üstbelirlenmesini ihtiva eder ki bu da bütünleştirici etkinin, açık ve kararlaştırılmış sınırların tanımladığı bir alanın içerisinde meydana getirilmesini mümkün kılar.

Dolayısıyla bir çift hareket söz konusudur: bir yanda, bir dizi konumun evvelden kurulmuş bir noktanın çevresinde sabitlenmesine engel olan merkezsizleştirici bir hareket; diğer yanda, bu sabitsizliğin gereği olarak, karşı hareket – gösterenin etkisi altındaki gösterilenin akışını sınırlandıran kısmi sabitlemelerin ve düğüm noktalarının kurulması. Lakin bu sabitsizlik/sabitleme diyalektiği yalnızca sabitlik önceden belirlenmiş değilse olanaklıdır çünkü öznelliğin merkezinin olmaması, öznenin özdeşleşmelerinden önce gelir. Bu sebeple öznenin tarihini özdeşleşmelerin tarihi olarak düşünmeliyiz. Özdeşleşmelerin tarihinden muaf bir kimlik olamaz.

Özne konumları arasında zorunlu, *baştan* bir bağın mevcudiyetini reddetmek, onların arasında tarihsel, olumsal ve değişken bağlar tesis etmeye dair kararlı bir çabanın olmadığı anlamına gelmez. "Eklemleme" denen şey, çeşitli konumlar arasında olumsal, önceden kararlaştırılmamış bir ilişki tesis eden bağ çeşididir. Farklı özne konumları arasında zorunlu bir bağ olmasa da, politikanın alanında her zaman farklı duruş noktalarını [*standpoints*] eklemlemeye çalışan söylemler bulunur.

Bu sebeple, her özne konumu, onu durmaksızın yıkan ve dönüştüren eklemleyici pratiklerin çeşitliliğine teslim olduğuna göre, esasen kararsız bir söylemsel yapının içerisinde kurulur. İşte bu nedenle diğerleriyle bağı koşulsuz olarak garanti altına alınmış bir özne konumu olamaz. Dolayısıyla tümden ve kalıcı bir biçimde edinilebilecek toplumsal kimlik diye bir şey söz konusu değildir.

Agonistik bir demokrasi kavrayışı

Hegemonya ve Sosyalist Strateji'den sonra, antagonizmin ortadan kaldırılamazlığını ve politikanın hegemonik doğasını açıklayabilmek için, demokratik politikanın alternatif bir modelini detaylandırmaya ciddi mesai harcadım.[3] Şu soru(n)ların üzerine gitmiştim: Bizim hegemonik yaklaşımımızın işleyiş alanı içerisinde demokrasi nasıl tahayyül edilebilir? Demokratik bir düzen rasyonel bir çözümü bulunmayan çatışmaların varlığını nasıl kabul edebilir ve onun varlığıyla nasıl yaşamını sürdürebilir? Demokrasiyi, tam göbeğinde çatışan hegemonik projelerin karşı karşıya gelişine izin verir bir biçimde nasıl düşünebiliriz?

Benim bu sorulara yanıtım agonistik demokrasi modelidir. Benim nazarımda bu model, hegemonik projeler arasında demokratik bir karşı karşıya geliş olanağını gözümüzde canlandırmamız için gerekli analitik çerçeveyi sağlar. Çok uzatmadan açıklayayım.

3 Bu agonistik kavrayışı geliştirdiğim kitaplarım şunlardır: *The Return of the Political* (New York ve Londra: Verso, 1993, gözden geçirilmiş baskı 2005) [Türkçesi: *Siyasetin Dönüşü*, çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çolak, Epos, Ankara, 2008]; *The Democratic Paradox* (New York ve Londra: Verso, 2000, gözden geçirilmiş baskı 2009) [Türkçesi: *Demokratik Paradoks*, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, Epos, Ankara, 3. baskı, 2015]; *On the Political* (Abingdon, UK: Routledge, 2005) [Türkçesi: *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratip, İletişim, İstanbul, 2010] ve *Agonistics: Thinking the World Politically* (New York ve Londra: Verso, 2013) [Türkçesi: *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, çev. Murat Bozluolcay, İletişim, İstanbul, 2015].

"Politik olan" boyutu kabul ettiğimizde, çoğulcu liberal demokrasi açısından temel zorluklardan biri, insanların birlikte yaşamasını mümkün kılmak için insan ilişkilerinde var olan potansiyel antagonizmi etkisizleştirmektir. Doğrusunu söylemek gerekirse asıl soru dışlama olmadan erişilebilen bir konsensüse nasıl varılacağı değildir çünkü bu, "onlar"a karşılık gelmeyen bir "biz" inşasını gerektirirdi. Bu ihtimal dahilinde değildir çünkü "biz"in inşasının olmazsa olmaz koşulu, "onlar" diye bir sınırın çekilmesidir.

Bu sebepten liberal demokrat bir rejimde mühim olan mesele, politika açısından kurucu olan biz-onlar ayrımının çoğulculuğun tanınmasıyla uyumlu bir biçimde nasıl tesis edileceğidir. Önemli olan, çatışma baş gösterdiğinde, çatışmanın bir "antagonizm" (düşmanlar arasındaki mücadele) değil, "agonizm" (hasımlar arasındaki mücadele) biçimini almasıdır. Agonistik karşı karşıya geliş, antagonist karşı karşıya gelişten farklıdır. Farkı muhtemel bir konsensüse yer vermesinden kaynaklanmaz. Rakibi ortadan kaldırılması gereken bir düşman değil, varlığı meşru kabul edilen bir hasım olarak hesaba katması hasebiyle farklıdır. Düşüncelerine karşı hararetli bir mücadele verilir ancak düşüncelerini savunma hakkı asla tartışma konusu yapılmaz. Gelgelelim düşman *kategorisi*, çoğulcu bir demokrasinin esasını teşkil eden çatışmacı konsensüsü reddetmelerinden ötürü agonistik mücadelenin bir parçasını oluşturamayanlar açısından elverişli olmaya devam ettiği için ortadan kaybolmaz.

Çoğulculuğun sınırları meselesi, bu yüzden, demokrasi açısından hayati bir meseledir. Bu meselenin üzerine gitmeden yol alamayız. Agonistik perspektif, toplumsal bölünmenin kurucu karakterini ve nihai uzlaşmanın olanaksızlığını savunmasından ötürü demokratik politikanın partizan karakterde olması gerektiğinin farkındadır. Bu karşı karşıya

gelişi bir dost-düşman biçiminde değil de –çünkü bu bir iç savaşa neden olabilir– hasımlar üzerinden tahayyül ederek böyle bir karşı karşıya gelişin demokratik kurumlar içerisinde vuku bulmasına imkân tanır.

Liberal demokrasi kuramcılarının çoğu bu zaruri karşı karşıya gelişi, çoğulculuğu yetersiz bir biçimde tahayyül etmeleri nedeniyle, sakınılması gereken bir şey olarak görür. Bu kuramcılar değerlerin ve perspektiflerin çokluğunun bir arada var olduğu bir dünyada yaşadığımızın ve her birimizin bu değer ve perspektiflerin tamamını ampirik nedenlerden ötürü benimseyebilmesinin imkânsız olduğunun farkında olmakla beraber, bu perspektif ve değerlerin bir araya getirildiğinde ahenkli ve çatışmasız bir yekûn oluşturacağını düşünür. Bu tarz bir düşünüş, haliyle, bütün bakış açılarını uzlaştırmanın olanaksızlığından ileri gelen çoğulculuğun kaçınılmaz olan çatışmacı doğasını hesaba katmaktan acizdir ve işte bu nedenle politik olanı antagonist boyutunda olumsuzlamaya yazgılıdır.

Agonistik mücadelede söz konusu olan, tamamıyla iktidar ilişkileri kurulumudur. Bir toplumsal düzeni ve iktidar ilişkilerinin inşa ettiği hegemonya türünü bu kurulum yapılandırır. Asla rasyonel bir biçimde uzlaştırılamayacak çatışma halindeki hegemonya projelerinin karşı karşıya gelişi söz konusudur. Antagonist boyut, o halde, daima mevcuttur ancak prosedürleri hasımları tarafından onaylanan bir karşı karşıya geliş sayesinde sahneye çıkar. Liberal modellerin tersine, böylesi bir agonistik perspektif, her toplumsal düzenin politik olarak kurulduğu ve hegemonik müdahalelerin gerçekleştiği zeminin asla yansız olmadığı, daima önceki hegemonik pratiklerin ürünü olduğu gerçeğini dikkate alır. Kamusal alanı, nihai bir uzlaşma olanağının yokluğunda, hegemonik projelerin bir diğeriyle karşı karşıya geldiği muharebe alanı olarak görür.

Antagonizm (dost-düşman ilişkisi) ve *agonizm* (hasımlar arasındaki ilişki) arasındaki ayrım, demokrasi kuramcılarının çoğunun inandığının aksine, demokratik bir düzenin tesisini gözümüzde canlandırmak için niçin antagonizmin ortadan kaldırılamazlığını reddetmenin elzem olmadığına dair bir anlayışa kapı aralar.

Agonistik karşı karşıya gelişin, demokrasiye bir tehdit oluşturması şöyle dursun, aslında demokrasinin varlığının mutlak koşulu olduğunu öne sürüyorum. Demokrasi, şüphesiz, kendisinin meşruluk ilkelerini oluşturan etik-politik değerlere ve içine bu değerlerin kazındığı kurumlara bağlılığa ilişkin belli başlı konsensüs biçimleri olmadan hayatta kalamaz. Lakin çatışmanın agonistik bir biçimde ifade edilmesine de alan açmak zorundadır ki bu da yurttaşların gerçek alternatifler arasında seçim yapma imkânına sahip olmasını gerektirir. İyi işleyen bir demokrasi için demokratik politik konumların karşı karşıya gelmesi icap eder. Aksi takdirde tartışmaya kapalı ahlâki değerler veya özcü özdeşleşme biçimleri arasında bir karşı karşıya gelişin bu demokratik karşı karşıya gelişin yerine geçeceği bir tehdit her zaman söz konusu olacaktır.

Chantal Mouffe'la Sol Popülizm Üzerine Söyleşi: "Devrimci Reformist Bir Sosyal Demokrat"

AHMET İNSEL

• *Başlığı* Sol Popülizm *olan bir kitaba, amacının var olan birçok popülizm tanımına yeni bir tanım ilave etmek olmadığını belirterek başlıyorsun. Neden böyle bir önlem alma ihtiyacı duydun?*

– Popülizmin var olan, tanımlanacak bir şey olmadığı kanaatindeyim. "Popülizm nedir?" konusunda yapılan yayınların hacmi inanılmaz boyutlara ulaştı. Bence bu doğru bir soru değil. Her şeyden önce popülizmin bir isim olarak, bir öze atıfta bulunarak kullanılmaması gerektiğini düşünüyorum. Bu kavram bir sıfat olarak kalmalıdır. Örneğin ben popülist stratejiden bahsediyorum. *Sol Popülizm* bir politik müdahale kitabı, politik bir yaklaşım. Sosyolog değilim. Siyaset felsefecisiyim ama benim siyaset felsefesi yapma biçimim bu. Althusser Makyavel'i "konjonktür hakkında değil, konjonktürün içinde analiz" yapan birisi olarak tarif eder. Benim de tarzım bu. Örneğin normatif siyaset felsefesine karşı hep son derece eleştirel olmuşumdur. Dünyanın nasıl olması gerektiğini söyledikten sonra, oraya nasıl varılır sorusu gelince, "onu bilmem o konu siyasetçilerin işi" di-

yen yaklaşım beni ilgilendirmiyor. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'den[1] beri çalışmalarımız hem kuramsal hem politik içerikte oldu. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de amaç o dönemde solun, sosyal demokrat solun ve Marksist solun, toplumsal hareketlerin taleplerini anlama kapasitesini genişletmekti. Bir sorundan hareket edip, o sorunun çözülmesinin karşısındaki engeller nelerdir sorusunu yanıtlamak oldu hep amacımız. Bütün kitaplarım belli bir konjonktürü inceler, o konjontürün içinden konuşur. Elbette kuramsal öğeleri kullanıyorum ama hep içinde bulunulan konjonktürü anlamayı ve buna nasıl müdahale edilebilir sorusunu yanıtlamayı amaçladım bu kitaplarda.

• *Popülist moment veya popülist konjonktür* Sol Popülizm'*in çıkış noktası. Konjonktürü tarif ederken, onu popülizm olarak isimlendiriyorsun bir yandan da. Bugün sol popülizmi öne çıkarmanın gerekçesi ne?*

– Sol popülizmi ele almamın nedeni, şu anda özellikle Batı Avrupa'nın son derece önemli bir konjonktür içinde bulunmasıdır. Diğer bölgelerle ilgili bir iddiam yok, her yerde geçerli çözümlemeler önerme iddiasında değilim. Kitap şu âna kadar on sekiz dile çevrildiğine göre, demek ki Batı Avrupa dışında da benzer sorular soruluyor ama hem Çin'de hem Latin Amerika'da aynı politik müdahalelerin geçerli olacağı kanaatinde değilim. Hatta post-komünizm sorunsalını da bu inceleme alanına dahil etme taraftarı değilim. Elbette orada da benzer gelişmeler oluyor ama Macaristan'da Orban'la, Polonya'da Kaczyński ile yaşananları sadece Batı Avrupa perspektifi içinde ele almak mümkün değil. Örneğin bu ülkelerde Avrupa Birliği'ne karşı olan mesafeli yaklaşımın arkasında, uzun yıllar Moskova'ya bütünüyle bağlı kalıp, sonra ani-

1 Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. Ahmet Kardam, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

den özgürleşince, yeniden Brüksel'in hâkimiyeti altına girmek istememek refleksi yatıyor. Bunu anlamak lazım. Sergiledikleri milliyetçilik, belli bir konjonktürün ürünü.

Bu kitabı bir aciliyet karşısında yazdım. Hem bir tehlikenin hem bir fırsatın aciliyeti. Neoliberal hegemonyanın krizinin ortasındayız. Wolfgang Streeck, *Satın Alınan Zaman*'da[2] tamamen hemfikir olduğum bir şey söylüyor: bir dönem geçerli olmuş olan neoliberalizmle demokrasi arasındaki uzlaşma artık mümkün değil. Demokrasiyi kurtarmak neoliberal modelle veya kapitalizmin güncel biçimiyle tüm bağları koparmayı gerektiriyor, diyor. Kapitalizmle bağları koparmaktan bahsetmiyor, finans dünyasının hâkimiyetine girmiş, mali kapitalizmin demokrasiyle bütünüyle uyumsuz hale geldiğini belirtiyor. Bence bu esas olarak bir hegemonya krizi. Çok büyük bir ekonomik krizin eşiğinde olduğumuzu düşünmüyorum. Elbette bu da olabilir. Bence önemli olan, neoliberal hegemonyanın takriben 2008'e kadar, neoliberal küreselleşmenin alternatifi olmadığı inancının hâkimiyeti altında, örneğin Fukuyama "tarihin sonu"nu ilan ederken, sosyal demokrat partileri de etkisi altına almış olması. 2008 kriziyle birlikte sorunun kaynağının neoliberalizm olduğu fikri güçlenmeye başladı. Hegemonya krizi baş gösterdi. Bu krizi neoliberalizmin çözebileceğini zannetmiyorum.

• *Sarı Yelekliler hareketi örneğin bu hegemonya krizinin bir tezahürü mü?*

– Evet, Fransa bu bakımdan gerçekten ilginç. Emmanuel Macron'la Sarı Yelekliler arasındaki mücadelede bir uzlaşmaya varılması bana zor gibi gözüküyor. Fransa'da esas sorunun neoliberal gündemin yeteri kadar uygulanmaması olduğu tespitinden hareket ederek Macron iktidara geldi. Hâlâ

2 Wolfgang Streeck, *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi*, çev. Kerem Kabadayı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Fransa'da aşırı bir sosyal demokrat program uygulandığı iddiasıyla, buna karşı model önerdi. İşte bu modele tepki Sarı Yelekliler. Dolayısıyla Macron Sarı Yelekliler'in taleplerini tatmin etme kapasitesine sahip değil.

• *Orta ve alt sınıflara yönelik on milyar euro ilave bütçe harcamasını devreye sokması uzlaşma kapısını aralamaz mı?*

– Yeterli değil. Talepleri tatmin etmesi, uzlaşma alanı bulması zor, hatta imkânsız. Dolayısıyla neoliberalizmle demokrasinin birlikteliğini sağlama koşulları tükendikçe, otoriter bir neoliberalizme doğru gidişin önü açılıyor. Bu mücadelede neoliberal hegemonyanın karşılayamayacağı talepler, velev ki bunlar, örneğin Fransa'da olduğu gibi Ulusal Birleşme Partisi'nin [eski adıyla Ulusal Cephe, aşırı sağ] üzerinden ifade ediliyor olsunlar, bir demokratik nüveyi içlerinde barındırıyorlar. Çünkü neoliberalizmin bir sonucu olan post-demokrasiye karşı, post-demokrasinin iki cephesine, post-politik duruma ve giderek daha zengin olan bir azınlıkla geri kalan arasındaki uçurumun büyümesine karşı direnişler bunlar ama birbirlerinden farklı direnişler.

Hegemonya ve Sosyalist Strateji'de incelediğimiz gibi, bu farklı taleplerin hepsi kaçınılmaz olarak ilerici olmayabilir. İşçi sınıfının bazı talepleri yabancı düşmanı olabilir ama bunun ilerici bir eşdeğerlilik denklemine eklemlenmesini sağlamak önemli. Aksi takdirde Macron'un dayatacağı, "ben ya da faşistler" ikileminin hep esiri oluruz. Böyle bir ikilem tuzağına yakalanmak sol için korkunç bir durum. Solda olmak, başka bir alternatifin de olduğunu, bunun neoliberal sözde demokrasiyi savunmak değil, bu durumu sol popülist bir perspektiften hareketle sorgulamanın mümkün olduğunu göstermektir. Bütün bu talepleri, direnişleri, demokrasinin radikalleştiği bir çıkışa doğru yönlendirmektir. Adı illiberal demokrasi veya neoliberal demokrasi de olsa, bunların hep-

si otoriter rejimlerdir. Bu durumda bu hegemonya krizinden çıkışın iki yolu var. Aralarında farklar olsa da hepsinin merkezinde otoriterliğin olduğu bir çıkış ya da demokrasinin radikalleştirilerek yeniden ele geçirildiği alternatif çıkış.

• *Kitapta bu popülist konjonktüre, siyasi parti ve hareketlerden daha fazla önem veriyorsun. Bu popülist momenti çözümlemende öne koyuyor, sonra partilerin, toplumsal hareketlerin bu konjonktürde alternatif politikalar üretebileceğini ima ediyorsun. Sana göre siyaseti yapma, siyasalı düzenleme faaliyeti siyasal momente veya konjonktüre göre ikincil mi? Şöyle sorayım: Örneğin ortada siyasi parti ve hareketler yoksa popülist konjonktürde ne yapılabilir? Çünkü bu konjonktürü biz yaratmıyoruz. Konjonktür olgunlaşıyor, ortaya çıkıyor.*

– Evet ortaya çıkıyor ama bunun olgunlaşmasına katkıda bulunabiliriz. Siyasi konjonktür bizim dışımızda oluşan bir doğal afet değil.

• *Örneğin 2008 krizi neoliberal hegemonya içinden ortaya çıktı.*

– Evet ama kitapta da ele aldığım gibi, post-politikanın eleştirisi daha önce başlamıştı ve bunu esas olarak sağ popülist partiler dile getiriyorlardı. Bu sorgulama o cepheden yapılmaya başlanmıştı. İlginç olan, *Dünyayı Politik Düşünmek*'te[3] ele aldığım gibi, –bu kitap başka bir konjonktüre, meydan hareketleri konjonktürüne aittir–, sol hareketlerin içinden de post-politikanın sorgulanmaya başlanması. Indignados, Occupy Wall Street, vb... Ama popülist moment bu değil. Ernesto Laclau popülizmin bir rejim olmadığını, bir ideoloji olmadığını, özgül bir içeriği olmadığını belirtip, popülizmi bir siyasal sınır oluşturma, sınır çizme bi-

3 Chantal Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, çev. Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

çimi olarak tanımlar. Popülizm siyasal bir sınır inşa etmek için yürütülen bir söylemsel stratejidir. Bu sınır çizme konusu çok önemli. Post-politikayı tanımlayan şey sınırın ortadan kalkmasıdır. Üçüncü yol yaklaşımının tipik sloganı olan "sağ-sol farkı bitti" gibi. Buna karşı popülizm aşağıdakiler ve yukarıdakiler ayrımı üzerine siyasi sınırı çizer. Müesses nizama karşı halk gibi. Bu nedenle bu konjonktürde, sınırı Marksist gelenek içinde burjuvaziye karşı proletarya, sermayeye karşı emek arasında çizmeye çalışan aşırı-sol partilerin başarı şansı yok. Bunun yerine neoliberal kurumlara karşı halk biçiminde bu sınır çizilebilir. Bu durumda da halkı nasıl kuracaksın? Halk ne? Oligarşiye karşı, neoliberalizme karşı olanlar, aşağıdakiler. Bu sol popülist bir yaklaşımdır. Ya da etnik-milliyetçi bir tarzda, Marine Le Pen'in yaptığı gibi sağ popülist tarzda da siyasi sınır çizilebilir. Popülist moment olarak adlandırdığım durum, kurulu düzene yönelik bir dizi eleştirinin, sorgulamanın, aşağıdakiler ve yukarıdakiler, halk ve müesses nizam biçiminde karşı karşıya getirildiği bir siyasi sınırın oluşturulmasına yönelmesidir.

• *Geleneksel siyasal parti ve toplumsal hareketler böyle bir siyasi sınır oluşturma kapasitesine sahip değiller mi?*

– Hayır. Bu nedenle sosyal demokrasi bütünüyle başarısız oldu son dönemde. Bir istisna –ve bu anlamlı– Corbyn'in İngiliz İşçi Partisi içinde yaptığı gibi, bir sol popülist stratejiyi hayata geçirmeye başlaması.

• *Podemos'un kurucularından İñigo Errejón'la senin fikir teatisinde bulunduğunuz kitapta* (Construir Pueblo/Bir Halk İnşa Etmek)*, Errejon sol sıfatının kullanılmasına karşı çıkıyor. Sen ise kullanılmasına önem veriyorsun. Errejon'a göre, sen Fransa geleneği içinden konuştuğun için sol nitelemesine önem vermeye devam ediyorsun.*

– Íñigo ile aramızdaki bu konuda temel bir anlaşmazlık olmadığını düşünüyorum. İyi hatırlamıyorum ama kitapta ben de ona "Bunu İspanya için de söyleyemezsin," dedim. Hele şimdi, İspanya'da da bir aşırı sağ partinin ortaya çıkmasından sonra, sağ-sol farkı orada da daha fazla anlamlı hale geldi. Daha önce, "halkı savunmak" stratejisi İspanya'da belki neredeyse otomatik olarak benim sol strateji olarak tanımladığım bir strateji tınısı veriyordu. Íñigo'nun çok haklı olarak belirttiği gibi, İndignados hareketi hiçbir zaman kendini sol olarak tanımlamadı. Sol sıfatı o kadar değer kaybetmişti ki İspanya'da, "sözde sol" tabiri revaçtaydı. Indignados içinde, gençler arasında sol o kadar prestij ve değer yitirmişti ki, Podemos ortaya çıkarken, "biz hakiki soluz" iddiasında bulunmanın yanlış olacağı tespitinden hareket etti. Bu Fransa'da Mélenchon [Boyun Eğmeyen Fransa hareketinin kurucusu ve lideri] için de geçerli. O da sol kelimesini kullanmak istemiyordu. Popülistiz demek yeterli, diyordu Íñigo. Bense Fransa'da sadece bunu söylemek yeterli değil, çünkü Marine Le Pen de bir halk inşa ediyor deyince, haklısın ama ben İspanya için konuşuyorum diye yanıtlıyordu.

• *İspanya'da da durum değişti. Sadece Vox adlı aşırı sağ hareket çıkmadı, Podemos'un da stratejisi değişti. İkiye bölündü.*

– Evet bölünmeden sonra Podemos bir bakıma Izquierda Unida'nın [Birleşik Sol] bir şubesi oldu. Pablo Iglesias ve Íñigo arasındaki ayrılığın nedeni bu ittifak. Íñigo buna karşıydı. Özgüllüğümüzü yitireceğiz diyordu ama ilk başta bu ittifakı kerhen kabul etti, çünkü solun birliği konusunda çok güçlü bir talep, bir baskı vardı. Íñigo, kendimizi sol olarak tanımlarsak bizi otomatik olarak aşırı sola yerleştirirler, ama biz aşırı sol değiliz, diyordu. Haklıydı ve benim için önemli bir karşı çıkış bu. Sol popülizm aşırı solda konumlanmak demek değil. Bugün Mélenchon'u aşırı solda tanım-

lamak saçma. İtalya'da da sol popülizm yaklaşımını benimsemiş bir hareket var, Senso Comune, onlar da ilerici popülizm, demokratik popülizm tabirlerini tercih ediyorlar. Bana pek anlamlı gelmiyor.

• *Errejo da demokratik popülizm tabirini kullanıyor. Bir de yatay popülizmi.*

– Yataylık meselesi başka bir şey. Daha ilginç bir noktaya işaret ediyor. Bence de sol popülizm kaçınılmaz olarak yataydır. Podemos bunu başından beri söyledi. "Biz kendilerini sol olarak tanımlayan, geleneksel olarak sola oy veren kişilere yalnız hitap etmek istemiyoruz; çünkü ömürleri boyunca Halkçı Parti'ye oy vermiş ve şimdi kemer sıkma politikalarından, neoliberalizmden çok çeken bir kesim var ve bunları kazanabiliriz," dediler. Eğer kendimizi sol bir parti olarak tanımlarsak, bu kesimle temas kuramayacağız, bizi baştan dinlemeyecekler, diye düşünüyorlardı. Bu konuda Fransa'da Boyun Eğmeyen Fransa hareketindekilerle de bu konuda çok tartıştım. Sol popülist bir strateji izleyen bir hareket olmak başka, seçmenlere gidip "biz sol popülistiz" demek başka. Bazı durumlarda sol popülist bir strateji uygulamak kendini sol popülist olarak tanımlamamayı gerektirir. Sol popülist bir strateji zorunlu olarak yatay bir boyuta sahip olmalıdır. Bir dizi demokratik talebi birleştirip, bir ortak irade yaratmalıdır. Solun birleşmesi stratejisiyle sol popülist strateji arasındaki fark burada yatıyor. Birincisi, kendini solda tanımlayan insanların toplanmasını, birleşmesini hedefler. Sol popülizm ise sosyal adalet, eşitlik, sol değerler için mücadele edecek biçimde demokratik taleplere ortak bir dil üretmeyi hedefler. Sol değerleri aksiyolojik anlamda kullanıyorum. Sosyolojik anlamda soldan bahsetmiyorum. Değerler olarak soldan bahsediyorum.

• *Tam bu konuda yaygın bir şüphe var. Popülist temaların benimsenmesi, aşırı sağı meşrulaştırıyor, aşırı sağın temalarını sıradanlaştırıyor endişesi. Federico Finchelstein,* Faşizmden Popülizme[4] *kitabında modern popülizmin faşizmden farklı olduğunu ama popülizmin bazı köklerinin faşizm içinde yer aldığını iddia ediyor. Sol popülizmin otoriterizme, otokrasiye doğru kaymasını engelleyen aşılmaz bir duvar var mı? Venezuela'da Chavez sonrasının geldiği durumu önleyecek iç engelleri var mı sol popülizmin?*

– Önce Finchelstein'ın faşizmle popülizm arasında tarihsel bir bağ kurmasına katılmadığımı belirteyim. İlk popülist hareket ABD'de, 19. yüzyıl sonunda çıktı.

• *Esas olarak işaret ettiği Peronizm. Bir post-faşist hareket olarak ele alıyor.*

– Hayır buna hiç katılmıyorum. Popülizmin bu kadar yoğun biçimde olumsuz algılanması, esas olarak Batı Avrupa'ya özgü bir şey. Benzer bir algı ABD'de yok. Bernie Sanders'ın sol popülist olduğu, hiçbir olumsuz çağrışım olmadan dile getiriliyor. Alexandria Ocasio-Cortez için de öyle. Çünkü bir Amerikan popülist geleneği var. Demokratik bir gelenek. Latin Amerika'da da aynı durum geçerli. Popülizme karşı çıkanlar var ama popülizmi olumlu biçimde algılayan çok geniş bir kitle var Latin Amerika'da. Avrupa'daki bu olumsuz çağrışım epey yeni.

• *Sanırım neoliberal söylem popülist sıfatına bütünüyle olumsuz bir anlam yükledi, neoliberalizm açısından ortodoks olmayan politikalara karşı yaptı bunu.*

– Evet tamamen. Bu politikaları gayrimeşru ilan etmek için. Bütün alternatifleri, eleştirileri popülist ilan etti. Bu da

4 Federico Finchelstein, *Faşizmden Popülizme*, çev. Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

etkili oldu. Örneğin Christiane Taubira [2012-2016 arasında Fransa'da Sosyalist hükümette adalet bakanı] ile geçen yıl tartışıyordum. Bütün söylediklerinize katılıyorum ama bunu popülizm olarak tanımlamayın, dedi. Popülizm kavramını olumlu biçimde yeniden anlamlandırmanın gerekli olduğuna inanıyorum. Siyasalın kurulması için gerekli. Sınır olmadan siyasalın var olması mümkün değil. Bu sınırı inşa etmenin biçimleri sandığımız kadar çeşitli değil. Bir Marksist biçim var. Günümüzdeki duruma hiç tekabül etmiyor ama bu demek değil ki emek-sermaye çelişkisi ortadan kalktı. Bu var olan çelişkilerden biri ama toplumdaki tek ve temel çelişki değil. Diğer biçim demokrasinin radikalleştirilmesi stratejisi. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de hiç popülizm kavramını kullanmıyoruz. Orada savunduğumuz bugün sol popülizm olarak tanımlanan şey.

• *Peki sol popülizmin Chavez-Maduro çizgisinin savrulduğu koyu otoriterizme savruluşunu engelleyen ne var? Errejon birçok kez İspanya'da Venezuela örneğinin sırtlarında ağır bir yük olduğunu, insanların Podemos'un İspanya'yı Venezuela'ya benzeteceğinden korktuklarını söylüyor.*

– Evet, dün Temir Porras'la tanıştım. Chavez'e çok yakındı. Bakanlık yaptı. Maduro başkanken başkanlık genel sekreterliğini üstlendi. Şimdi şiddetli bir Maduro aleyhtarı. Chavez'in diktatör olmadığını, kurumlara karşı büyük bir saygı duyduğunu söyledi. Başkanı görevden almak için halk oylaması olanağı anayasaya getirilirken, bunun tehlikeli olacağını söyleyen çevresindekileri dinlemeyip, demokraside risk almaktan kaçınılmaz dediğini aktardı. Chavez büyük iktisat politikası hataları yaptı ama diktatör değildi. Ondan sonrası için aynı şeyi söyleyemem. Yalnız şunu belirtmeliyim. Kitapta da ele aldığım gibi, antagonizm ile agonizm arasındaki fark. Karşı tarafı düşman değil, hasım olarak görmek

ve öyle davranmak. Bunun gerçekleşmesi için senin böyle davranman yetmiyor. Karşı tarafın da oyunu böyle oynaması lazım. Venezuela'da bu hiç gerçekleşmedi. Chavez iktidara gelir gelmez düşman ilan edildi.

• *2002 darbe girişimi iktidara gelmesinden üç yıl sonra...*

– Evet ayrıca melez olarak da dışlandı. Oligarşi Chavez'in meşruiyetini hiç ama hiç kabul etmedi. Darbe girişimi yaptılar. Karşı tarafa düşman olmayan bir hasım olarak davranmak gerekir demek güzel ama karşı taraf sana düşman olarak davranınca ne yapacaksın? Bu durum maalesef otoriterizme sürükleyebiliyor. Bu nasıl engellenebilir, diye sordun? Bilmiyorum. Bütün sorunların çözümü olduğunu düşünmüyorum. Aynı şey Arjantin'de oligarşinin Kirschnerleri hiç kabul etmemesi ve Christina Kirschner'in de onlara düşman olarak davranmaya sürüklenmesi için geçerli. Chavez'le Maduro arasında da otoriterizm açısından büyük fark var.

• *Popülizmin otoriterliğe dönüşmesinde rol alan bir etmen, güçlü liderin varlığı ve konumu. Kitapta liderin illa bir kişi olması gerekmediğini, bunun bir fikir, bir kavram da olabileceğini belirtiyorsun.*

– Ama bir lidere de ihtiyaç var. Örneğin Jeremy Corbyn olmadan İşçi Partisi'nin yeni bir hamle yapması mümkün olmazdı, diyor birçok kişi. Bence bugün sosyal demokrat partilerin önünde kabaca iki yol var. Ya PASOKlaşacaklar ya da Corbynleşecekler. PASOKlaşmanın sonu yok olmak. Corbynleşmek ise sosyal demokrat partinin kapsamlı bir dönüşümü, liberal stratejiden bütünüyle kopmak ve yeni bir siyasi sınır çizmek demek. "Birileri değil, birçokları için", bu yeni bir siyasi ayrım. Bir hasım var. İşçi Partisi şimdi sol popülist strateji izliyor ama kendisini böyle tanımlamak zorunda değil. Sol popülizm bir etiket değil, bir siyasal strateji. Bu stratejinin

kaçınılmaz olarak bir otoriter lidere ihtiyacı yok. Corbyn bir simge aslında. İnsanlar Corbyn'de kendilerini buluyorlar ve otoriterliğin tam tersi bir tavır sergiliyor. Lider şart değil ama bir simgeye, eklemlenmeyi sağlayacak bir ilkeye, bir dizi heterojen talebin yan yana gelmesini sağlayacak ama tek bir dili dayatmayacak bir simgeye ihtiyaç var. Mücadeleler kendi özelliklerini korumaya devam etmeliler. Tek bir dil hepsine dayatılmamalı. Buna karşılık belirli hedef ve amaçlar için bir ortak irade oluşmalı. Bunun için birliği temsil eden bir simgeye, bir ilkeye ihtiyaç var. Bu simge bir lider olabilir, bir mücadele olabilir. Örneğin bugün Arjantin'de, İspanya'da beni çok cezbeden bir feminist hareket var. Bir dizi farklı talebi birleştiriyor. Bu sadece feminist talepleri savunan bir feminist hareket değil. Belki böyle bir feminist hareket birleştirici simge olabilir. Bu simge her ülkedeki toplumsal mobilizasyon biçimlerine göre farklı olacaktır. O ülkedeki konjonktüre göre bazı mücadeleler bu tür birleştirici işlev görebilir.

• *Boyun Eğmeyen Fransa veya İspanya'da Podemos hareketleri için, hareket içinde demokrasi eksikliğinden şikâyet edenler var. Bir de liderlerinin otoriterliği eleştiri konusu yapılıyor. Popülizmlerin lider-halk bütünleşmesi iddiası da otoriterliği besleyen bir olgu. Böyle bir eğilim nasıl engellenebilir?*

– Boyun Eğmeyen Fransa hareketinde bir sorun olduğu doğru. Podemos'ta da bir sorun var. Yatay boyutu zayıf. Podemos'la Barcelona en comú'yu [Müşterek Barselona] karşılaştıralım. İkisi de sol popülist hareketler ama kuruluşları farklı. Podemos küçük bir çekirdekten hareketle, Barcelona en comú ise çeşitli yerel hareketlerin birleşmesiyle kuruldu. Podemos bu sorunun farkındaydı. Dikey örgütlenmeyle yatayı birbirine eklemlemek kolay değil. Toplumsal hareketlerle örgütün gerekli taraflarını eklemlemenin zorluğu bu. Yatay ilişkileri geliştirmek için verilen mücadele is-

ter istemez kurumlaşmaya götürdü Podemos'u. Çünkü gerçekleştirmek istedikleri hedeflere ulaşabilmek için kurumların dışında kalmanın mümkün olmadığını gördüler. Barselona belediye başkanlığına aday oldular filan. Bu kolay olmadı. Toplumsal hareketlerin özerkliği gibi birçok konuda görüşlerini değiştirmek zorunda kaldılar. Bu sancılı bir süreç oldu ama kurumların içinde faal olmak gereğini sonunda kabul ettiler. Ama Barcelona en comú'de, kuruluşundaki özellikler nedeniyle, otoriter eğilimlerin baskın olması riski daha zayıf. Elbette otoriter eğilimin öne çıkması riski her zaman var. Ama bu otomatik olarak gerçekleşecek demek değil. Sol popülizme yöneltilen bir eleştiri, liderin kaçınılmaz olarak otoriterleşeceği. Hayır, bu kaçınılmaz bir sonuç değil. Bu iddiayı sorgulamak gerekiyor. Lider kadar halkın niteliği de belirleyici otoriterleşme açısından.

• *Peki iki tarafın da arkasında "halk" varsa, hem sol partinin hem sağ partinin kendi halkları varsa, bu halkın halka karşı olduğu çatışmadan nasıl çıkılır?*

– Çoğu zaman bu durum iç savaşa götürür. Kuzey İrlanda örneği gibi. Orada iki halktan bahsedebiliriz. Protestan halk ve Katolik halk vardı ve iç savaş çıktı. Bu durumdan çıkışın bir yolu, insanların böyle bir savaştan yorulmalarıdır. İnsanlar birbirlerini öldürmekten yorulabilirler. *Siyasal Üzerine*'yi[5] yazdığımda birçok defa Kuzey İrlanda'ya davet edildim çünkü antagonizmi agonizme dönüştürmek gerektiğini söylediğimde, insanlar bizim sorunumuz da tam bu diyorlardı. Birbirlerini düşman olarak gören iki cemaat halinden nasıl çıkabiliriz? Bunu başardılar sonunda Kuzey İrlanda'da ama çözüm hâlâ çok kırılgan. Şimdi Birleşik Krallığın AB'den çıkışı hazırlıkları bu dengeyi tehdit ediyor. Zanne-

5 Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

diyorum iki çıkış yolu var. Ya insanlar bu çatışmadan yorulup bir uzlaşma aramaya başlayacaklar. Blair'den nefret ediyorum, bir yıkım politikası uyguladı ama İrlanda konusunda attığı büyük adımın önemini takdir etmek lazım. Elbette önkoşul olarak herkese bu çatışmadan bir bıkkınlık gelmiş olduğunu unutmamak gerek. Ya da Lübnan örneğinde olduğu gibi, iç savaşa son vermek için dış müdahale gerekebilir. Lübnan'da Suriye müdahale etti. Dışarıdan yapılan bir otoriter müdahale de bu çözümsüz çatışmayı çözebilir.

• *Çatışma etnik, dinî temelli ayrımlar üzerine kurulduğunda çözüm daha zor. Bir de siyasal olarak ayrılmış iki halkı ele alalım. Örneğin bugün Birleşik Krallık'ta bir Brexit halkı var bir de AB'de kalmak isteyen bir halk var.*

– Bu durumda örneğin tek çözüm kanımca yumuşak bir Brexit.

• *Bu Corbyn'in savunduğu strateji.*

– Evet öyle. Corbyn'e bence haksız biçimde çok ağır eleştiriler yöneltiliyor. İçinden çıkılması imkânsız bir pozisyonda. Partisi AB'de kalmak ve AB'den çıkmak isteyenler arasında tamamen bölünmüş durumda. AB'de kalınmasını savunanlar Corbyn'den bu stratejinin önderliğini yapmasını bekliyorlar. Ben dahil, etrafımdaki çoğu kişi AB'de kalınmasını istiyor. Ama Corbyn bunu yapamaz. Sol popülist bir strateji izliyor. Bu bir dizi demokratik talep arasında bir eşdeğerlik zinciri kurmak demek. AB'de kalmak isteyenlerin talepleri demokratik ama Brexit isteyenlerinki de demokratik. Corbyn bu durumda nasıl bir eşdeğerlik zinciri oluşturabilir? Onun dramı bu. Bunu oluşturmaya çalışıyor ve bunun yegâne yolu "yumuşak Brexit". AB'de kalmak isteyenlerin önderi ve sözcüsü olmaya soyunsa, o zaman İngiltere'nin kuzeyindeki işçi sınıfına sırtını dönmek zorunda kalacak.

Ama Brexit talep edenlerin de önderi ve sözcüsü olamaz. Sol popülist strateji tam da bu iki demokratik talep arasında bir eşdeğer zinciri kurmaya dayanıyor. Elbette kimse bundan memnun olmayacak. İki taraf için de çözüm yetersiz kalacak. Ama kendilerine bütünüyle ihanet edildiğini kimse bu durumda iddia edemeyecektir. Rasyonel bir bakış açısından durum son derece saçma çünkü yumuşak Brexit Norveç gibi AB ile ilişki kurmak demek. Yani şimdiki durumdan çok daha kötü bir ilişki Birleşik Krallık için. Ama siyaset sadece rasyonellik meselesi değildir.

• *Halk oylamasının yarattığı bir yeni durum var ve bu durum içinde bir çözüm bulmak gerekiyor.*

– Yeni bir halk oylaması yapılsa ihtimal ki sonuç tam tersi çıkar. Ama bu sorunu çözmüyor. Sorun aynen kalmaya devam eder. Birleşik Krallık'ta toplum gerçekten çok ama çok derinden bölünmüş durumda.

• *Sol popülist strateji çoğulcu liberal demokrasi çerçevesinde yeni bir hegemonya kurmaya aday olmalıdır diyorsun.*

– Evet çoğulcu vurgusu önemli. İnsanlar liberal demokrasi deyince hemen kapitalizm anlıyorlar. İkisi farklı şeyler.

• *Birçok liberal düşünür ise agonistik siyasetin demokrasiyi kırılgınlaştırdığını iddia ediyor. Sen ise, tam tersine, agonistik siyaset olmadan demokrasinin yaşayamayacağını iddia ediyorsun. Şilili siyaset bilimci Christobal Kaltwasser'ı muhtemelen tanıyorsun. Onun önerdiği bir tanım var: "Popülizm, demokratik olmayan liberal reforma karşı, liberal olmayan demokratik bir yanıttır."*

– Evet Kaltwasser ve Cas Mudde'nin analizleriyle benimkiler bazı açılardan örtüşseler de, popülizm tanımlarıyla hemfikir değilim. Werner Müller de Kaltwasser ve Mud-

de'den çok esinleniyor *Popülizm Nedir?*[6] başlıklı kitabında. Üçünün ortak yönü, popülizmin kaçınılmaz olarak çoğulculuk karşıtı olduğu, tekçi, ahlâkçı olduğu iddiası. Popülizmde halk güzel, erdemli olacak ve yozlaşmış bir elite karşı çıkacak. Bunu nereden çıkartıyorlar, gerçekten anlamıyorum. Popülizmin bir siyasi sınır çizmekle başladığını, halkla dar bir hâkim zümreyi ayrıştırdığını kabul edince, sanki bu durum otomatik olarak biraz önce ifade ettiğim sonuca götürür inancını anlamıyorum. Bu sınırı tanımlayınca, halkı inşa etmenin, eliti inşa etmenin birçok farklı yolu var. Bunların karşı karşıya gelişinin nasıl tanımlandığı, algılandığı da bir o kadar önemli. Antagonist bir popülizmle agonistik popülizm arasındaki fark tam burada yatıyor. Sol popülizmin kaçınılmaz olarak çoğulculuk karşıtı olduğu, çünkü güzel, birlik içinde bir halk ve karşısında bunun tam tersi bir azınlık tanımladığı iddiasının dayandığı somut bir çözümleme yok. Bu Werner Müller'de daha da belirgin. Hiçbir somut vakanın çözümlemesini yapmıyor.

• *Jan-Werner Müller üç gün önce* Le Monde *gazetesinde yayımlanan sol popülizmi ele aldığı makalesinde, sağ ve sol popülizm ayrımı yapıyor, modern sol popülizmi tanımlıyor ve sağ popülizmi eleştirdiği gibi sol popülizmi eleştirmiyor ama sonunda şöyle diyor: "Sol, halktan bahsetmek yerine, somut ve açık alternatifler önererek daha başarılı olmuştur. Sol popülizmin modern biçimleri, sosyal demokrasiyi yeniden icat ederek başarı elde ederlerken, bunu popülist oldukları için değil, kararlı biçimde sol bir alternatif önerdikleri için gerçekleştiriyorlar."*

– Bu yazıyı okumadım. Her şeyden önce şu bakımdan ilginç, çünkü daha önce sol popülizmin mümkün olmadığını iddia ediyordu. Örneğin Podemos sol popülist değil mi di-

6 Jan-Werner Müller, *Popülizm Nedir?*, çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

ye sorunca, hayır onlar popülist değil diyordu. Çünkü Werner Müller'in tanımladığı popülizme uymuyordu! Aynı nedenle Amerika'daki Halk Partisi de ona göre popülist değildi. "Ben, Werner Müller, bir popülizm tanımı yapıyorum ve buna uymayanlar popülist değildir," demeye geliyordu tavrı. Demek ki şimdi değişmiş, bu önemli.

• *Evet kabul ediyor sol popülizmin varlığını ve dikkatimi çeken sosyal demokrasiyi yeniden icat ederek başardıklarını belirtiyor. Sen de sosyal demokrasinin yeniden kurulmasının bir sol popülist program olduğunu söylüyorsun.*

– Evet, öyle. Belçika Sosyalist Partisi'nin yöneticilerinden Paul Magnette yakın dostum. CETA [Kanada ve Avrupa Birliği arasında Kapsamlı Ekonomi ve Ticaret Anlaşması] anlaşmasının imzalanmasını engelleyen parti. Magnette'in başkanı olduğu küçük Valon parlamentosu aylar boyunca CETA'nın kabul edilmesine karşı oy kullandı. Belçika'da bu tür konularda tek başına karar alacak merkezî bir otorite yok. Flamanların, Almanların ve Valonların ayrı ayrı kabul etmesi gerekiyor. Valonlar üç milyon. Magnette, "Aldığım ağır eleştiriyi hayal edemezsin," dedi. Kendinizi ne sanıyorsunuz, üç milyon Valon mu böyle bir anlaşmayı engelleyecek filan... İtiraf etmeliyim, ben de bu vesileyle Valon olmaktan iftihar duymuştum. Magnette'e, "Doğrusu ben de bu kitap vesilesiyle sosyal demokrat *çıkışımı* yaptığımı itiraf etmeliyim," dedim. Ama radikal sosyal demokrat. Sosyal demokrat partilerin olağan, sıradan reformizmiyle radikal reformizm veya Jaures'in önerdiği devrimci reformizm arasında bu nedenle ayrım yapıyorum. Kitapta söz etmiyorum ama biliyor musun André Gorz reformist olmayan reformdan söz ediyordu. Ben Yeni Antikapitalist Parti (NPA) ve genel olarak aşırı sola karşı mesafeliyim. Savunduğum bir tür radikalleşmiş sosyal demokrasi.

• *Sosyal demokrasinin radikaleşmesini Keynesçi politikaları, üretkenciliği reddedip, çevreci politikaların, eşitlik hareketlerinin dahil edilmesi olarak tanımlıyorsun. Dolayısıyla bir tür sol popülist ekoloji hareketi mi öneriyorsun? Fakat bir sorun var. Çoğu zaman çevreyi korumacı politikalar halk kesiminin talepleriyle uyuşmuyor.*

– Hangi halk? Bu halk kim?

• *Popüler halk kesimleriyle. Çevreyi korumacı hareketlerin burjuva bohem (bobo) orta sınıf sol tarafından savunulduğu izlenimi var. Bisikletle işine gidebilen şehirlilerin işiyle evi arasında günde altmış yetmiş kilometre yapması gereken uzak taşradakilerin araba sevdasını anlamaması gibi eleştiriler dile getirildi.*

– Böyle görünebilir ama emin değilim popüler halk kesimlerinin gerçekten çevre karşıtı bir tavra sahip olduklarından. Örneğin Sarı Yelekliler hareketinin ortaya çıkışının karbon salınımıyla mücadele çerçevesinde mazot üzerindeki verginin artırılmasına karşı çıkmakla başlaması eleştirildi. Ama Sarı Yelekliler çevre korumacı önlemlere karşı değiliz, karşı çıktığımız yükün gene bizim sırtımıza bindirilmesi, GAFA'ların (*Google*, *Apple*, *Amazon* ve *Facebook* gibi internet devleri), büyük şirketlerin hiçbir şey ödememesi, diyorlar. Bu tamamen savunulur bir tavır. Zaten birkaç defa Yeşiller de Sarı Yelekliler'in yürüyüşlerine katıldı.

• *Yeşiller Partisi'nden senatör Esther Benbassa düzenli destekçilerinden biri.*

– Bence bu son derece önemli bir konu. Demokratik taleplerin birbirine eklemlenmesi deyince elbette kastedilen böyle bir şey. Bence önümüzdeki en önemli konulardan biri, ekolojik sorunla toplumsal sorunun nasıl eklemleneceği. Bu nedenle ben Alexandria Ocasio-Cortez'in savunduğu "Gre-

en New Deal" ["Yeşil Yeni Düzen"] fikrini heyecanla benimsiyor ve destekliyorum.

• *Bu aynı zamanda istihdam sorununun da siyasal denkleme dahil edilmesi demek herhalde.*

– Evet istihdam sorununu da içeriyor. Bana göre sol popülist stratejinin yeni hedefi açısından Yeşil Yeni Düzen gibi bir yaklaşım son derece önemli. Bunun yanında feminist hareketin, ırkçılık karşıtı hareketin buna eklemlenmesi önemli ve gerekli. Örneğin Fransa'da polis şiddetine karşı oluşan Adama Komitesi de Sarı Yelekliler'in protesto gösterilerine katılıyor. Farklı demokratik taleplerin eklemlenmesinin nasıl gerçekleşebileceğine dair somut bir örnek bu. Elbette hayata geçmesi kolay değil. Dün Eva Illouz'un bir makalesini okudum, sol popülizmi savunuyor. Ama bu konuda da her talep eşit ağırlıkta değil. Örneğin popüler halk kesimlerinin transeksüel tuvaletinin ayrılması veya Fransızcada dişil-eril arasındaki eril lehine olan hiyerarşiyi kaldıran kapsayıcı imla kuralı uygulanmasını çok dert ettiklerini sanmıyorum. Bazı sol hareketler bu ve benzeri talepleri asli talepler olarak dile getiriyorlar. Burada gerçekten bir sorun var.

• *Böyle bir siyasi tavır kimlik politikasının aşırılaşması ve mutlaklaşmasının bir tezahürü sanırım. Kitapta "biz"i tanımlamak için sivil/*civique *(yurttaşlık yükümlülükleri) cumhuriyetçi geleneğin yeniden canlandırılması gereğinden bahsediyorsun. Yurttaşlığı, ortak yarar etrafında oluşmuş bir siyasi topluluğa aktif katılım olarak tanımlıyorsun. Diğer yandan, başka bir yerde somut yurttaşı ilgilendiren meselelerle diğer grupları, diğer toplumsal ilişkileri ilgilendiren meseleleri ayırmak gereğinden bahsediyorsun.*

– Diğer yurttaşlar demiyorum, diğer gruplar. Burada diğer yurttaşlar dememek önemli. Bence yurttaşlık bir davra-

nış grameri olarak ele alınmalı *civique* cumhuriyetçilik geleneği çerçevesinde. Yurttaşlığı kendini ait hissetme ve buna göre davranma, harekete geçme olarak tanımlamak. Bu liberal gelenekteki yurttaşlığın bir statü olarak tanımlanmasından farklı bir şey. Ortak iyi tanımına bağlı değerlerin davranışına yön vereceği bir eylemlilik hali. Ama bu ortak iyinin tek tanımı olamaz. Bu bence son derece önemli. Tek bir ortak iyi, ortak yarar yok. Hegemonya mücadelesi, ortak iyiyi tanımlamak için verilen bir mücadeledir. Kendi başına mutlak bir ortak iyi yok. Ortak iyinin tanımı konusunda ihtilafın sürekli olacağını kabul etmek gerekiyor. Bu temel bir konu. Çok farklı, çok heterojen taleplerin özgüllüklerini koruyarak birbirlerine eklemlenmesinin yolu bence bu kabulden geçiyor. Didier Eribon'la aramdaki fark bu. O kesintisiz bir Mayıs 68'i savunuyor. Toplumsal hareketlerin birleşmesinin onların özgüllüklerinin yitirilmesine yol açacağını iddia ediyor. Bence bir siyasi irade oluşturmanın, yaratmanın kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğu dönemler var.

• *Popülist moment böyle bir dönemi mi ifade ediyor?*

– Popülist moment bence böyle bir birliği gerektiriyor. Neoliberal hegemonyanın krizde olduğu bir anda bu fırsatı yakalamak lazım. Demokrasiye sahip çıkıp, onu radikalleştirmek için başka bir hegemonya yaratmak gerekiyor. Bunu yapmazsak o zaman otoriter çözüm kendini dayatacaktır. Macron türü veya Le Pen türü otoriter çözüm. Dolayısıyla harekete geçmek ve değişik mücadelelerin birleşerek bir "biz" yaratması gerekiyor. Neoliberal modeli geriletip onun yerine alternatif modeli oluşturmaya başladıktan sonra, o zaman belki birlik öncesi duruma dönmek gerekebilir. Sürekli birlik halinde olmak gerekmiyor. Belli dönemlerde birlik olmak önemli. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de ifade etmiştik. Ernesto Laclau da bunu eşdeğerlik mantığı ve

farklılık mantığı olarak ifade etti. Siyaset kâh daha fazla eşdeğerliğe doğru, kâh daha fazla farklılığa doğru sürekli salınan bir süreçtir. Popülist moment tam da daha fazla eşdeğerliğe yönelinen andır. Ama toplum sürekli eşdeğerlik halinde de var olamaz. Bir eşdeğerlik sürecinden sonra, daha fazla agonistik bir döneme geçilir ve bunun kapısını açık bırakmak lazımdır. Devrim oldu deyip, herkesi "bir" ilan etmek demek değildir. Bana göre demokrasi bu agonistik hal varsa gerçekten var olabilir. Günümüzün sorunu bu agonistik mücadelenin olmamasıdır, bu anlamda post-demokrasi çağındayız. Bunu aşacak, agonistik mücadeleyi mümkün kılacak bir müdahaleye ihtiyaç var. O zaman farklı mücadeleler kendi özgüllükleri içinde var olmaya devam edeceklerdir ama belli bir anda birleşmek önemlidir ve sanırım bugün böyle bir dönemdeyiz. Sol popülist strateji bu işte. Bir popülist rejim kurma hedefi demek değil. Özgül bir konjonktürde, demokrasiyi yeniden kazanmak için bir stratejiyi hayata geçirmek demek.

• *Yurttaşlık sorununa geri dönersek...*

– Bunun yanıtını *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de de ele almıştık: öznenin konumlarının çoğulluğu meselesi. Kadın, erkek, zenci, beyazız vesaire... Bu konumlardan biri yurttaş konumu. Yurttaş konumu ne demek? Bir siyasal topluluğa aidiz ama bu farklı aidiyetlerden biri. Mesele yurttaş olarak nasıl davranacağız? Davranış grameri ne? Bunun birçok yanıtı olabilir. Bu nedenle agonistik yurttaşlık anlayışını öneriyorum çünkü çoğu zaman yurttaş olarak davranmanın herkesin homojen biçimde davranması demek olduğu söyleniyor. Halbuki hiç gerekli değil. Yurttaş olarak birçok eylem biçimleri var ve bunun seçimi yurttaşın etik-politik ilkelerine bağlı. Bunu çatışmacı uzlaşma olarak tanımlıyorum. Demokrasi belli bir uzlaşma biçimi gerektiriyor. Bazı etik-po-

litik ilkelere katılmayınca birlikte yaşamak mümkün olmaz. Bu ilkeler çoğulcu demokrasilerde herkes için özgürlük ve eşitliktir. Ama bu ilkeler çok farklı biçimlerde yorumlanabilir. Herkes kimdir? Bütün bu farklı yorumların her birine bir yurttaşlık biçimi, bir yurttaş davranışı grameri denk düşer. Radikal demokrat yurttaşlık anlayışı bu ilkelerin sadece siyasi ve iktisadi ilişkiler için geçerli olmaması, örneğin cinsiyet ilişkileri vesaire için de geçerli olmasını öngörür. Dolayısıyla önemli olan yurttaş davranışı gramerini yakınsak biçimde anlamaktır. Amaç demokrasiyi radikalleştirmektir ama bu yeni bir ufuk çizgisidir. Her ülkenin özelliklerine göre ve toplumsal hareketlerin özeliklerine göre farklı biçimler alacaktır. Örneğin feminist hareketin demokrasiyi radikalleştirme biçimi ile polis şiddetine karşı olan girişiminki farklı olacaktır. Ortak bir hedefe sahip olup, mücadeleleri hayata geçirmek farklı biçimler alabilir. Farklı siyaset seçenekleri arasında seçim yapmanın kriteri, hangisi demokrasiyi radikalleştirir sorusudur. Bana göre radikal demokrat yurttaş olarak davranmanın tanımı budur. Ama sürekli yurttaş olarak davranmıyoruz hayatta. Elbette yurttaş olarak davranmakla hiç ilgilenmeyen dünya kadar insan var. Önemli olan bu bilinci geliştirmek ve güçlendirmektir. Sol popülist strateji bu bilinçlenmeyi geliştirmeyi hedefler.

• *Hemen hemen bütün kitap, makale ve söyleşilerinde doğrudan demokrasiye yönelik eleştirel bir tavır sergiliyorsun. Bugün popülist hareketlerin, sol popülist olanlar da dahil, giderek savundukları bir talep halbuki bu. Örneğin bugün Fransa'da olduğu gibi, yurttaş inisiyatifi olarak halkoylaması.*

– Sarı Yeleklileri sol popülist bir hareket olarak mı tanımlıyorsun? Ben hemfikir değilim. Sarı Yelekliler Fransa'da bir popülist moment olduğunu gösteriyor ama kendisi popülist bir hareket değil. Belki proto-popülist denebilir. Bütünüyle

yatay bir oluşum. Aralarında bir ortaklık olan bir dizi talebin yan yana geldiği ama bunları eklemleyecek bir ilkenin, dikey bir boyutun olmadığı bir hareket şimdilik. Bunun olmasını da reddediyorlar. Eğer böyle bir dikey eklemlenme ilkesi olsaydı, bunun niteliğine göre hareket sağ veya sol popülist olarak nitelendirilebilirdi.

• *Ben genel olarak popülist hareketleri kastettim. Ama bugün Boyun Eğmeyen Fransa hareketi de bu tür halkoylaması pratiğini savunuyor. Elbette böyle bir halkoylaması pratiğinin hangi koşullarda yapıldığı önemli. Kitapta çok açık biçimde temsilî demokrasiyi savunduğunu olumlu anlamda şaşırarak keşfettim.*

– Temsilî demokrasiyi hiçbir zaman tamamen reddetmedim. Bu açıdan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* çok yanlış anlaşıldı. Biz demokrasinin radikalleşmesinden bahsettik. Bu da var olan kurumlardan hareket etmek demektir. İnsanların bir kısmı çoğulcu liberal demokrasiyi lağvedip, onun yerine radikal demokrasiyi kurmayı önerdiğimizi anlamışlar. *Dimension of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship and Community* [*Radikal Demokrasinin Boyutları: Çoğulculuk, Yurttaşlık ve Topluluk*] başlıklı kitabın girişinde,[7] *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de yepyeni bir şey yaratmak için çoğulcu demokrasiyi terk etmeyi savunmadığımızı ısrarla belirtiyorum. Savunduğumuz demokrasiyi radikalleştirmek, etik-politik ilkelerin etki alanını genişletmekti. Doğrudan demokrasinin temsilî demokrasiye bütünüyle ikame olabileceğine inanmıyorum. Doğrudan demokrasi homojen bir halkın var olduğunu farz eder. Benim düşüncemin temel noktalarından biri, halkın bölünmüş olduğunu kabul etmektir. Çaresiz biçimde bölünmüştür. Halkın içinde uzlaşması mümkün

7 Chantal Mouffe (der.), *Dimension of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship and Community*, Verso, Londra, 1992.

olmayan antagonizmler vardır. Tam da bu nedenle çoğulluğu içinde bu bölünme temsil edilmelidir. Siyasi partiler bir bakıma toplumun bu bölünmüşlüğünün sahnelenmesidir.

• *Indignados hareketi gerçek demokrasiyi* (democracia real) *talep ediyordu.*

– Ben bu talebe hep karşı çıktım. Zaten bunun anlamlı bir yere götürmediği de ortaya çıktı. Kurumların, siyasi partilerin, sendikaların gerekli olduğu görüldü. Ama Indignados içinden birçok kişi bugün de bu talebi öne sürmeye devam ediyor. Günümüzde temsilî demokrasinin krizde olduğuna şüphe yok. Ama krizde olmasının nedeni, yeteri kadar agonistik olmaması. Yapılması gereken temsilî demokrasiyi gerçekten agonistik kılmak. Yerine doğrudan demokrasiyi yerleştirmek değil. Diğer taraftan bütün doğrudan demokrasi biçimlerine de karşı değilim.

• *Demokrasiyi dinamikleştirmek için gerekli olabilir mi?*

– Evet bazı doğrudan demokrasi biçimleri buna yarayabilir. Ayrıca doğrudan demokrasi de bir bakıma temsilî demokrasidir. Başka bir temsil biçimidir. Kimliklerin hiçbir zaman verili olmadığını, her zaman inşa edilmiş olduğunu kabul edince, bu inşa eylemi de bir temsildir. Dolayısıyla hiçbir temsil ilişkisi olmayan bir demokrasinin var olabileceğini düşünmek mümkün değil. Saçma. Ama farklı temsil biçimleri var. Parlamenter demokrasi vesaire... Bana göre demokrasinin radikalleşmesi demek, demokrasi biçimlerinin de çoğullaşması demek. Örneğin bazı özel durumlarda kura ile seçim daha anlamlı olabilir. Ama seçimin yerine her yerde kura yöntemini getirmek ne mümkün ne de anlamlı. Neyin amaca daha uygun olduğuna, demokrasiyi dinamikleştireceğine bağlı seçilecek yöntem.

• *Kitapta müşterekler yaklaşımını, örneğin Christian Laval ve Pierre Dardot'nun kitaplarında*[8] *savundukları müşterek kavramı merkezli yaklaşımı da eleştiriyorsun.*

– Biraz aynı mesele. Bütün toplum sadece müşterek kavramından hareketle örgütlenebilir mi? Sarı Yelekliler, Indignados gibi, sadece yatay ilişkilere önem veriyorlar. Müşterekliği geleneksel temsil ilişkisinin olmadığı bir merkezî kavram olarak tasarlıyorlar. Bu biçimde tanımlanmış müşterek kavramına karşıyım. Buna karşılık müştereğin agonistik müşterek olarak tanımlanmasını, toplumun yegâne merkezî örgütlenme kavramı olmaması koşuluyla kabul edebilirim. Müştereği nasıl hayata geçireceğiz sorusunun yanıtları konusunda da bir münakaşa, bir ihtilaf olmalıdır.

• *Zaten müştereğin tanımlanması bile bir çatışmayı gerektirmiyor mu? Örneğin insanlığın ortak malvarlığı denen zenginliklerin tanımı farklı çıkarların çatışmasını gündeme getirir.*

– Evet öyle. Radikal demokrasiye uygun olan agonistik müşterek anlayışıdır. Başka bir konu üzerinde durmak istiyorum. Kitapta bunu ele almadım. İki şeyin önemli olduğunu söylemiştim. Birincisi, popülizm bir sınır inşa etme stratejisi, halk ve müesses nizam ayrımı. Halkı ve müesses nizamı kimler oluşturuyor? İkinci konu, bunların karşı karşıya gelme biçimlerinin nasıl tasarlandığı. Burada antagonistik ve agonistik popülizmler arasında önemli bir fark olduğunu belirtiyorum. Bunu söylediğim zaman Boyun Eğmeyen Fransa hareketinde şaşkınlıkla karşılandı, karşı çıkanlar oldu. Halbuki Fransız Devrimi bir popülist momentti. Tamamen popülistti. Ama antagonist bir popülist momentti. Eski Rejime son vermek istiyorlardı. Bugün de diktatörlüğün hâkim olduğu ülkelerde antagonist bir popülist moment or-

8 Christian Laval ve Pierre Dardot, *Müşterek: 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Bir Deneme*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

taya çıkabilir. Buna karşılık Batı toplumlarını ele alınca, bu mümkün değil. Bu anlamda devrimci reformizmi savunuyorum. Oligarşiyi antagonist biçimde tanımlamak ne demek? Onu devirmek için şiddet yöntemleri kullanan bir devrim gerçekleştirmek demek. Antagonizm bu, yok edilmesi gereken bir düşman var karşında. Agonistik yaklaşımda da elbette mücadele edilecektir ama düşman olarak değil, onunla hasım olarak demokratik yöntemler aracılığıyla mücadele edilecektir. Eric Olin Wright'ın zaman içinde değişimi anlamlı. Yirmi yıl önce tanıdığımda Akılcı Seçim Marksizmi yaklaşımı içinde yer alıyordu. Sonra epey değişti. Ölmeden önce yayımladığı son kitabında, yapılması gerekenin kapitalizmi aşındırmak olduğunu söylüyor. Bu fikri seviyorum. Cepheden bir çatışma değil, sistemi zayıflatacak, içinde çatlaklar oluşturacak, yıpratıp aşındıracak mücadeleler. Reformist olmayan refomlar yapmak bu demek. Elbette bir antagonizm var. Agonistik ilişki içinde de antagonizm var. Ama bu kendi başına çalışmayan, agonist ilişkiye dahil olan bir antagonizm. Batı toplumlarına uygun olan popülizm, radikal reformizm olarak tanımladığım strateji. Biliyor musun bu avrokomünizm hareketi içinde yer alan bir fikirdi. Bunun güncelleşmiş hali diyebiliriz sol popülizm için.

• *Errejon da buna işaret ediyor. En çok İtalyan avrokomünizminin kendileri için tarihî bir referans oluşturduğunu söylüyor.*

– Evet doğru. Ernesto Laclau ile ben hep avrokomünizme yakın olduk. Özellikle Lucio Magri'nin sol avrokomünizm yaklaşımına yakındık. Şimdi kendimi bir anda sosyal demokrat olarak keşfediyorum. Demokrasiyi radikalleştirmeyi hedef alan bir devrimci reformist sosyal demokrat...

Paris, 5 Nisan 2019

KAYNAKÇA

Bobbio, Norberto, *The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game*, çev. Roger Griffin (Londra: Polity Press, 1987).

—, *Which Socialism?: Marxism, Socialism and Democracy*, çev. Roger Griffin (Londra: Polity Press, 1987).

Boltanski, Luc ve Chiapello, Eve, *The New Spirit of Capitalism* (Londra ve New York: Verso, 2005).

Christian, Laval ve Dardot, Pierre, *Commun: Essai sur la révolution au XXIe siècle* (Paris: La Découverte, 2014) [Türkçesi: *Müşterek: 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Bir Deneme*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018].

Crouch, Colin, *Post-Democracy* (Cambridge, UK: Polity, 2004) [Türkçesi: *Post-Demokrasi*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost, Ankara, 2016].

Finchelstein, Federico, *From Fascism to Populism in History* (University of California Press, 2017) [Türkçesi: *Faşizmden Popülizme*, çev. Ali Karatay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019].

Freud, Sigmund, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, cilt XVIII (Londra: Vintage, 2001) [Türkçesi: *Kitle Psikolojisi*, çev. Kâmuran Şipal, Say, İstanbul, 2017, 3. baskı].

Gramsci, Antonio, *Prison Notebooks* (Londra: Lawrence & Wishart, 1971) [Türkçesi: *Hapishane Defterleri*, 4 cilt, çev. Ekrem Ekici (1. cilt), Barış Baysal (2., 3. ve 4. cilt), Kalkedon, İstanbul, 2011].

Hall, Stuart, "Learning from Thatcherism", *The Hard Road to Renewal* (New York ve Londra: Verso, 1988).

—, "The Neoliberal Revolution", Sally Davison ve Katharine Harris (ed.), *The Neoliberal Crisis* (Londra: Lawrence & Wishart, 2015).

Hardt, Michael ve Negri, Antonio, *Assembly* (New York: Oxford University Press, 2017) [Türkçesi: *Meclis*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı, İstanbul, 2019].

Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism* (New York: Oxford University Press, 2005) [Türkçesi: *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, Sel, İstanbul, 2015].

Hayek, Friedrich, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960) [Türkçesi: *Özgürlüğün Anayasası*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Bigbang Yayınları, Ankara, 2013].

—, *The Road to Serfdom* (Londra: Routledge, 1944) [Türkçesi: *Kölelik Yolu*, çev. Atilla Yayla ve Yıldıray Arsan, Liberte, Ankara, 2015].

Huntington, Samuel, "The Democratic Distemper", Nathan Glazer ve Irving Kristol (ed.), *The American Commonwealth* (New York: Basic Books, 1976).

Kazin, Michael, *The Populist Persuasion: An American History* (New York: Basic Books, 1995).

Laclau, Ernesto, "Glimpsing the Future: A Reply", Simon Critchley ve Oliver Marchart (ed.), *Laclau: A Critical Reader* (New York: Routledge, 2004).

—, "Populism: What's in a Name?", *Populism and the Mirror of Democracy*, Francisco Panizza (ed.) (New York ve Londra: Verso, 2005).

—, *On Populist Reason* (New York ve Londra: Verso, 2005) [Türkçesi: *Popülist Akıl Üzerine*, çev. Nur Betül Çelik, Ankara: Epos, 2013].

Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (New York ve Londra: Verso, 1985) [Türkçesi: *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, çev. Ahmet Kardam, İletişim, İstanbul, 2. baskı, 2012].

Lefort, Claude, *Democracy and Political Theory*, çev. David Macey (Cambridge, UK: Polity Press, 1988).

Lordon, Frédéric, *Les Affects de la politique* (Paris: Seuil, 2016).

Macpherson, C. B. , *The Life and Time of Liberal Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 1977).

Marchart, Oliver, *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007).

Mouffe, Chantal (der.), *Dimension of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship and Community* (Londra: Verso, 1992).

Mouffe, Chantal, *The Return of the Political* (New York ve Londra: Verso, 1993) [Türkçesi: *Siyasetin Dönüşü*, çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çolak, Epos, Ankara, 2008].

—, *The Democratic Paradox* (New York ve Londra: Verso, 2000) [Türkçesi: *Demokratik Paradoks*, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, Epos, Ankara, 3. baskı, 2015].

—, "The 'End of Politics' and the Challenge of Right-Wing Populism", Francisco

Panizza (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy* (New York ve Londra: Verso, 2005) [Türkçesi: "Siyasetin Sonu ve Sağ-kanat Popülizmin Meydan Okuması", çev. Erdem Evren, *Birikim*, sayı 163-164, 2002].

—, *On the Political* (Abingdon, UK: Routledge, 2005) [Türkçesi: *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratip, İletişim, İstanbul, 2010].

—, *Agonistics: Thinking the World Politically* (Londra ve New York: Verso, 2013) [Türkçesi: *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, çev. Murat Bozluolcay, İletişim, İstanbul, 2015].

Müller, Jan-Werner, *What Is Populism?* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016) [Türkçesi: *Popülizm Nedir?*, çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017].

Rancière, Jacques, *Disagreement: Politics and Philosophy*, çev. Julie Rose (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999) [Türkçesi: *Uyuşmazlık: Politika ve Felsefe*, çev. Hakkı Hünler, Ara-hk Yayınları, İzmir, 2005].

Reybrouck, David van, *Against Elections: The Case for Democracy*, çev. Liz Waters (Londra: Vintage, 2016).

Spinoza, Benedictus de, *Ethics*, çev. Edwin Curley (New York: Penguin, 1994) [Türkçesi: *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost, Ankara, 2016, 6. baskı].

Stavrakakis, Yannis, "Hegemony or Post-hegemony? Discourse, Representation and the Revenge(s) of the Real", Alexandros Kioupkiolis ve Giorgos Katsambekis (ed.), *Radical Democracy and Collective Movements Today: The Biopolitics of the Multitude Versus the Hegemony of the People* (New York: Ashgate, 2014).

Streeck, Wolfgang, *Gekaufte Zeı* (Berlin: Suhrkamp, 2012) [Türkçesi: *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi*, çev. Kerem Kabadayı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016].

—, "The Crises of Democratic Capitalism", *New Left Review* 71 (Eylül/Ekim).

Tocqueville, Alexis de, *De la démocratie en Amérique*, cilt 1 (Paris: Flammarion, 1981) [Türkçesi: *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016].

Wittgenstein, Ludwig, *Culture and Value*, çev. Peter Winch (Chicago: University of Chicago Press, 1984) [Türkçesi: *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*, çev. Doğan Şahiner, Metis, İstanbul, 2009].

DİZİN

Adama Komitesi 123
Almanya 32
  Sol Parti (*Die Linke*) 32
Althusser, Louis 21, 105
Avrupa Birliği 32, 80, 106, 121
Avusturya 11, 30
  Özgürlük Partisi (*Freedom Party – FPÖ*) 30

Barcelona en comú 116, 117
Benbassa, Esther 122
Birleşik Devletler 91, 113
  Halk Partisi 91, 121
Blair, Tony 16, 44, 49, 118
Bobbio, Norberto 62
Boltanski, Luc 45, 46
Brexit 118, 119
Britanya 16, 34, 37, 38, 40-42
  Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (*UK Independence Party –UKIP*) 34, 35
  İşçi Partisi 16, 33, 38, 40, 41, 44, 46, 49, 50, 110, 115
  Londra 31
  Muhafazakâr Parti/Partililer 37, 43
  Ulusal Maden İşçileri Sendikası 41
  Üçlü Komisyon (1975) 39
  Yeni İşçi Partisi (*New Labour*) 16, 44

CETA 121
Chavez, Hugo 113-115
Chiapello, Eve 45, 46
Corbyn, Jeremy 33, 35, 49, 50, 110, 115, 116, 118
Crouch, Colin 25

Dardot, Pierre 129
Doğu Avrupa 22

Errejón, Íñigo 11, 110, 112, 114, 130

Finchelstein, Federico 113
Fransa 107, 108, 110-112, 114, 116, 123, 126
  Boyun Eğmeyen Fransa (*La France Insoumise*) 33, 34, 77, 111, 112, 116, 127, 129
  Gece Ayakta protestoları (*Nuit Debout*) 31
  Sarı Yelekliler Hareketi 107, 122, 126
  Ulusal Cephe (*Front National*) 30, 34, 108
Fransız Devrimi 54, 129
Freud, Sigmund 82, 83, 85

Giddens, Anthony 16
Gorz, André 121
Gramsci, Antonio 14, 24, 46, 53, 58, 59, 71, 85, 86
Green New Deal 123

Habermas, Jürgen 26
Haider, Jörg 30
Hall, Stuart 16, 41, 44, 46
Hardt, Michael 64, 65
Harvey, David 61, 69
Hayek, Friedrich 42, 43
Huntington, Samuel 39

Iglesias, Pablo 111
Illouz, Eva 123

İkinci Dünya Savaşı 23
İspanya 31, 32, 111, 114, 115
  Halk Partisi (*Partido Popular*) 32
  Öfkeliler (*Indignados*) 31, 32, 53, 109, 111, 128, 129
  Yapabiliriz (*Podemos*) 32, 77, 93, 110-112, 114, 116, 117, 120
İşgal hareketi 31
İzquierdo Unida 111

Jaures, Jean 57, 121

Kaczyński, Jarosław 106
Kaltwasser, Christobal 119
Kazin, Michael 91
Kirschner, Christina 115

Laclau, Ernesto 13, 22, 69, 72, 73, 109, 124, 130
Latin Amerika 22, 106, 113
Laval, Chrisitian 129
Le Bon, Gustave 72
Le Pen, Marine 34, 110, 111, 124
Lefort, Claude 54
Lehman Brothers 24
Lordon, Frédéric 84

Machiavelli, Niccolò 21, 75
Macpherson, C. B. 26, 42
Macron, Emmanuel 33, 107, 108, 124
Maduro, Nicolas 114, 115
Magnette, Pierre 121
Mélenchon, Jean-Luc 11, 33, 34, 111
Momentum Hareketi 49
Mudde, Cas 119
Müller, Jan-Werner 119-121

Negri, Antonio 64, 65

Ocasio-Cortez, Alexandria 113, 122
Orban, Victor 106

PODEMOS 32, 77, 93, 110-112, 114, 116, 117, 120
Porras, Temir 114
Portekiz 32
  Sol Blok (*Bloco de Esquerda*) 32

Rancière, Jacques 25
Rorty, Richard 85
Ruffin, François 11, 34

Sanders, Bernie 91, 113
Scargill, Arthur 41
Schmitt, Carl 26
Senso Comune 112
Spinoza, Baruch de 83-85, 87
Stavrakakis, Yannis 11, 83
Streeck, Wolfgang 37, 107

Taubira, Christiane 114
Thatcher, Margaret 16, 39-48, 56, 75
Tocqueville, Alexis de 54

Vox 111

Wittgenstein, Ludwig 84, 85
Wright, Eric Olin 130

Yeni Antikapitalist Parti (NPA) 121
Yeni Düzen (Birleşik Devletler) (*New Deal*) 91
Yeni İşçi Partisi 16, 44
Yunanistan 31
  Koalisyon (*Synaspismós*) 31
  Öfkeliler (*Aganaktismenoi*) 31
  Syriza 31, 32

Solun, siyasal ortamın ve sağ otoriter hareketlerin/partilerin yükselişinin ifade ettiği meydan okuyuşu ana akım yaklaşımlara hapsolmadan ivedilikle kavraması gerektiğine dair kanaat bu kitabın temelini oluşturuyor. Neoliberal hegemonyanın krizine tanık olduğumuz bir dönemde, Chantal Mouffe otoriter rejimlerin yükselmesi ve yerleşmeleri kadar, daha demokratik bir düzenin inşa edilme olasılığına işaret ediyor. Radikal demokratik dönüşüm fırsatını kaçırmamak için son otuz yıldır maruz kaldığımız dönüşümlerin doğasıyla ve bunların demokratik politika açısından sonuçlarıyla yüzleşmeye çağırıyor.

Sol ve sağ karşıtlığının artık geçersiz olduğunu iddia eden "merkezde konsensüs" yaklaşımı, politikayı teknokratik biçimde düzenleyerek, kitlelerin siyasal olana yabancılaşmasını hızlandırdı. Chantal Mouffe, *Sol Popülizm*'de, bu gelişme karşısında sol politikaların neden ve nasıl yetersiz kaldıklarını tespit edip, sınıf özcülüğüne saplanmadan, hasımcı siyasal anlayış temelinde, radikal bir demokrasi mücadelesini yeniden canlandırmayı öneriyor.

"Popülizm siyasal bir sınır inşa etmek için yürütülen bir söylemsel stratejidir. Bu sınır çizme konusu çok önemli. Post-politikayı tanımlayan şey sınırın ortadan kalkmasıdır. Üçüncü yol yaklaşımının tipik sloganı olan 'sağ-sol farkı bitti' gibi. Buna karşı popülizm aşağıdakiler ve yukarıdakiler ayrımı üzerine siyasi sınırı çizer. Müesses nizama karşı halk gibi."

006576B NVZ
TMG
006576B
NVZ

iletişim

ISBN-13
9 789